

UNDER MARKEN I HÖRSALSPARKEN

FÖRUNDESRÖKNING AV GRAVAR OCH ÄLDRE MURAR INOM KVARTERET LANDSKYRKAN 4

Fornlämning 96:1, S:t Johannes socken,
Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län

ÅSA BERGER

Rapporter från
Arkeologikonsult 2015:2610

UNDER MARKEN I HÖRSALSPARKEN

FÖRUNDERÖKNING AV GRAVAR OCH ÄLDRE MURAR INOM KVARTERET LANDSKYRKAN 4

Fornlämning 96:1, S:t Johannes socken, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län

ÅSA BERGER

Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2610

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILDER:

FRAMSIDA: Hörsalsparken genom tiderna. Överst till vänster foto från 1900-talets början (Norrköpings Stadsarkiv), till höger ca 1960 (Norrköpings Stadsarkiv och nederst i bild år 2014 (Norrköpings kommun).

BAKSIDA: Några av de gravar som undersöktes i samband med ombyggnaden av Hörsalsparken 2012 och 2013. Alla ben som hittades vid undersökningen återbegravdes på Norra begravningsplatsen.

ALLMÄNT KARTMATERIAL: © Lantmäteriet Medgivande R50007066_150003

TRYCK: Uffe Tryckare AB, Upplands Väsby 2015

©Arkeologikonsult 2015
ISBN 978-91-981012-8-7

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	5
BAKGRUND.....	7
TIDIGARE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR OCH OBSERVATIONER	8
SYFTE.....	10
METOD OCH GENOMFÖRANDE.....	11
S:T JOHANNES KYRKAS HISTORIA.....	12
KVARTERET LANDSKYRKAN I DET ÄLDRE KARTMATERIALET	14
GATUREGLERINGEN.....	17
KYRKOÅRDSMUREN	18
ARKEOLOGISKA RESULTAT	20
Förundersökningen i områdets södra del	20
Efterundersökning	25
Förundersökning i nordvästra hörnet.....	26
Schaktkontroll i samband med rivning av stödmuren i nordväst	28
Gravar i nordvästra hörnet.....	30
De gravlagda	37
Kistorna	38
Föremål i gravarna	39
Gravarnas datering	42
Murar i nordvästra hörnet	43
Murarnas datering	48
FÖRSAMLINGSMEDLEMMARNA I KYRKBÖCKERNA.....	50
REFERENSER	54
Otryckta källor	55
Kartmaterial	55
TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	56
BILAGOR.....	57
Bilaga 1. Efterkontroll av schakt i Gamla Rådstugugatan.....	59
Bilaga 2. ¹⁴ C-analys.....	63
Bilaga 3. Osteologisk analys.....	65
Bilaga 4. Inledande materialundersökning.....	71
Bilaga 5. Konserveringsrapport	75

Forts. på nästa sida

Bilaga 6.	Makrofossilanalys	83
Bilaga 7.	Undersökta gravar.....	85
Bilaga 8.	Kvarliggande gravar	87
Bilaga 9.	Kontextlista.....	91
Bilaga 10.	Fyndlista	95

SAMMANFATTNING

Med start i augusti 2012 utfördes en arkeologisk förundersökning i Hörsalsparken i kvarteret Landskyrkan i Norrköping. Arbetet föranleddes av en omdaning av parken där vissa byggnader revs och nya träd och planteringar tillkom. Arbetet utfördes i omgångar fram till och med augusti 2013. Vid undersökningen påträffades ett hundratal gravar som bedömts vara från 1700-talet. De flesta gravarna lämnades kvar eftersom de låg på ett sådant djup att de inte riskerade att skadas av markingreppen. På flera ställen kunde olika nivåer av gravar anas och en överslagsräkning ger vid handen att det kan finnas drygt 3 300 gravar inom hela ytan. Tolv av gravarna undersöktes och samtliga visade sig vara enkla kistgravar lagda i västsydväst–ostsydostlig riktning. I flera fall hade de gravlagda så kallade begravningskronor och begravningsbuketter av koppartråd och tyg. Skelettmaterialet var bitvis mycket dåligt bevarat. Samtliga ben som påträffades vid undersökningen har återbegravts på Norra begravningsplatsen.

De undersökta gravarna låg på en del av kyrkogården som har tillkommit efter 1650-talet då stadens gatunät började förändras. Under gravarna hittades flera murar som täckts med fyllnadsmassor då kyrkogården utökades mot väster. Den största muren som var upp till 2,3 meter bred är sannolikt den äldre kyrkogårdsmuren som med hjälp av kyrkans räkenskaper getts en möjlig datering till 1600-talets mitt. Muren ligger kvar under den trappa som byggts i hörnet ned mot Gamla Torget.

I samband med ombyggnaden i parken drogs fjärrvärmeledningen om och i det schakt som grävdes i G:a Rådstugugatan framkom flera nivåer med kulturlager. Ett brandlager i botten av schaktet daterades till 1300-talet.

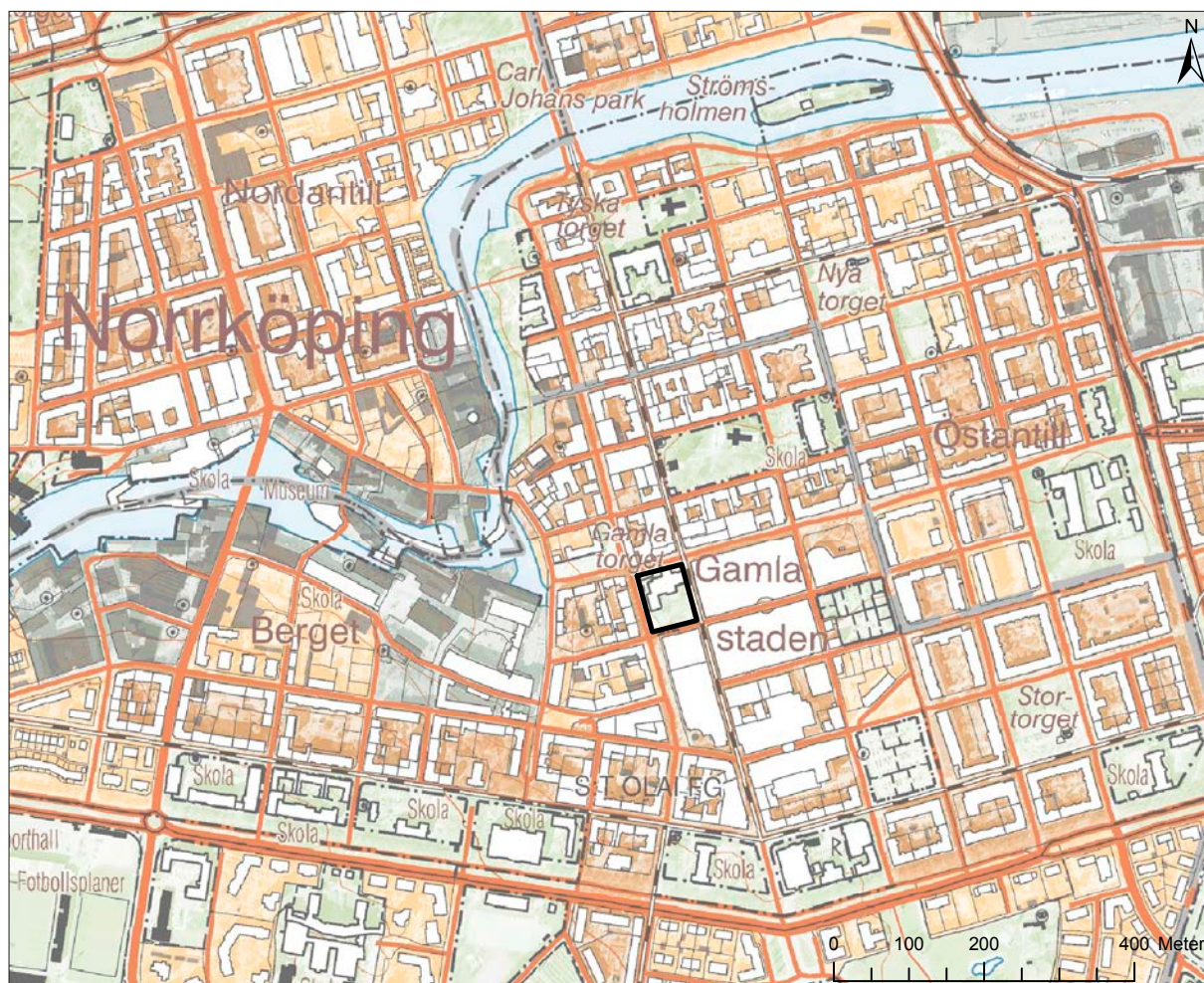
BAKGRUND

Kvarteret Landskyrkan är idag en park med namnet Hörsalsparken belägen mellan Drottninggatan och G:a Rådstugugatan i Norrköpings centrala delar. Kvarteret ligger inom det område som anses vara det medeltida Norrköpings kärnområde och ingår i fornlämning RAÄ 96:1 som utgör Norrköpings äldre stadslager. De centrala delarna av det medeltida Norrköping antas ha legat i anslutning till de båda medeltida kyrkorna S:t Johannes (kv. Landskyrkan) och S:t Olai, samt omkring Gamla torget.

Eftersom framför allt fynd av gravar kunde förväntas i samband med arbetena beslutade länsstyrelsen att en arkeologisk förundersökning skulle utföras (Lst dnr: 431-2945-12). Den arkeologiska förundersök-

ningen utfördes i augusti 2012. För vidare arbeten i parkens nordvästra del beslutades om en förundersökning i form av schaktkontroll (Lst dnr: 434-2139-13) som utfördes vid flera tillfällen mellan november 2012 och augusti 2013. Dessutom utfördes en efterkontroll av grävda trädplanteringsgropar i november 2012 då dessa grävts utan tillstånd.

I samband med arbetet i parken drogs delar av fjärrvärmeledningen i G:a Rådstugugatan om. Länsstyrelsen beslutade om att en förundersökning i form av schaktkontroll skulle utföras (Lst dnr: 431-6605-13). Resultatet från denna undersökning redovisas som bilaga i denna rapport (bilaga 1).

Figur 1. Karta över Norrköping med undersökningsområdet, kvarteret Landskyrkan utmärkt. Skala 1:10 000.

TIDIGARE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR OCH OBSERVATIONER

De arkeologiska observationer som gjorts inom kvarteret är relativt få. De äldsta uppgifterna har sammanställts av Birgitta Broberg i en rapport – Medeltidsstaden 50, Norrköping, från 1984.

Grundmurarna efter den medeltida kyrkan mättes upp i samband med ombyggnaden av 1700-talskyrkan år 1913. Dokumentationen från denna undersökning är förkommen men förefaller ha varit mycket översiktlig (Broberg 1984).

Delar av kyrkogården har kommit i dagen vid flera tillfällen (fig 2). En uppgift från 1913 gör gällande att ”hopar av människoben” hittats i kvarteret S:t Johannis, direkt öster om kyrkan. Benen uppges ha hittats vid grundgrävning både på 1700- och 1800-talet på Drottninggatan 37, den tomt som då gränsade till prästgården (Malmberg 1913). Denna uppgift är inte upptagen i Medeltidsstadsrapporten. Vid grävningar längs kvarterets västra begränsning mot G:a Rådstugugatan som gjordes 1945 påträffades 17 kistbegravningar. Dessa bedömdes vara från tidigt 1700-tal och återbegravdes inom den tidigare kyrkogården (Broberg 1984). En av gravarna påträffades mycket djupare än de övriga och tilldrog sig uppmärksamhet från amanuensen Nils Olsson på Linköpings museum. Kistan låg i blålera på 3 meters djup och var mycket välbevarad. Personen låg med armarna korsade över bröstet på en bädd av hyvelspån. Amanuensen konstaterade att sluttningen mot gatan hade fyllts upp med ett ca 2,3 meter tjockt lager innehållande formtegel och skelettresten (Stadsarkivet, Norrköping).

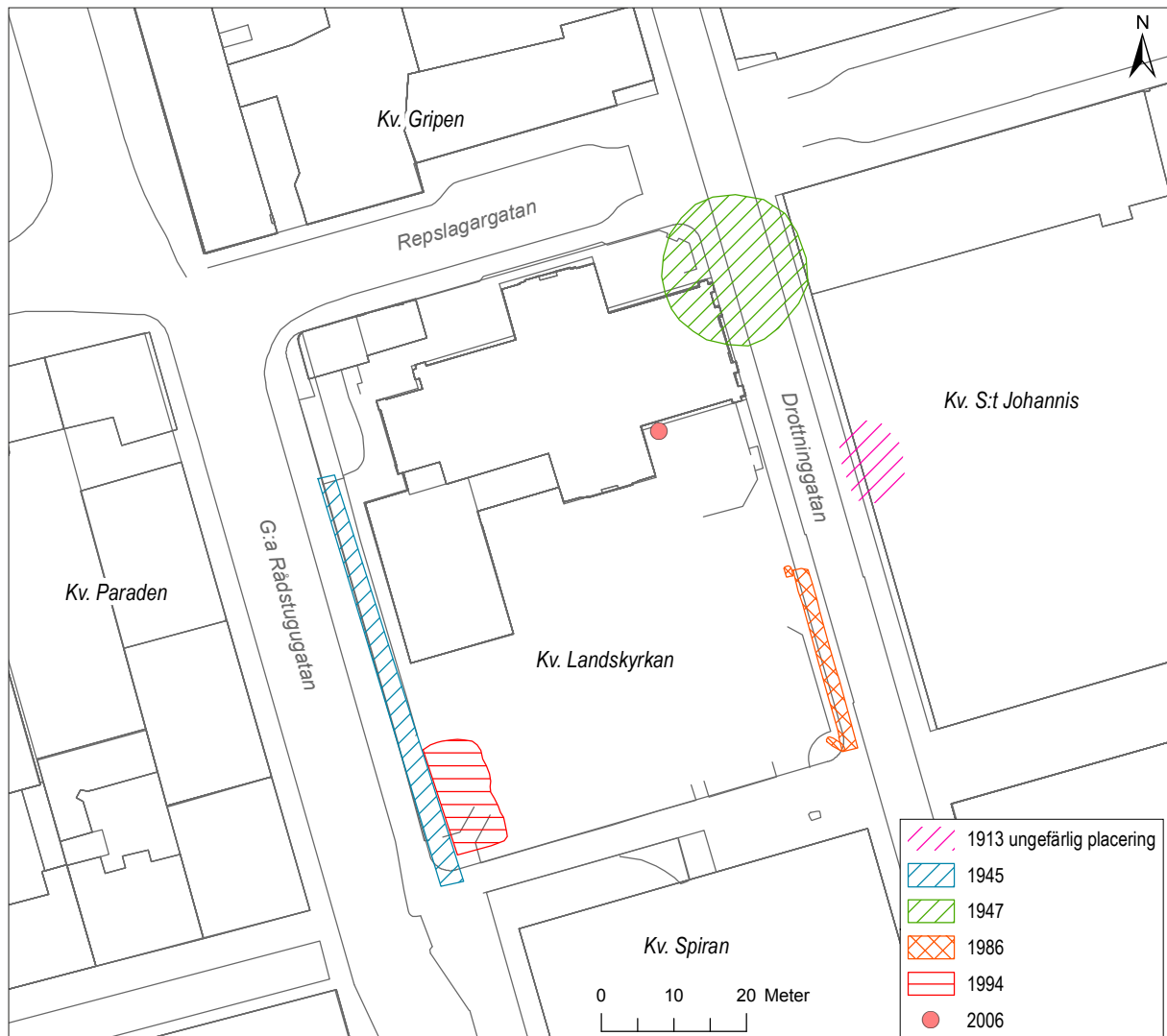
Vid ledningsgrävningar i Drottninggatan 1947 hittades vad som betecknades som stora mängder skelett direkt nordöst om läget för den medeltida kyrkan (Broberg 1984).

I samband med breddning av gångbanan mot Drottninggatan utförde Norrköpings stadsmuseum en schaktkontroll längs kvarterets sydöstra begränsning 1986 (RAÄ dnr: 03754 86-08-01). I ett 25 meter långt schakt utmed gatan påträffades fotändan på 9 kistor på 1,0–1,2 meters djup. Ovanför gravarna låg omrörda kulturlager med stora mängder människoben.

1993 gjordes en arkeologisk utredning av den södra delen av kvarteret i samband med planerad upprustning av parken. Vid utredningen upptogs ett 19 meter långt och 1,0 meter brett schakt i kvarterets västra del. I schaktet hittades 5 gravar som på osäkra grunder tolkades som återbegravningar av gravar som framkom 1945. I schaktet framkom även tre anläggningar i form av stenkongregationer bestående av rundad sten, ingen av anläggningarna kunde dateras. Ytterligare schakt grävdes men innehöll endast påförda och omrörda jordmassor. Utredningen fastslog att större delen av utredningsområdet var stört av tidigare schaktningar och att jordmassor påförts för att utjämna den naturliga sluttningen mot G:a Rådstugugatan i väster (Hörfors & Ullgren 1993).

Den arkeologiska utredningen 1993 utmynnade i en arkeologisk förundersökning året därpå. De markarbeten som var anledning till förundersökningen berörde en cirka 1200 m² stor yta i kvarterets södra del. Hela denna yta sänktes då med cirka 0,3 meter. En mindre yta i kvarterets sydvästra del sänktes ytterligare och släntades, bland annat för anläggandet av en trappa. Inom denna yta undersöktes gravar på ett cirka 120 m² stort område. Vid undersökningen framkom 28 gravar på ett djup av 0,6–1,2 meter under den då befintliga marknivån. De delar av kvarteret där gravarna framkom ligger i den del som blev kyrkogård först efter stadsplaneregleringen. Gravarna har delvis på grundval av detta kunnat dateras till efter 1655, där merparten kan föras till 1700- och 1800-talen. Några spår av den bebyggelse som föregått kyrkogården hittades inte (Feldt 2001).

Vid de ovan nämnda ledningsgrävningarna i Drottninggatans södra del 1947, framkom utöver skelettbegravningar även rester av äldre, förmodligen medeltida, bebyggelse orienterad efter den äldre stadsplanen, kavelbroar, risbäddar samt omfattande kulturlager (Broberg 1984). Även i kvarteret S:t Johannis i öster finns uppgifter om att man ungefär 1,0 meter under marken påträffat en stensatt gata och en väg som löpte i helt andra riktningar än dagens gatunät (Malmberg 1913).

Figur 2. Plan över kvarteret Landskyrkan med tidigare arkeologiska observationer. Skala 1:1 000.

Kvarteret ligger i en sluttning ned mot Strömmen, höjdskillnaden mellan Drottninggatan i öster och G:a Rådstugugatan i väster är drygt fyra meter. Den dokumentation som gjorts visar att utfyllnadslagren är tjockast i kvarterets västra del för att tunna ut mot Drottninggatan i öster. Detta stöds även av ett geotekniskt borrhprov som gjordes i kvarterets västra del vid tillbyggnad av Hörsalen 1971. Borrhprovet visade på cirka 2 meter tjocka utfyllnadslager (Bro-

berg 1984). I den östra delen varierar kulturlagrens tjocklek mellan 0,3 och 1,2 meter.

2006 utfördes en mindre arkeologisk förundersökning i direkt anslutning till 1700-talskyrkans grundmur. Vid undersökningen framkom endast sentida fyllnadsmassor samt ett i sen tid ommurat murparti med betonglagningar och cementfogningar (Feldt 2006).

SYFTE

Det nu rapporterade uppdraget omfattade tre olika moment; en kompletterande arkeologisk utredning, Etapp 1, en arkeologisk förundersökning samt en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning.

Den kompletterande arkeologiska utredningen, etapp 1 syftade till:

- Att ta fram en utförlig genomgång av kyrkogårdens utbredning över tid.
- Att presentera en utförlig kartstudie med rektifierade kartor som redovisade den medeltida gatusträckningen i området.
- Att fastställa vilka naturstensmurar som fanns bevarade i parken samt när de tillkommit.
- Att fastställa om den trappa som bland annat syns på 1948 års karta över kvarteret fanns bevarad och i vilket skick den i sådana fall var.

Förundersökningen i de två områden i östra respektive västra delen av parken som berördes av trädplanteringar och andra anläggningsarbeten syftade till:

- Att fastställa om rester av fornlämningen fanns bevarad. Om så är fallet skulle fornlämningen karaktär, datering, utbredning samt omfattning, sammansättning samt komplexitet beskrivas.

Förundersökningen i form av schaktningsövervakning i den södra och nordvästra delen av parken syftade till:

- Att se till att fornlämningen berördes i så liten omfattning som möjligt.
- Att dokumentera de fornlämningar som eventuellt framkom, med avseende på karaktär och omfattning samt om möjligt datering.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Den kompletterande arkeologiska utredningen, etapp 1 utfördes genom att det historiska kartmaterialet rektifierades och analyserades för att studera kyrkogårdens utbredning över tid och hur det äldre gatunätet berört det aktuella exploateringsområdet.

De bevarade naturstensmurarna och trappan i nordvästra delen dokumenterades genom fotografering och beskrivning, de mättes även in för att i plan fastställa deras lägen.

Sökchakt grävdes med maskin längs med de planerade trädraderna och på platser där andra anläggningsarbeten skulle utföras. Schakten grävdes skiktvis lager för lager ner till anvisat djup i respektive område. När grav/gravar eller äldre gatumark påträffades avbröts schaktandet. Schakten vidgades ställvis för att se om där fanns orörd mark utan förekomst av gravar. Enstaka provrutor grävdes för att klargöra lagerföljd och om möjligt datera strukturer. Påträffade gravar täcktes med markduk innan schakten lades igen.

Förundersökningen i den södra och nordvästra delen av parken utfördes i form av schaktningsövervakning under antikvarisk kontroll. I områdets nordvästra hörn togs den tidigare trappan fram för att se om den kunde återanvändas och en del av en äldre transformatorstation och toalettbyggnad samt en del av den höga muren mot G:a Rådstugugatan revs. I samband med detta avlägsnades stora mängder jordmassor i anslutning till byggnaderna och muren. I denna del undersöktes ett antal gravar och togs bort.

Samtliga gravar och andra anläggningar som påträffades vid undersökningarna mättes in med GPS, fotograferades och beskrevs i text. Under samtliga ovanstående moment som innefattade grävning påträffades stora mängder kringrörda människoben från äldre gravar. Dessa samlades in och transporterades till Norra begravningsplatsen för återbegravning.

I samband med fjärrvärmearbetena i G:a Rådstugugatan dokumenterades profilen i det grävda schaktet och kolprover togs för analys (bilaga 1).

S:T JOHANNES KYRKAS HISTORIA

Under medeltid var S:t Johannes kyrka landsförsamlingens kyrka medan S:t Olai kyrka tillhörde stadsförsamlingen. S:t Johannes kyrka omtalas i skrift första gången 1417 men anses vara byggd på 1100–1200-talet. Som stöd för detta har man bland annat påtalat kyrkans strategiskt topografiska läge på den högst belägna punkten inom staden (Helmfrid 1965a). Kyrkan finns även avbildad på en skiss av Johan Peringskiöld, troligen utförd mellan 1682–1689, denna ger intryck av en romansk kyrka (fig 3). Uppmätningar av de grundmurar som kom i dagen vid ombyggnaden av den yngre kyrkobyggnaden 1913 har också legat till grund för dateringen. Uppmätningen visade på en mindre kyrka som väl överensstämmer med måtten på andra 1100-tals kyrkor i Norrköpings omgivning (Broberg 1984).

Stadsförsamlingen och landsförsamlingen konkurrerade om både tiondet och församlingsmedlemmarna. Vissa stadsbor ville hellre besöka S:t Johannes eftersom det var närmare eller för att de hade en fa-

miljegrav där. S:t Johannes utnyttjades också av hela staden då S:t Olai byggdes om eller till, t.ex. efter branden 1655. En plan om en sammanslagning av de båda församlingarna framfördes 1472 men fick inget stöd bland stadens innevånare. År 1555 togs S:t Johannes kyrka ur bruk som landsförsamlingskyrka och var fram till 1899 annexkyrka till S:t Olai kyrka (Ljung 1965:101, Helmfrid 1965b:427).

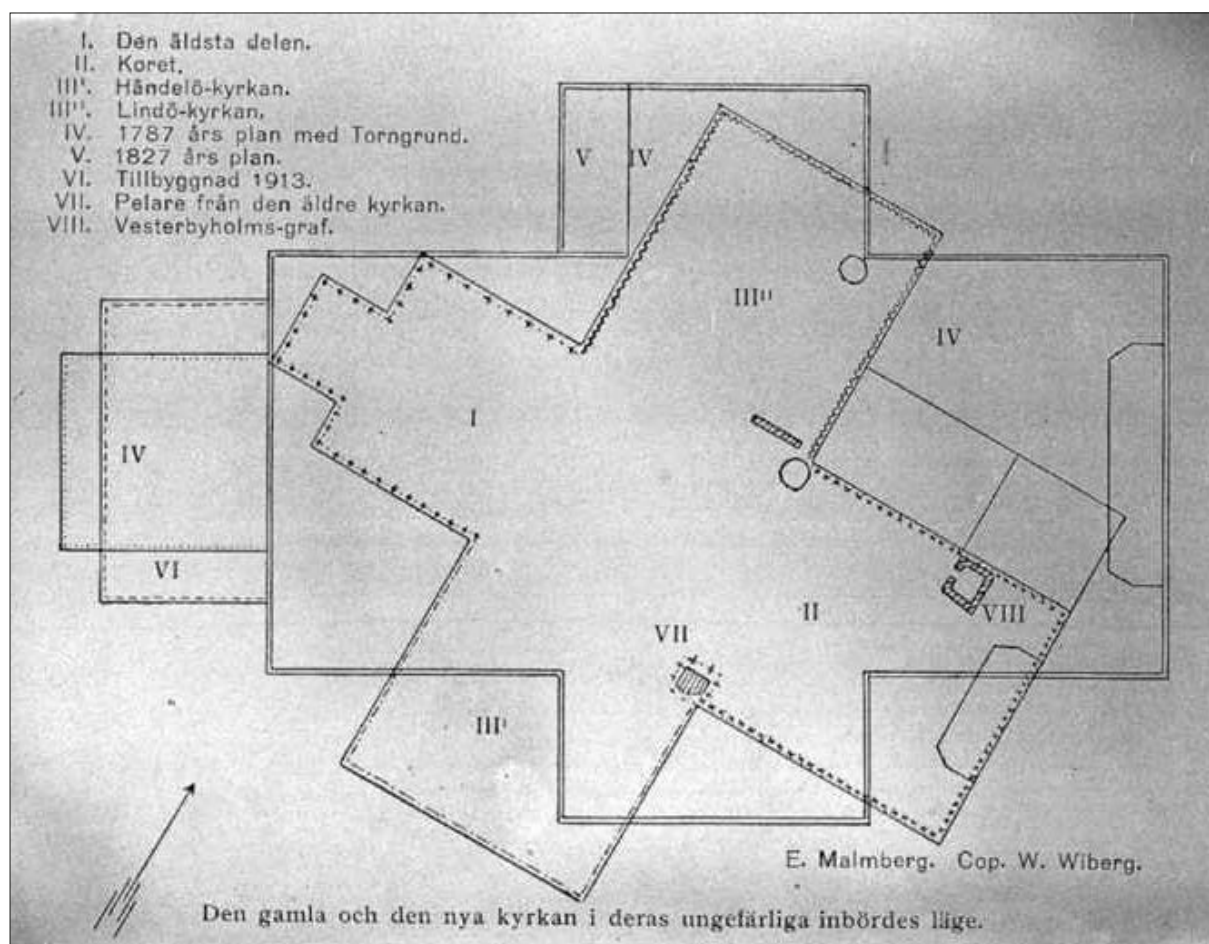
Kyrkan har drabbats av brand ett flertal gånger. 1567 brann stora delar av staden söder om Strömmen ned. Kyrkan återuppbyggdes och i samband med detta utvidgades koret. (Broberg 1984). 1655 års brand skadade stora delar av staden och även S:t Johannes drabbades. Vid rysshärjningarna 1719 brändes kyrkan åter ned och komministern i S:t Johannis församling berättar att "herregravarna" i kyrkan hade plundrats, kistorna hade öppnats och liken kastats ut. Efter branden hölls stadens gudstjänster på kyrkogården (Helmfrid 1984).

Figur 3. S:t Johannes kyrka under 1680-talet. Skiss av Johan Peringskiöld. Norrköpings museum.

1787 revs kyrkan som byggts om flera gånger sedan sin tillkomst på medeltiden. En ny kyrka uppfördes (fig 4), nu orienterad efter den rätlinjiga stadsplan som upprättades efter stadsbranden 1655. Den sista begravningen på kyrkogården utfördes 1813. 1902 köpte Norrköpings stad S:t Johanneskyrkan för att 1913 bygga om den till konsert- och föreläsningssal

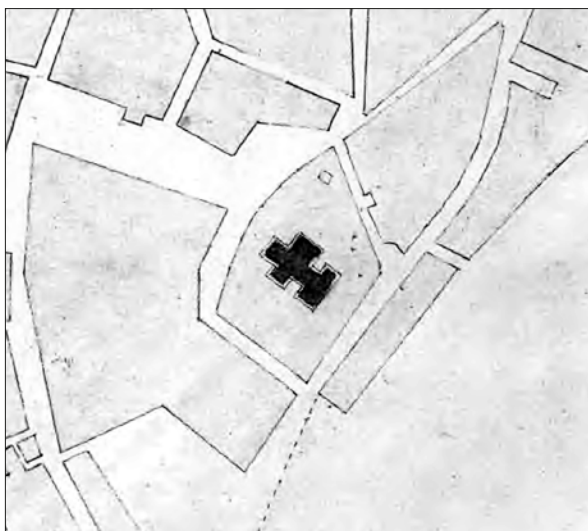
(Broberg 1984). I samband med ombyggnaden gjordes ett upprop i bl.a. Post och inrikes tidningar för att komma i kontakt med eventuella kvarvarande gravrättsinnehavare. Inga intressenter hörde av sig och gravarna på kyrkogården täcktes över med ett jordtäcke (Norrköpings stadsarkiv).

Figur 4. Plan över gamla och nya kyrkan från 1913. E Malmberg, kopia av W. Wiberg. Norrköpings museum.

KVARTERET LANDSKYRKAN I DET ÄLDRE KARTMATERIALET

Rektifiering av den äldsta karta över Norrköping från 1640 (fig 5) har visat sig vara i princip omöjlig att genomföra. Det saknas nästan helt referenspunkter förutom de båda kyrkorna eftersom den visar staden innan gaturegleringen som utfördes efter stadsbranden 1655. Själva kyrkobyggnadens form på den äldsta karta överensstämmer inte heller med byggnadens form på någon annan karta. Gatunätet antas vara det medeltida med krokiga smala gator och oregelbundna kvarter. Beroende på hur rektifieringen görs kan olika tolkningar göras av området kring S:t Johannes kyrka. De arkeologiska resultaten från olika tider kan ge ledtrådar till hur karta ska tolkas men ger ingen entydig bild.

Figur 5. Utsnitt ur 1640 års karta över Norrköpings stad med S:t Johannes kyrka och den äldre kyrkogårdens utbredning.

På den äldsta karta har kvarteret en firsidig form med en rundad sida i väster och sträcker sig i en spets upp mot norr. Kyrkan har ursprungligen varit centralt placerad på kyrkogården och i söder löpte en gata parallellt med kyrkobyggnaden i öst–västlig riktning.

På karta från 1719 (fig 6) är gaturegleringen helt genomförd och gatorna kring kvarteret har fått sin nutida sträckning även om de breddats i senare tid. På denna karta betecknas S:t Johannes som "Bonkiörkan". Från samma tid finns också en karta som ritats av trädgårdsmästare Josef Jönberg. Denna för-

varas inom glas och ram på Norrköpings stadsarkiv och visar staden så som Jönberg kom ihåg den innan branden 1719 (fig 7). Denna karta är snarare ett konsverk än en korrekt återgivning av verkligheten och här fyller S:t Johannes kyrka hela kvarteret. På 1728 års karta över Dalskvarteren har inga hus ritats ut och kvarteret redovisas bara som en ruta markerad med bokstaven I.

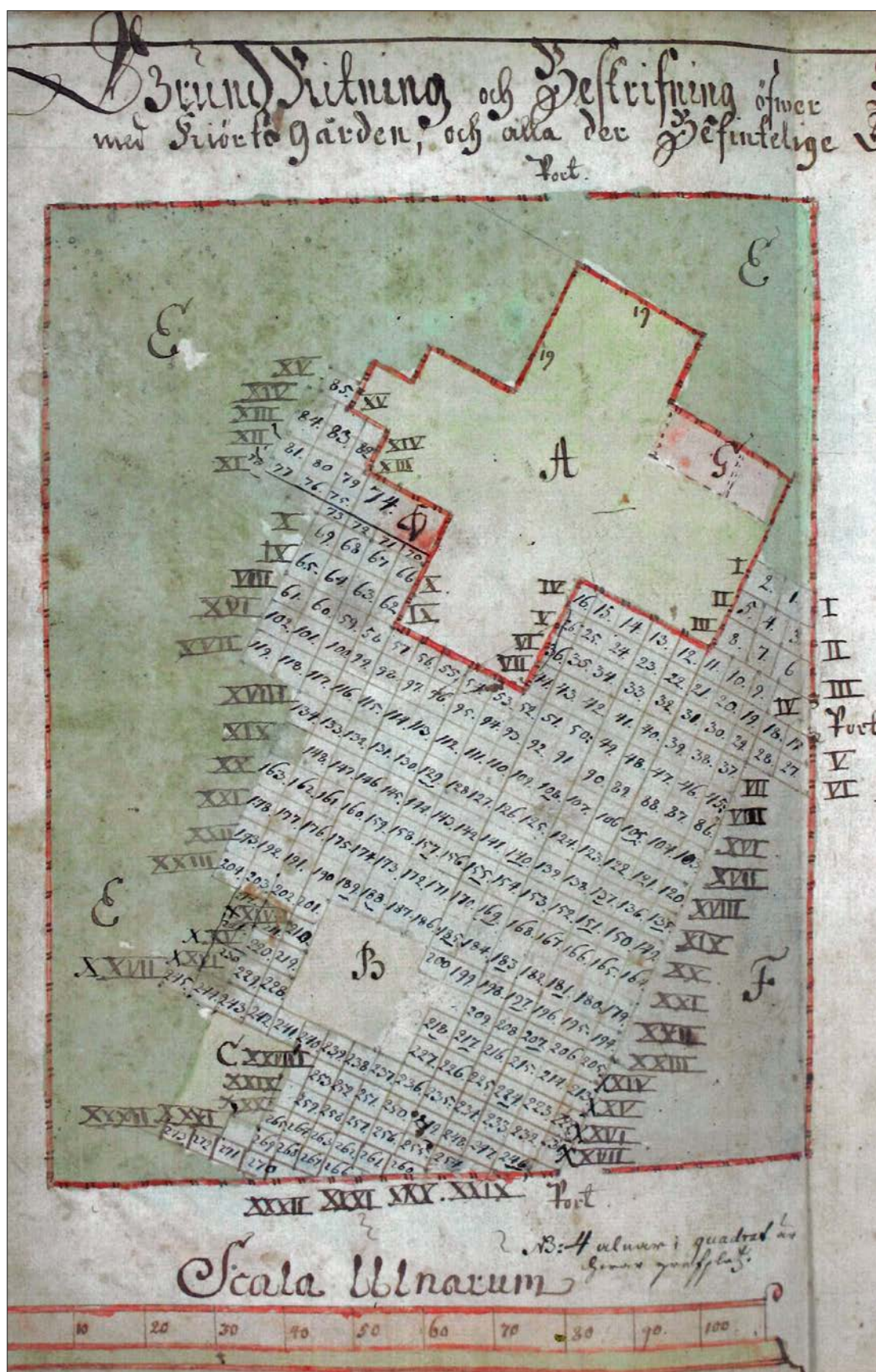
År 1734 gjordes en plan över kyrkogården för att hålla reda på försäljningen av gravar (fig 8). På denna plan är kyrkogården indelad i numrerade kvarter. Längst i öster finns ett område som betecknas som de fattigas gravställe och i norr och väster finns "val-

Figur 6. Kvarteret Landskyrkan efter 1600-talets gaturegleringen. Utsnitt ur 1719 års karta över Norrköpings stad.

Figur 7. Utsnitt ur Josef Jönbergs karta över Norrköping så som han minde den innan branden 1719. Norrköpings stadsarkiv.

Figur 8. Grundritning och Beskrifning öfver Landskiörkan St Johannes kallat med Kiörkegården och alla der Befintelige Grafwar. 1734. Landsarkivet Vadstena.

1741 (fig 9) har den nya klockstapeln tillkommit i kyrkogårdens sydvästra hörn. I övrigt återges kvarteret och kyrkan som tidigare. På 1848 års karta (fig 10) har, förutom den nya kyrkan som anpassats efter kvarterets utbredning, ett litet hus tillkommit i nordvästra hörnet. Huset är sannolikt en av de "salubodar" som byggdes ut mot Repslagargatan och G:a Rådstugugatan på 1790-talet (Malmberg 1913). På nästa karta, från 1879, har huset i hörnet byggts ut och blivit mer än dubbelt så långt (fig 11).

Figur 11. Huset i nordvästra hörnet har byggts ut och fått en innergård. Utsnitt ur 1879 års karta över Norrköpings stad.

This is a detailed historical map of the Gamla Uppsala area, showing streets like Repslagaregatan, Rindögata, and Prästgatan, and landmarks like Gamla Uppsala kyrka and St. Johannes kyrka. The map includes street names in Swedish and English, and various numerical annotations.

Figur 12. Situationsplan över kvarteret Landskyrkan inför breddningen av G:a Rådstugugatan 1943. Norrköpings stadsarkiv.

GATUREGLERINGEN

På 1630-talet började Norrköping få växtvärk. Det slingrande gatunätet och de många nya byggnader som uppförts gjorde staden oframkomlig och trång. Överallt fanns fåhus, lador och svinstior vilket inte var tillåtet enligt stadsprivilegiernas bestämmelser. Man började därför planera en stadsplanereform där de "orenliga" husen skulle flyttas ut ur själva staden. Detta blev en långdragen process. Vid en allmän rådstuga den 8 maj 1640 bestämdes att de eldfarliga och smutsiga uthus som inte hade flyttats innan den 18 maj skulle rivas och flyttas på ägarens bekostnad. De skulle i stället uppföras vid kronohospitalet (Helmfrid 1965a).

På hösten 1645 började man staka ut det nya rätlinjiga gatunätet. Man började bl.a. med det som så småningom kom att bli Drottninggatan vilken uppges vara "öppnad och klar" på våren 1648. In-

vånarna i Norrköping ville dock inte riva sina hus och ge plats för de nya gatorna, även om de tilldelades nya tomter, vilket gjorde arbetet långsamt och besvärligt. Framför allt stötte man på patrull i norra änden av gatan där Louise De Geer och överste Ulfsparre ägde hus (Helmfrid 1965). Dessa herrar var givetvis ännu svårare att flytta på än stadens mindre prominenta borgare. Först då stora delar av staden drabbats av brand år 1655 blev det möjligt att genomföra gaturegleringen efter den ursprungliga planen. Där husen totalförstörts gick förändringen snabbt medan omdaningen i de delar av staden som klarat sig bättre från branden tog längre tid (Helmfrid 1984). Repslagargatan norr om Hörsalsparken fick sin nuvarande sträckning 1676. I kyrkans räkenskaper kan man se att tomtägarna i detta område betalat tomtöre till kyrkan fram till och med detta år (Malmberg 1913).

KYRKOGRÅRDSMUREN

Eftersom kyrkogården var en helig plats skulle den avgränsas från omgivande mark. Hägnaden utgjorde inte bara ett hinder för kringströvande djur utan fungerade också som juridisk gräns. Vilken typ av hägnad som byggdes var upp till varje församling och allt ifrån enkla gärdsgårdar, till plank eller bara grävda diken har fungerat som avdelare. Kyrkogårdsmurar av sten, bogårdsmurar, blev allt vanligare under medeltidens lopp. Tidiga exempel på sådana är bland annat Vreta, Örberga och Bjälbo kyrkor i Östergötland (Johansson 1993).

Gråsten var det vanligaste byggnadsmaterialet i bogårdsmuren och den kunde både kallmuras och läggas i bruk. Murarna var ofta belagda med ett sadeltak av brädor eller spån som skyddade från frostsprängning och erosion. Exempel på en sådan taktäckt kyrkogårdsmur finns bland annat vid Sankta

Maria kyrka i Risinge i Östergötland och Knutby kyrka i Uppland (fig 13).

S:t Johannes kyrkas äldsta bevarade räkenskaper är från 1639–1655 därefter är uppgifterna lite sparska och vissa år saknas. Genom räkenskaperna kan man få vissa uppgifter om kyrkogårdsmuren. Till exempel har man år 1643 köpt spik för att slå brädor på kyrkogårdsmuren och betalat en man som hette Lasse för att göra detta. Utifrån denna lilla anteckning får vi veta att kyrkogårdsmuren varit klädd med ett tak av brädor.

1649 har man köpt in fyra lass kalk till kyrkomuren. Om detta syftar på kyrkogårdsmuren eller själva kyrkans murar är oklart. Från den arkeologiska undersökningen vet vi att åtminstone utsidan av den stora muren 504 var bitvis putsad.

Figur 13. Bogårdsmurar från Knutby kyrka i Uppland och Risinge kyrka i Östergötland. Kulturmiljöbild. Riksantikvarieämbetet.

En uppgift från 1649 anger att ”murarmästare Qvick skulla göra kyrkemuren färdig ifrån Qvick Skräddares gård till Kyrkoherdens (?) gård”. För detta fick han 56 daler. Möjligen är det till bygget av denna mur som de fyra lass kalk köpts in. Murarmästare Qvick har fått betalt av kyrkan redan den 4 september 1644 men då anges inte vilken arbetsuppgift han utfört. År 1651 får murarmästare Qvick 80 daler för ”ringmuren han murade anno 1650”.

Den 7 oktober 1653 hölls sockenstämma i S:t Johannes församling. Då beslutades att ”...ringmuren skall upbrytas i nästkommande hvecka,...”. I räkenskaperna ser man också att ”båtsmännerna” fått 93 daler ”för stenmuren”. Båtsmännen var de soldater som staden skrivit ut till flottan. När de inte var ute i krig utan vistades hemma, i så kallat borgläger, fick de arbeta för sitt uppehälle och kunde användas för offentliga byggnadsarbeten (Helmfrid 1965a). Direkt under noteringen om rivningen av muren noteras att ”Then nya giorda ringmuren, skall byggas, och upresas på honom trä...”. Det sista ordet har inte kunnat tydas men det är ingen tvekan om att det rör sig om någon slags träkonstruktion även här sannolikt ett tak.

Uppgiften om båtsmännen och stenmuren är mycket knapphändig men enligt Björn Helmfrid finns även uppgifter i stadens handlingar från detta år som talar om att muren rivits av båtsmännen (Helmfrid 1965a). Detta har inte kunnat beläggas i samband med det här arbetet men det finns absolut ingen orsak att betvivla Helmfrids uppgift. Sannolikt ingår rivningen av muren som en del i stadens gatureglering, även om denna tog fart på allvar först efter branden 1655. Kanske var det lättare att utföra arbetena kring de offentliga byggnaderna i staden än kring de privatägda. Att murarmästare Qvick bygger upp muren under 1649 och 1650 och att den sedan rivs redan 1653 tyder dock på att kyrkans angelägenheter inte alltid sammanföll med stadens. Det kan dock röra sig om olika delar av muren i räkenskaperna. Det är också möjligt att rivningen av den äldre muren har med en eventuell befolkningsökning i staden att göra. Om fler människor flyttade till staden behövde också fler begravas och därmed krävdes en större kyrkogård. Det finns också uppgifter om att det funnits en öppning i kyrkogårdsmuren mot G:a Torget (Malmberg 1913). På planen över kyrkogården från 1734 (fig 8) finns portar i muren utmärkta på alla sidor utom mot G:a Rådstugugatan.

ARKEOLOGISKA RESULTAT

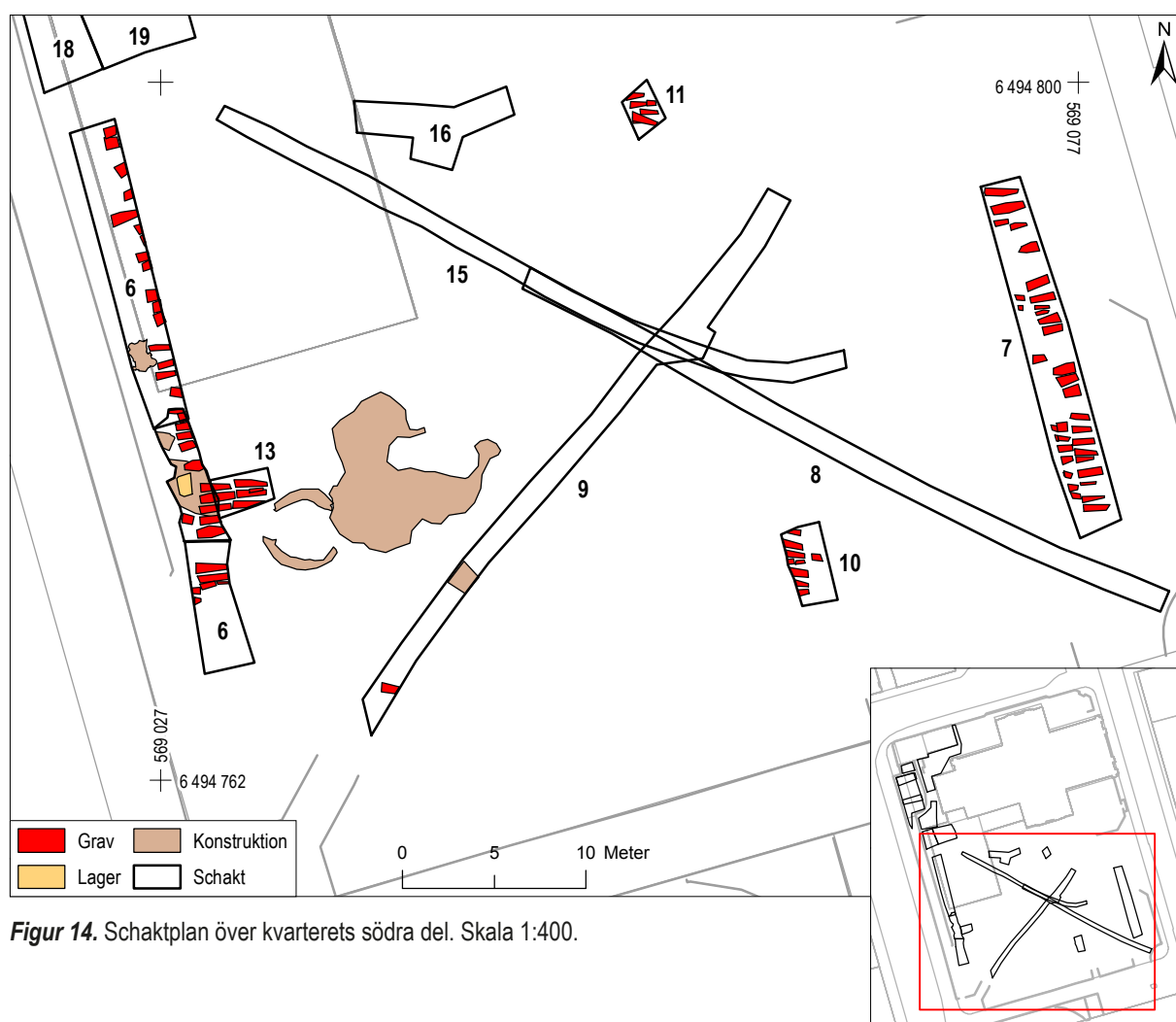
Uppdraget omfattade tre olika moment; En kompletterande arkeologisk utredning, Etapp 1, en arkeologisk förundersökning samt en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning på två platser i parken. Under samtliga ingrepp framkom stora mängder omrört benmaterial från den gamla kyrkogården. Detta samlades in och kördes till Norra begravningsplatsen för återbegravning efter hand.

Förundersökningen i områdets södra del

Utmed Drottninggatan planerades plantering av tre träd längs en sträcka av cirka 19 meter och utmed G:a Rådstugugatan planerades fem träd längs en sammanlagd sträcka av cirka 36 meter. Förundersökningen utfördes genom att cirka 2,5 meter breda

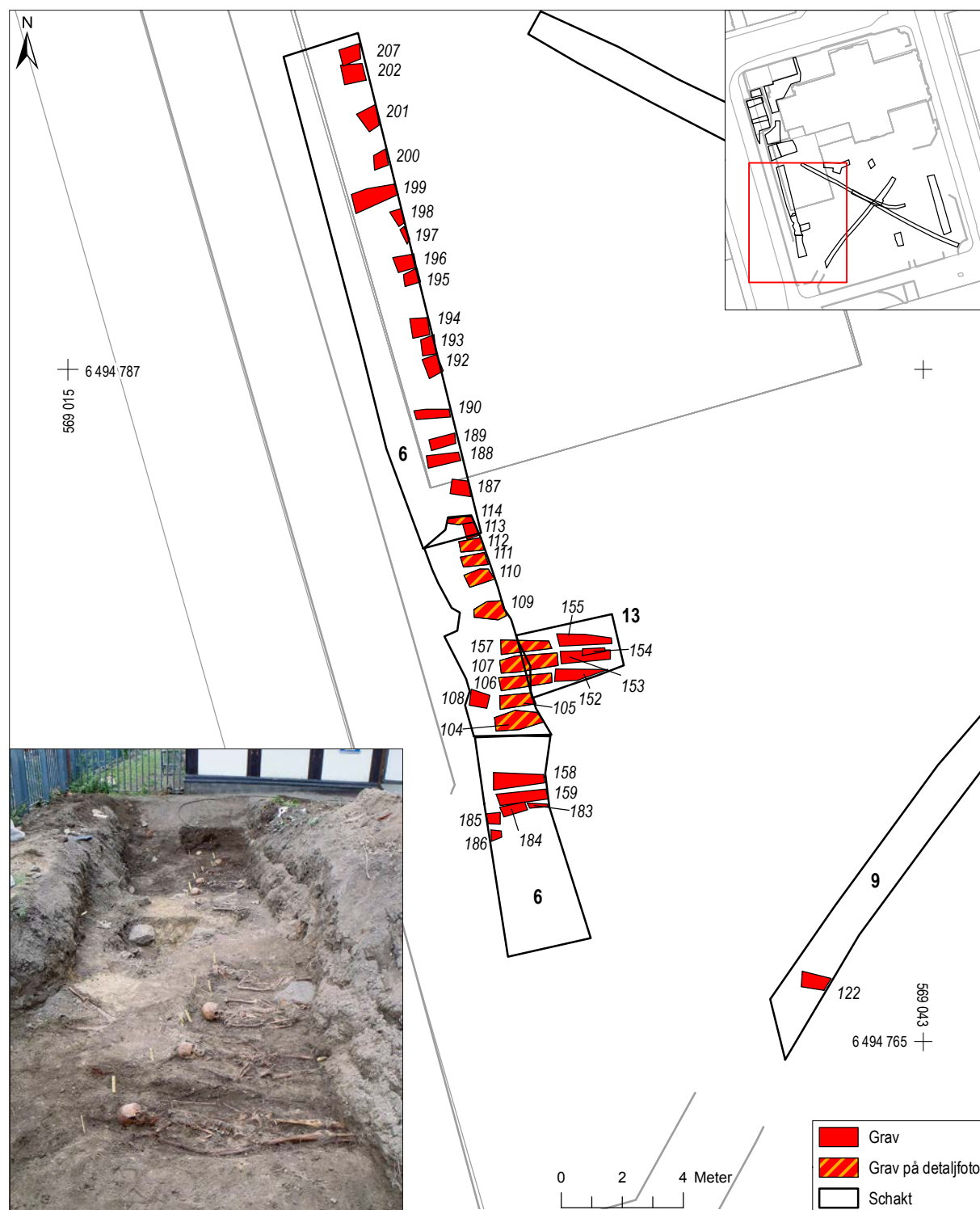
schakt togs upp utmed hela de planerade sträckorna ner till en nivå där orörda gravar eller andra lämningar framkom (fig 14).

Ett närmare 15 meter långt och 2,5 meter brett schakt togs upp i linje med G:a Rådstugugatan (schakt 6). Schaktet förlängdes mot norr med 16 meter efter att den restaurangbyggnad från 1970-talet som stod på platsen hade rivits. Inom den undersökta schaktsträckan, sammanlagt 31 meter, framkom 33 stycken gravar (se bilaga 8). I en av gravarna (105) påträffades en fingerring av koppar (fnr 669:1). Denna tillvaratogs eftersom den hittades en fredag och schaktet skulle ligga öppet under helgen. Området var visserligen avspärrat men det hände ändå att människor rörde sig innanför staketet.

I schakt 13 som grävdes för fundamentet till en belysningsstolpe och som anslöt till den östra delen av schakt 6 påträffades 4 gravar. I schakten kan minst 6 grupperingar med 4–8 gravar i varje grupp urskiljas där varje gruppering har cirka 3 meters bredd (fig 15). Gravarna framkom på ett djup av 0,8–1,5 meter

under dagens markyta. Det fanns minst två nivåer med gravar i schaktet. Det kan antas att det även i de till synes tomma ytorna i schaktet fanns djupare liggande gravar. Dessa ytor var inte möjliga att schakta ner utan att skada de redan framkomna gravarna.

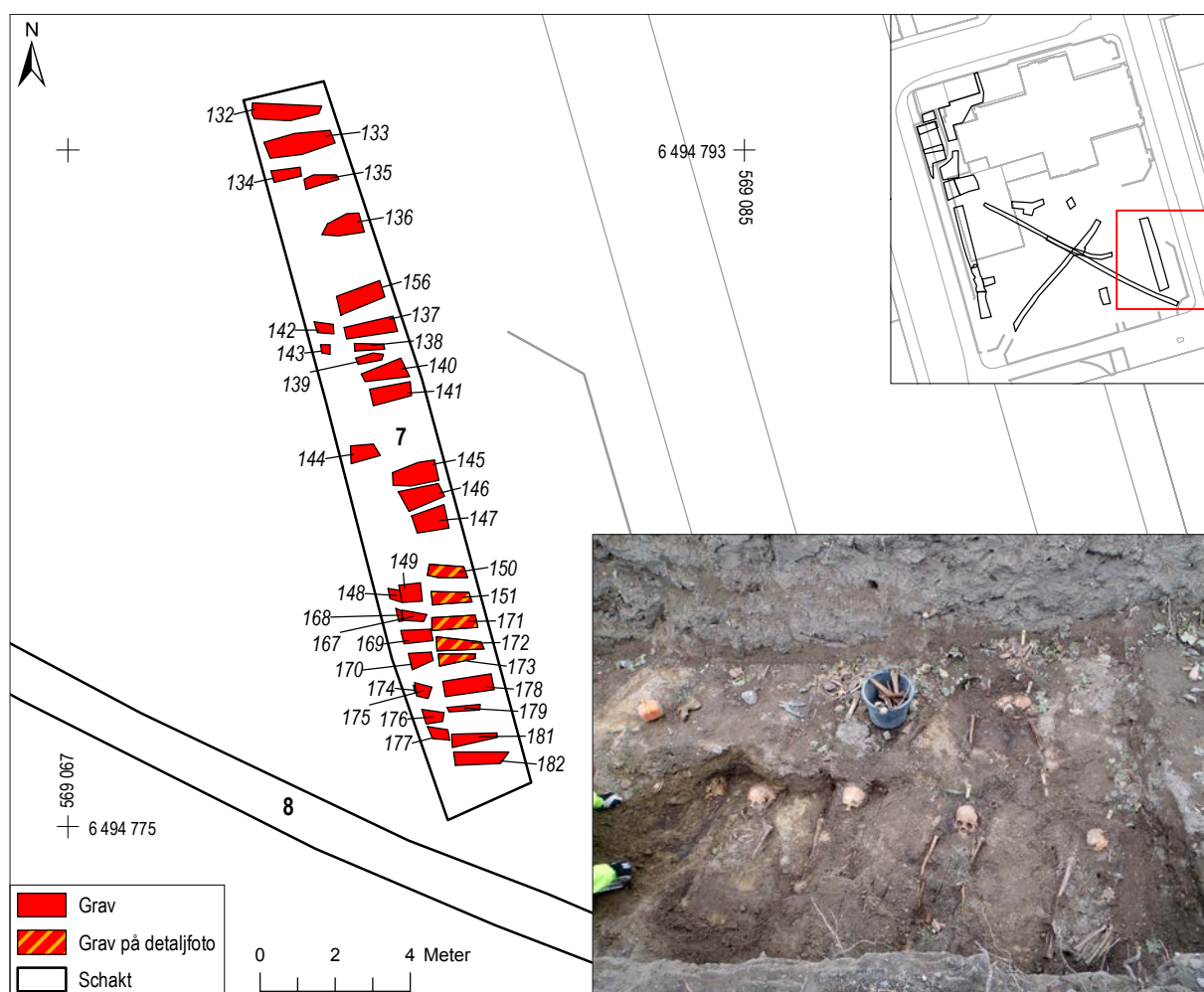
Figur 15. Plan över gravarna i schakt 6 och 13, skala 1:200. Detaljfoto av grav 104, 105, 106, 107, 157, 109, 110, 111, 112, och 114 i schakt 6. Foto från söder.

Mitt i schaktet framkom en del av en grundmur (191) orienterad i öst–västlig riktning, ca 0,9 meter under befintlig markyta. Vid rensning av muren påträffades ett mynt präglat 1635–1636 (fnr 829:1). Den östra delen av muren överlagrades av två gravar. I kyrkoherde Tempelmans anteckningar som tillhör gravplanen från 1734 (fig 8) uppges att det i höjd med linjerna XVIII och XIX finns en grundmur som ”med besvär brytes då begravingar ska ske”. Rektifieringen av planen med gravkvarteren tyder på att mur 191 är den omtalade muren.

Längs med Drottninggatan grävdes ett knappt 20 meter långt schakt (schakt 7). I schaktet framkom 36 stycken gravar på ett djup av mellan 0,85–1,5 meter under dagens marknivå (se bilaga 8). I schaktet kunde fem grupperingar med mellan 4 och 11 gravar i varje grupp skönjas, där varje gruppering hade cirka 3 meters bredd (fig 16). Flest gravar fanns i schaktets södra del där tre nivåer med gravar kunde

konstateras. Det finns all anledning att förmoda att förhållandet var detsamma i övriga delar av schaktet. Även i de till synes tomma ytorna i schaktet fanns sannolikt flera gravar som låg något djupare. Dessa ytor var inte möjliga att schakta ner utan att skada de redan framkomna gravarna.

I syfte att se om äldre kulturlager fanns bevarade under gravarna i schakt 6, där tomtmarken utanför kyrkogården bedömdes ta vid, grävdes en mindre provruta (115). Genom provrutan kunde det konstateras att det fanns minst 0,4–0,5 meter tjocka kulturlager som härrör från äldre bebyggelse under gravarna. Fyndmaterialet var dock sparsamt och utgjordes av enstaka skärvor yngre rödgods, spik och andra järnföremål, klumpar med CU-legering, fönsterglas samt en fingerborg (fnr 401:5). Dessutom påträffades obrända ben från nöt och får. Lagersammansättningen med mörka fyndbärande siltiga lager varvat med rena sandlinser indikerar att lagret härrör

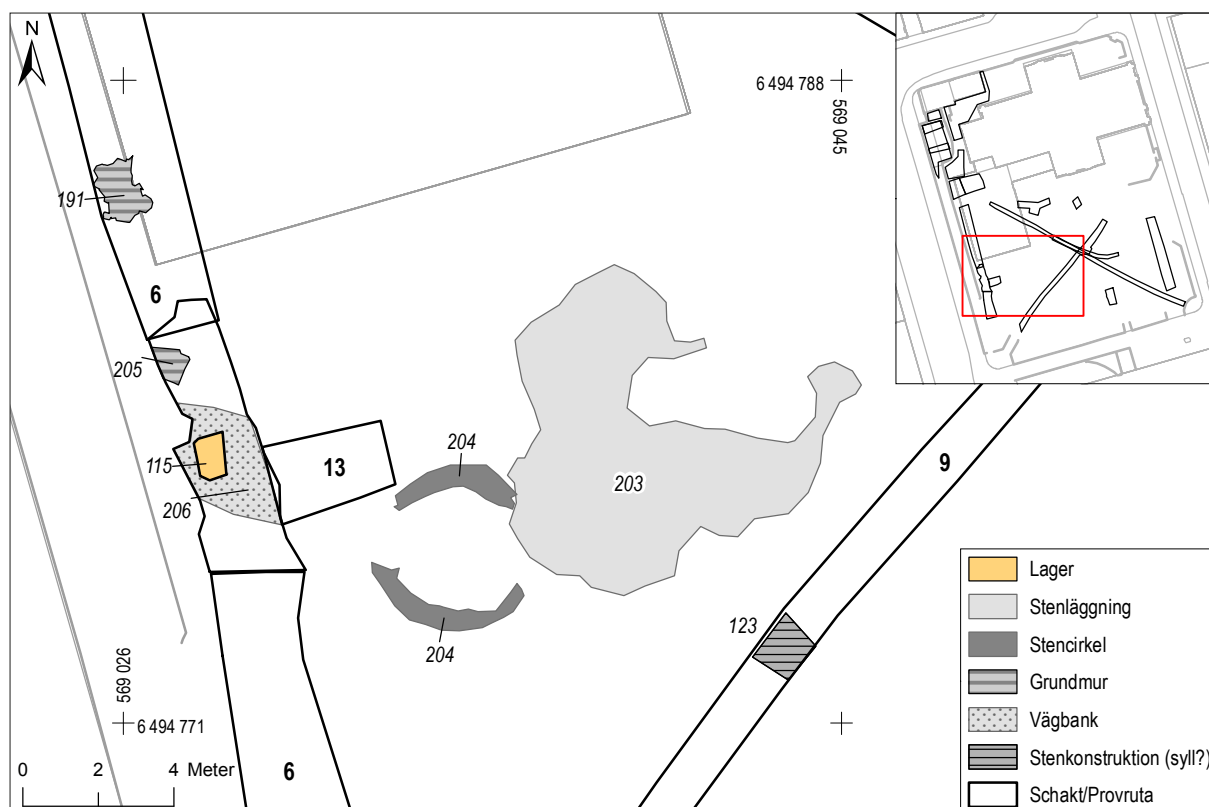
Figur 16. Plan över gravarna i schakt 7, skala 1:200. Detaljfoto av grav 173, 172, 171, 151 och 150 i schakt 7. Foto från öster.

från en gata (206). I schaktet hittades även några skaft och huvuden av kritpipor (fig 17). De pipor som kunnat dateras är från 1700-talet och alltså från den tid när området brukas som kyrkogård. Baserat på stadskartan från mitten av 1600-talet bör detta område ha utgjort gatu- och tomtmark direkt väster om bogårdsmuren.

Figur 17. Kritpipa från schakt 6, tillverkad på pipbruket Stjeran i Norrköping, 1757-1790.

I denna del av parken fanns också en svag förhöjning som skulle planas ut. Redan 0,1 meter under markytan påträffades en stenläggning av 0,05–0,2 m stora rundade stenar (206). Stenläggningen täckte en yta av ungefär 8 x 10 meter men var skadad i samtliga väderstreck. Centralt i stenläggningen fanns två rännstenar som tillsammans med ytterligare tre troligen har varit anlagda som en pentagon i stenläggningen (fig 18). Partier av den norra delen av stenläggningen var delvis skörbränd och täcktes av ett tunt skikt med rödbränd sand, sot och kol. Intill den nordöstra delen av stenläggningen framkom delvis förkolnade delar av en träkonstruktion. Stenläggningen utgör troligen en grund till en klockstapel. På 1734 års plan över kyrkogården finns grunden till den gamla klockstapeln och den nya klockstapeln utmärkta. Ingen av markeringarna sammanfaller dock med den påträffade konstruktionen vid rektifiering. Som tidigare har konstaterats är dock rektifieringen osäker. Den ”nya” klockstapeln kom enligt kyrkans räkenskaper till 1739. Den gamla antas ha blivit förstörd under rysshärjningarna 1719 då även kyrkan skadades av elden (Helmfrid 1984). Det faktum att konstruktionen är brandskadad pekar på att detta är den ”gamla” klockstapeln. I Erik Dahlbergs Svecia Antiqua finns Norrköping avbildat 1706. Vid

Figur 18. Plan över konstruktioner i kvarterets södra del. Skala 1:200.

S:t Johannes syns då en pampig klockstapel nordväst om kyrkan. Dahlbergs bilder brukar dock sällan helt överensstämma med verkligheten.

Ytterligare en stenläggning i form av två halvcirklar (204) påträffades. Denna motsvarar sannolikt en cirkelrund konstruktion som redovisas på en plan som upprättades inför en ombyggnad av parken på 1940-talet. Vilken funktion denna har haft är oklart.

Allra längst i sydväst var marken urschaktad ner till orörd nivå. Detta på grund av den scenbyggnad som stått på platsen.

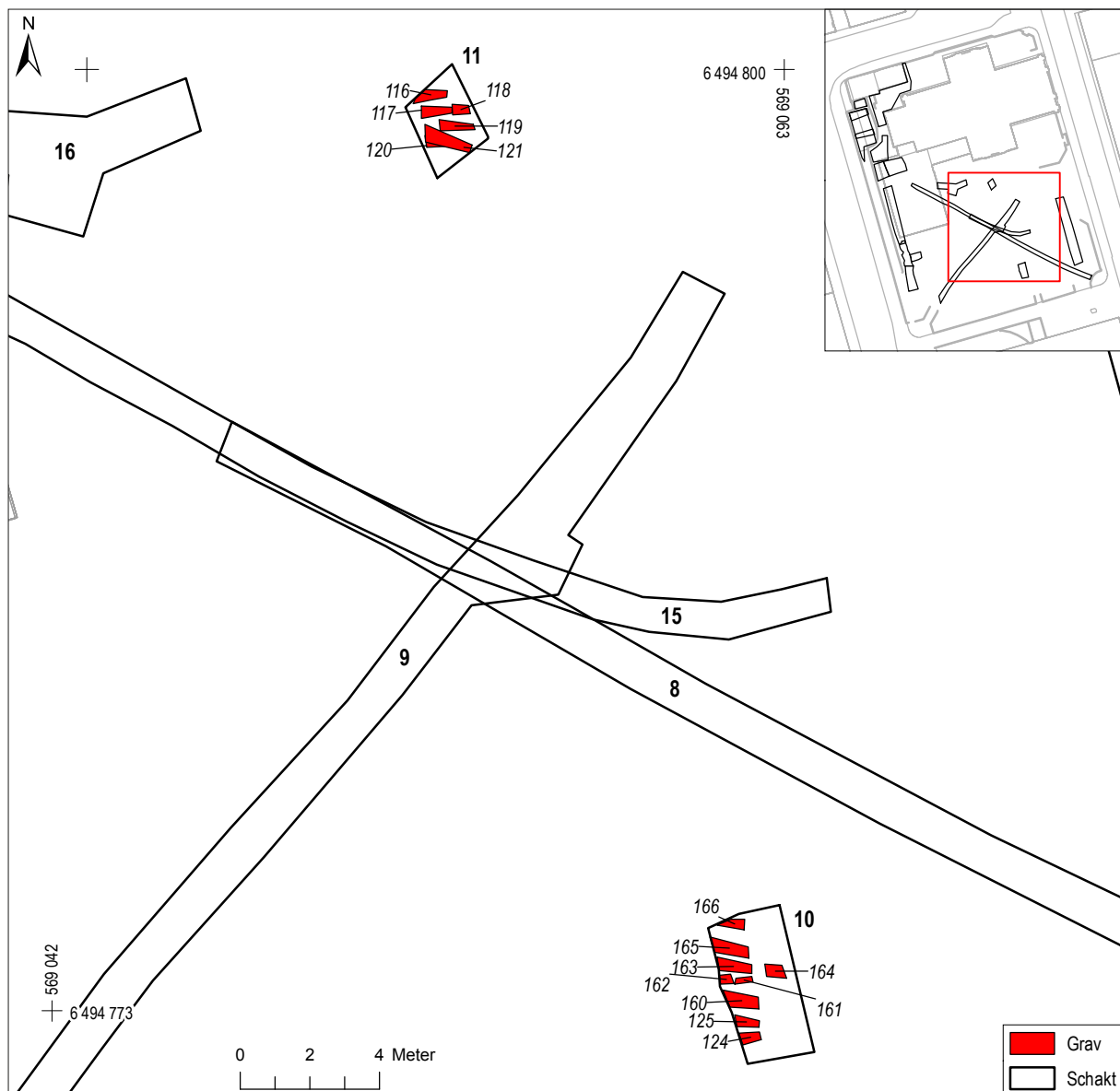
Två långsmala schakt (schakt 8–9) grävdes i de gångstråk som planerades skära diagonalt genom parken (fig 14). Schakt 8 var 0,3 meter djupt i den södra hälften och upp till 0,6 meter djupt i den norra. Ingenting av antikvariskt intresse framkom i schaktet. Schakt 9 var 0,3–0,4 meter djupt och i schaktets sydvästra ände påträffades en vuxen gravlagd individ (122). Graven låg på mer än 0,4 meters djup och berördes inte av de planerade arbetena. I schaktets västra del påträffades även en stenkonstruktion (123) på 0,3 meters djup. Konstruktionen var 1,2 meter bred och löpte i nordväst–sydöstlig riktning. Denna del av ytan låg i tomtmark utanför kyrkogården innan utvidgningen i slutet av 1600-talet och anläggningen är troligen en del av en husgrund eller annan konstruktion som kan knytas till den bebyggelse som fanns här då.

Tre schakt grävdes vid läget för de planerade belysningsmasterna (schakt 10, 11, 13). Schakt 10 togs

upp centralt i den södra delen av undersökningsområdet (fig 19). I schaktet framkom 9 gravar i minst två nivåer på ett djup av 1–1,2 meter (se bilaga 8). En av gravarna (165) rördes om vid schaktningen och tillvaratogs därför för återbegravning. I graven påträffades också två fingerringar av koppar (fnr 668:1). Genom schaktet löpte en nedgrävd ledning i nordväst–sydöstlig riktning och denna hade skadat flera av gravarna. I schaktets nordöstra hörn fanns en yta utan gravar som var tillräckligt stor för den planerade belysningsmastens fundament.

Schakt 11 låg mitt för entrén till Hörsalen och mätte cirka 1,6 x 2,5 meter (fig 19). Här framkom 6 gravar i minst tre nivåer på cirka 0,8–1,2 meters djup. Någon osteologisk bedömning av gravarna kunde inte göras eftersom schaktet var tvunget att täckas med körplåtar i samband med en pågående rivning av en byggnad väster om schaktet.

De gravar som framkom vid schaktningen i den södra delen av kvarteret dokumenterades i ytan och fick ligga kvar. Dessa gravar tillhör den senaste kyrkogårdsgenerationen. Knappt 11% av ytan har undersökts ned till ett sådant djup att gravar påträffades. Inom denna lilla del påträffades 122 gravar. På vissa ställen kunde man konstatera att gravarna låg i minst tre lager. Om samma frekvens förekommer inom hela ytan innebär det att cirka 3 300 gravar kan finnas kvar. Vid liknande undersökningar vid S:t Olai kyrka visade motsvarande beräkningar att det där skulle kunna finnas upp till 10 000 gravar på den äldre kyrkogården (Jonsson & Alexander 2014).

Figur 19. Plan över gravarna i schakt 10 och 11. Skala 1:200.

Efterundersökning

Enligt Länsstyrelsen beslut skulle slutundersökningar av gravar ske på två platser där trädgropar skulle grävas. Under hösten 2012 uppmärksammades att trädgroparna grävts utan att någon undersökning skett. Groparna grävdes upp igen för att kontrollera om några skador uppstått på de underliggande gravarna. I gropen närmast G:a Rådstugugatan berördes grav 110 och 111. Det visade sig att grav 110 var skadad genom att kraniet hade krossats och rubbats ur läge (fig 20). Skadan dokumenterades

och gropen lades igen. I trädgropen närmast Drottninggatan som berörde grav 139 och 140 hade inga skador uppstått. Det visade sig dock att den planerade rotstoppsmattan som skulle skydda de underliggande gravarna från trädrötter inte hade placerats ut i schaktet. Schakt 7 fick därför grävas upp igen så att rotstoppsmattan kunde läggas ned. Detta skedde under antikvarisk kontroll. Ett lager sand placerades mellan den markduk som tidigare hade lagts över gravarna och rotstoppsmattan för att skydda gravarna ytterligare.

Figur 20. Skadat kranium i grav 110 i en av trädplanteringsgroparna utmed G:a Rådstugugatan.

Förundersökning i nordvästra hörnet

I Hörsalsparkens nordvästra hörn, ut mot Repslagargatan, fanns en transformatorbyggnad från 1939 sammanbyggd med en toalettbyggnad från 1944. En hög stödmur löpte i en båge ca 2,5 meter från Hörsalens västra vägg och närmast gatan fanns en lägre mur som utgjorde tomtgränsen mot gatan. I slänten mellan de två murarna fanns en plantering (fig 21).

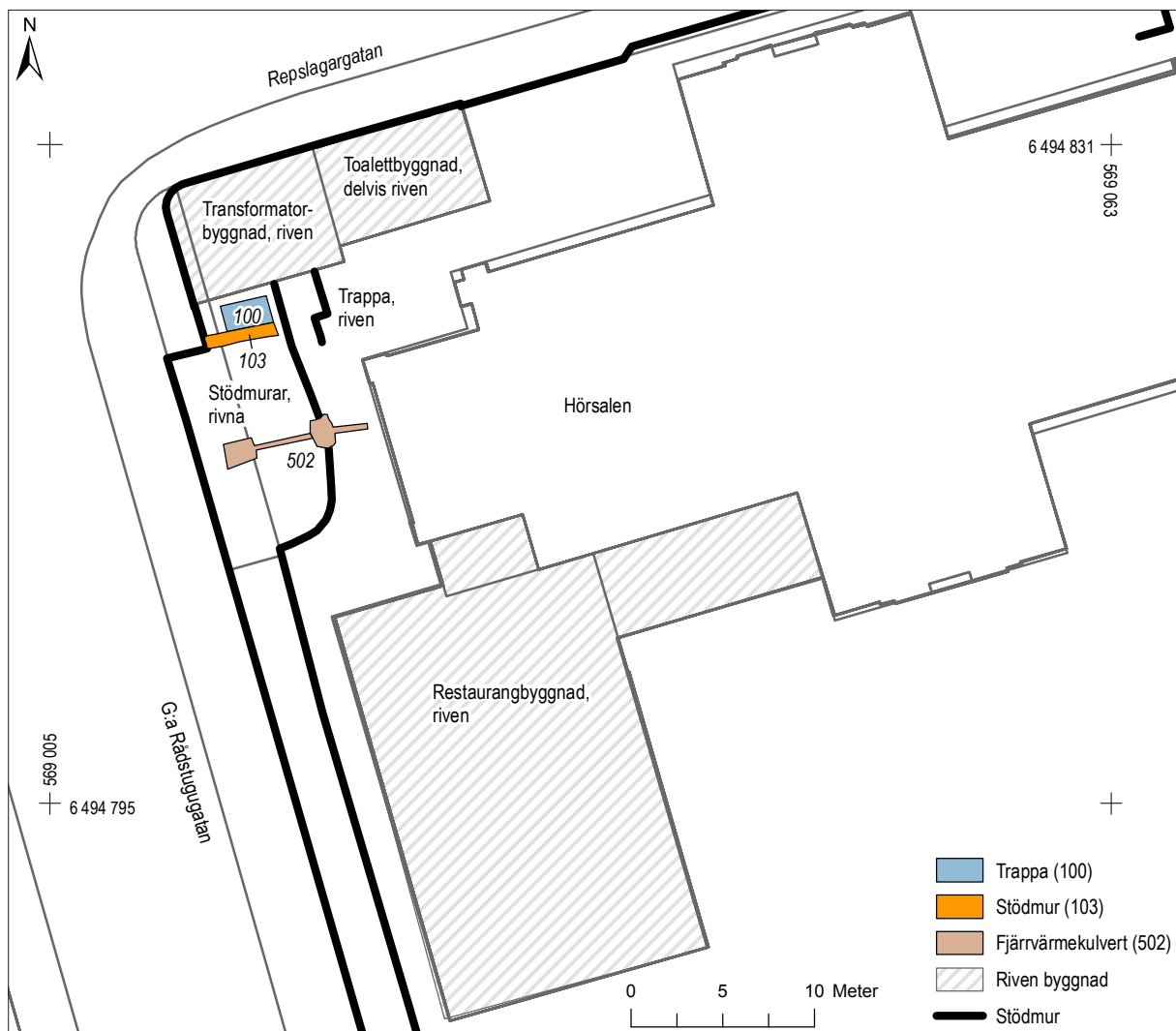
De arkeologiska insatserna i detta område inleddes med att ett antal sökschakt (1, 2, 5, 12) grävdes med grävmaskin (fig 22). Syftet var dels att ta reda på om den trappa som fanns utsatt på en karta från 1948 fanns bevarad under mark och gick att återanvända, dels att ta reda på om det fanns bevarade gravar eller andra konstruktioner i slänten ner mot G:a Rådstugugatan och i ytan mellan de båda stödmurarna som löpte i gatans längdriktning. Vid schaktningen framkom inga lämningar mellan de båda stödmurarna. Däremot påträffades trappan (100) samt delar av vad som antogs vara en äldre bogårdsmur (506). Trappan var delvis riven och planerna på att återanvända denna fick överges (fig 23).

Vid förundersökningen framkom inte bara bogårdsmuren (506) utan även flera andra ditintills okända konstruktioner, bland annat en mur (501) som löpte i nordväst-sydöstlig riktning och en rad av tre 0,7–0,9 meter stora stenar lagda i nord-sydlig riktning

(507). Dessutom fanns en gles kullerstensbeläggning (131) utmed mur 506 och i slänten under mur 501 framkom en skadad grav (129). Dessa konstruktioner kom senare att undersökas i samband med rivningen av muren i nordvästra hörnet (se sidan 43).

I samband med att transformatorstationen och delar av toalettbyggnaden skulle rivas grävdes ett djupt schakt kring dessa för att frilägga själva byggnaderna i öster och söder (schakt 14). I öster var schaktet cirka 1,0 meter djupt och i söder cirka 2,2 meter djupt och cirka 2,5 meter brett i ytan och smalnade sedan av till omkring 0,8 meter i botten. Inga orörda lager påträffades. Runt hela toalettbyggnaden fanns mängder av ledningar av olika slag och i söder fanns en gjuten betongkasun som innehöll ventilationsanläggningen för toaletten. I fyllningen kring ledningarna påträffades skelettdelar, tegel, och kalkbruk. Den trappa som ledde ned från parken till toalettbyggnadens tak togs bort. Under trappan var stora mängder sprängsten lagd som bas. Inget av antikvariskt intresse påträffades i området kring de rivna konstruktionerna.

Inför att delar av den höga stödmuren mot G:a Rådstugugatan skulle rivas grävdes ett provschakt (schakt 17) för att avgöra hur konstruktionen såg ut och vad som fanns innanför den. Ungefär 1,7 meter under den ursprungliga markytan påträffades tre orörda gravar (301–303). Schaktningen avbröts i väntan på beslut från Länsstyrelsen.

Figur 21. Plan över kvarterets nordvästra hörn med de byggnader och murar som revs under arbetets gång. Skala 1:400.

Figur 22. Schaktplan över kvarterets nordvästra del. Skala 1:400.

Figur 23. Rester av trappan från 1940-talet. Tanken på att återanvända denna fick överges. Foto från väster.

I samband med provschaktningen vid stödmuren grävdes ytterligare schakt. Framför Hörsalens entré skulle en betongplatta för en skulpturgrupp anlägg-

gas. Ett schakt (schakt 16) grävdes ned till 0,40 meters djup. Fyllningen bestod av omrörd mylla med grus, sand, tegel, stenkross och enstaka ben och det genomkorsades av ett nygrävt ledningsschakt. Inget av antikvariskt intresse påträffades. På platsen för en planerad vattenspegel invid stödmuren i väster grävdes två schakt (schakt 18 och 19). Denna yta hade till största delen legat under den restaurangbyggnad som varit placerad i denna del av parken. Schaktet grävdes till ett djup av 0,4 meter. Fyllningen bestod av tegel, stenkross, kalkbruk, sand, grus, asfalt och enstaka ben och det genomkorsades av äldre ledningar. Inget av antikvariskt intresse påträffades.

Schaktkontroll i samband med rivning av stödmuren i nordväst

Arbetet inleddes med att de tre gravar som hade påträffats i samband med provschaktningen (schakt 17) undersöktes innan själva rivningen inleddes. Grav 301 var delvis skadad och saknade huvud. Grav 302 bestod av huvudändan av en kista med ett kranium och axelpartiet. Utanför kistans huvudgavel hade tre kranier och diverse andra lösa ben placerats (303). Ingen av gravarna kunde undersökas i sin helhet eftersom de gick in i schaktkanten i öster (fig 24).

Figur 24. Grav 301, 302 och 303. Endast delar av gravarna kunde undersökas eftersom de fortsatte in i schaktkanten. Foto från väster.

Efter att botten på schaktet täckts med markduk för att nivån skulle kunna återfinnas fylldes schaktet igen så att maskinen kunde köra fram och påbörja rivningen av stödmuren. Den räckte dock inte ända ut till norra änden utan den delen fick senare rivas från G:a Rådstugugatan. Muren plockades ned och jordmassorna innanför grävdes bort undan för undan (fig 25).

Figur 25. Stödmuren mot G:a Rådstugugatan innan och under rivning. Foto från nordväst.

Muren var svängd och bestod av huggna block på utsidan mot G:a Rådstugugatan, insidan bestod av kluvna stenar i olika storlekar och enstaka återanvända huggna stenar som t.ex. en kantsten från en trottoar och vad som föreföll vara ett stolpfundament av granit. Muren var som mest 3,4 meter hög och bestod av 6–7 skift närmast G:a Rådstugugatan där den vilade på en underliggande mur (506).

I kanten mot den tidigare trappan upp från gatan påträffades en sten med året 1873 inhugget (fig 26). Detta uppmärksammades dock inte förrän stenen lyfts undan och det var därför svårt att avgöra om stenen varit placerad så att året varit synligt. Stenen är sannolikt återanvänd eftersom året inte överensstämmer med någon byggnadsinsats i området. Kommunen tillvaratog stenen.

Genom stödmuren var en fjärrvärmeledning indragen i Hörsalen. Då den anlades (sent 1960-tal eller tidigt 1970-tal) gjordes ett hål i den befintliga muren och ledningen gjöts fast med betong. En 1,7x1,2 meter stor, fyrkantig betonglåda hade konstruerats där värmeledningarna gick upp från gatan mot Hörsalen. Lådan låg mitt i mur 506 och delar av denna hade rivits i samband med byggnationen (fig 27).

Figur 26. I stödmuren mot G:a Rådstugugatan fanns återanvända stenar bland annat denna med året 1873 inhugget.

Figur 27. Fjärrvärmeledningen hade byggts genom och över flera av de äldre murarna. Foto från öster.

Gravar i nordvästra hörnet

Då rivningen av stödmuren påbörjats och jordmassorna innanför började avlägsnas framkom ytterligare 11 gravar (grav 702–712). Dessa låg i samma område och i ungefär samma nivå som de tidigare gravarna (301–303) påträffats. Det rörde sig om kistgravar lagda i västnordväst–ostsydost i minst tre nivåer i ett påfört jordlager med tegel, kalkbruk och enstaka ben som följt den naturliga sluttningen ned mot G:a Rådstugugatan (fig 28 och 29). Lagret har sannolikt tillkommit då kyrkogården utvidgats i samband med att stadens rutnätsplan infördes i mitten av 1600-talet. Kistkanterna avtecknade sig som mörka streck i den omgivande jorden.

Figur 28. Då stödmuren mot G:a Rådstugugatan revs kom flera gravar i dagen. De begravda hade placerats i västnordväst-ostsydostlig riktning. Lodfoto.

Figur 29. De undersökta gravarna i kvarterets nordvästra hörn. Skala 1:100.

Grav 702 utgjordes av en sexsidig träkista orienterad i västnordväst–ostsydostlig riktning (fig 30). Kistan var 2,03 meter lång, 0,25 meter bred i fotänden, 0,6 meter mitt på och 0,4 meter i huvudänden. Delar av kistlocket och sidorna var bevarade. Den begravdes armar var placerade utmed kroppens sidor och på vänstra handens ringfinger satt en ring av kopparlegering (fnr:253:1). Spridda i kistan påträffades 18 st knappnålar i mässing (fnr: 237:1) Ålder och kroppslängd var inte möjlig att bedöma eftersom benmaterialet var mycket dåligt bevarat men kroppslängden pekar dock på att det var en vuxen.

Även **grav 703** utgjordes av en sexsidig träkista orienterad i västnordväst–ostsydostlig riktning (fig 31). Kistan var 1,62 meter lång, 0,23 meter bred

i fotänden, 0,45 meter mitt på och 0,35 meter i huvudänden. Delar av kistlocket och sidorna var bevarade. Armarna var placerade utmed kroppen med händerna lagda på höfterna. Kraniet var delvis intryckt och hade bevarat mörkbrunt hår och hudrester. På kraniet fanns också färgningar från koppartråd som från en begravningskrona. I halshöjd framkom en oval facetterad glaspärla med genomgående hål (fnr: 255:1). Utmed kroppen, spridda i kistan, påträffades sju mässingnålar (fnr: 248:1). Med utgångspunkt i tänderna har den begravdas ålder bedömts till kring 7 år. En bedömning av kön och kroppslängd var inte möjlig. Individens i grav 703 var förhållandevis bra bevarad för att vara ett barn. I gravfyllningen framkom fragment av en överkäke från ett betydligt yngre barn än individen i grav 703.

Figur 30. Grav 702. Till vänster i bild syns rester av den bräda som utgjort listen överst på kistans lock. Kistan var 2,03 meter lång.

Figur 31. I grav 703 låg ett barn i sjuårsåldern. Kistan var 1,62 m lång.

Grav 704 var orienterad i västnordväst–ostsydostlig riktning. Graven var delvis skadad och bara bevarad från bäckenregionen och ned och kistans form kunde inte avgöras (fig 32). Den kvarvarande kistan var 1,15x0,34 meter stor. Delar av höger underarm fanns också kvar och på denna fanns trärester. Händerna var placerade över höfterna. Ovanpå kroppen hittades tre stjärnformiga beslag som har suttit inslagna med kopparspikar i kistans lock (fnr: 249:1, 250:1, 251:1). Ett tiotal mässingsnålar låg utmed kistans kanter (fnr: 258:1) och vid vänster hand fanns fragment av koppartråd som har tolkats som resterna av en begravningsbukett (fnr: 252:1). Två stora kistspikar påträffades i kistans högra kant (fnr: 254:1). I kistans fotända fanns ett järnbeslag med ett kisthandtag med tre vulster (fnr: 257:1). Långt ned på kistans högra sida fanns ett likadant handtag men detta saknade beslag (fnr: 256:1). Här fanns också röd-orange färg på kistans kant. Den gravlagde hade extremt kraftiga lårben och detta har gjort att personen bedömts vara en man i 20–29 årsåldern. Kroppslängden har beräknats till runt 175 centimeter. I kistans fotända, strax intill den gravlagdes högra fot låg ytterligare en individ (706). Denna var ett 0–9 månader gammalt foster, sannolikt dödfött. Fostret var tydligt placerat inuti kistan. Två nålar hittades invid skelettet det är dock oklart om dessa hörde till grav 704 eller 706. Nålarna har registrerats som tillhörande 704.

Grav 705 bestod av en träkista orienterad i västnordväst–ostsydostlig riktning (fig 33). Kistkanten var tydlig i huvudändan men inte bevarad från bäck-

enregionen och ned och formen kunde därför inte bestämmas. Resterna av kistan var 0,72x0,15 meter stor. Skelettet var bara ställvis bevarat. Vänster arm låg ut med kroppen medan höger arm låg på höger höft. Utmed kistans kanter fanns 22 stycken mässingsnålar (fnr: 232:1) och vid huvudändan fanns en kistspik (fnr: 235:1). På kistans kant fanns röd-orange färg. Vid vänster hand fanns tvinnade koppartrådar som har tolkats som en begravningsbukett (fnr: 236:1) och på kraniet fanns rester av en begravningskrona i koppartråd med bevarade blad av tyg (fnr: 234:1). Koppartråden hade färgat skallbenet grönt. Den begravda individen antas ha varit mellan 2 och 3 år gammal och på kraniet fanns förändringar som tyder på järnbrist.

Grav 707 kunde endast underökas delvis eftersom den sträckte sig in i schaktkanten i öster, cirka 0,6 meter kunde frigöras (fig 34). Undre delen av graven ligger kvar på plats. Kistan var orienterad i västnordväst–ostsydostlig riktning och 0,5 meter bred, dess form kunde inte avgöras. Rester av trä fanns på kraniet och vänster arm. Skelettet var välbevarat och armarna var placerade utmed kroppens sidor. Runt kistkanten fanns 12 mässingsnålar (fnr: 343:1). Den gravlagda individen bedömdes vara en kvinna i 26–30 årsåldern, cirka 160 cm lång. Tanderna uppvisade spår av näringsbrist eller sjukdom i barndomen och små perforeringar i ögonhålorna tyder på järnbrist. Individen saknade helt kindtänder i underkäken och övriga tänder var kraftigt angripna av karies. Vissa tänder bestod endast av rotstumpar.

Figur 32. Grav 704 hade skadats och endast delar av bäckenet och benen fanns kvar. I fotändan hade ett foster placerats (706).

Figur 33. Grav 705 med ett 2–3 år gammalt barn. Skelettet var mycket dåligt bevarat.

Figur 34. Grav 707 kunde bara undersökas delvis eftersom den gick in i schaktkanten.

Grav 708 utgjordes av en sexsidig kista orienterad i västnordväst–ostsydostlig riktning med en längd av 0,62 meter (fig 35). Kistan var 0,08 meter bred i fotänden, 0,16 meter mitt på och 0,16 meter i huvudänden. Längs kistans högra kant påträffades två stjärnformiga beslag av järn (fnr: 327:1, 329:1). Kistan innehöll ett skelett av ett omkring 6 månader gammalt barn. Skelettet var ovanligt bra bevarat trots att barnet var så litet. Skallen var dock krossad. Längs kroppen hittades 26 nålar av mässing (Fnr 272:2) samt en lackröd färgning i höjd med högra höften. Ett järnfragment fanns vid kistans övre, högra kant.

Även **grav 709** bestod av en fyrsidig kista lagd i västnordväst–ostsydostlig riktning (fig 36). Kistan var ca 1,10 meter lång 0,12 meter bred i fotänden och 0,25 meter i huvudänden. Skelettet var dåligt bevarat och delvis omöjligt att ta upp. Kistan var täckt av minst 58 stycken stjärnformade järnbeslag fästa med kopparspikar på både gavlar, sidor och lock (fnr: 268:1 med flera). Ytterligare 14 spikar fanns där järnbeslaget bara var fragmentariskt bevarade eller helt borta (fnr: 273 med flera). Sammanlagt har kistan varit prydd med 72 beslag. På och i kistan låg koppartrådar som utgör rester av konstgjorda begravningsblommor (fnr: 305:2, 307:2, 355:1, 358:1, 359:1). Ett koppartrådsfragment hade rester av tygblad kvar (fnr: 357:1). Blommorna verkar ha ströts ut över kroppen. Vid vänster knä låg en samling koppartrådar samlade till en bukett (fnr: 271:1). Koppartrå-

den var lindad med tunna textiltrådar och rester av tygblad kunde anas. Vid vänster sida av bakhuvudet låg en tjockare koppartråd med öglor i ändarna (Fnr 359:1). Vid huvudet påträffades också ett par små, tunna kopparspiraler (fnr: 358:3). Runt kistans kanter fanns 49 stycken mässingsnålar (fnr: 275:1, 358:2, 361:1). Individen i grav 709 har bedömts vara mellan 5 och 6 år gammal och hade kariesangrepp på de fyra främre mjölkändarna.

Grav 710 var delvis bortgrävd och skelettet mycket dåligt bevarat (fig 37). Gravens riktning avvek lite från de övriga och den låg snarare i rakt öst–västlig riktning. Detta sagt med viss reservation eftersom den endast var delvis bevarad. Kistan var bevarad i ett 0,5 meter långt parti och var 0,15 meter bred i fotänden och 0,22 meter bred i den översta bevarade delen. Skelettet var endast bevarat från övre delen av lårbenet och nedåt och bestod delvis bara av smulor som var omöjliga att ta tillvara. På träet vid kistans fotända fanns en röd-orange färgning. Inga föremål påträffades i graven. Individen har bedömts vara mellan 1 och 3 år gammal.

Grav 711 kunde bara undersökas ned till och med bäckenet eftersom den fortsatte utanför schaktets begränsning i öster. Kraniet saknades och riktningen verkade avvika något från de övriga och graven låg i rakt öst–västlig riktning. Skelettet var mer välbevarat än de övriga och var hårdare och ljusare till färgen (fig 38). Höger överarm saknades helt och

Figur 35. I grav 708 låg ett barn som var omkring sex månader gammalt. Benen var förvånansvärt välbevarade trots att barnet var så litet.

underarmsbenen har störts men sedan lagts till rätta men bakochfram. Högra handens fingrar vilade på vänster underarm och låg anatomiskt korrekt. Vänster hand vilade på bäckenets nedre del. Skelettet har skadats då den överliggande graven 710 grävdes men man har alltså försökt rätta till den. På kistan, i höjd med vänster axel fanns ett järnbeslag i form av en plåt med ett kisthandtag (fnr: 416:1). I övrigt påträffades inga föremål i graven. Individen i grav 711 har med viss osäkerhet bedömts vara en mellan 160 och 167 cm lång man i 40- till 55-årsåldern. Nackkotorna uppvisade tecken på överansträngning eller åldersförändringar medan ryggkotorna var sammanväxta och hade benpålagringar som kan tyda på en

bakteriell sjukdom. Individen hade också så kallat kölblöst där bröstbenet har en utstående ås. Detta är en medfödd missbildning.

Grav 712 var fragmentariskt bevarad (fig 39). Graven låg drygt 2,0 meter lägre än övriga gravar (702–711) och hade skadats då muren närmast gatan (506) byggdes. Endast underkäken och mindre delar av överkroppen fanns kvar. Käkbenets utseende och tandstatusen tyder på att den gravlagde var en man i 20 årsåldern. Gravens läge i förhållande till mur 506 gjorde att den blev föremål för ¹⁴C-datering. En tand från underkäken gav en datering till 1680–1940 e. Kr. (bilaga 2).

Figur 36. Grav 709 med ett barn i 6-årsåldern. Kistan var täckt av stjärnformade beslag.

Figur 37. Grav 710 var skadad och endast bevarad från lårbenen och nedåt.

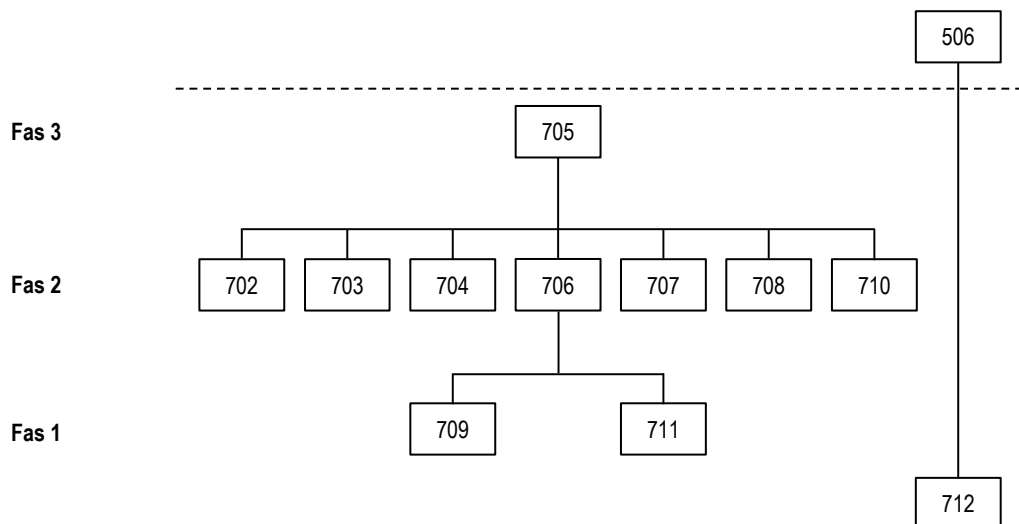

Figur 38. Grav 711 hade skadats då grav 710 grävdes och höger underarm hade lagts tillbaka bak och fram.

Vid undersökningen kunde konstateras att gravarna föreföll ligga i tre lager som kan representera tre olika faser (fig 40). Faserna syntes tydligast i grav 705, 710 och 711. Benen från gravarna samlades in och genomgick en osteologisk analys. Efter att denna slutförts överfördes benen till Norrköpings församling så att de kunde återbegravas. Det omrörda benmaterialet kring gravarna samlades också in för återbegravning. Dessa ben genomgick ingen analys. Tidigare har analyser gjorts på omrört benmaterial i bland annat Skänninge med goda resultat. Man har till exempel kunnat räkna ut antal individer och tittat på ålders- och könsfördelning trots att det rört sig om tillsynes osammanhängande material (Konsmar & Menander 2009). Liknande analyser hade kunnat utföras på benmaterialet från Landskyrkan så att en studie av församlingens befolkning kunnat göras. Detta ingick dock inte i uppdraget.

Figur 39. Endast fragment fanns kvar av grav 712. Den hade skadats då mur 506 anlades. En tand från den gravlagde daterades till 1680–1940 e. Kr.

Figur 40. Matris över gravarna.

De gravlagda

På kyrkogårdsplanen från 1734 är området närmast Drottninggatan markerat som "*De fattigas grafställen*" medan övriga delar indelats i kvarter. Ett försök har gjorts att rektifiera planen mot de inmätta gravarna för att om möjligt se om kvarteren stämmer och i så fall kunna namnge några av de begravda. Ingen säker rektifiering har dock kunnat göras eftersom kvarterets och kyrkobyggnadens former inte helt överensstämmer med dem på några andra kartor. Oavsett om man rektifierar efter kyrkobyggnaden eller kyrkogårdsbegränsningen hamnar de flesta av de nu påträffade gravarna i omarkerade områden. Resultatet är allt för osäkert för att några slutsatser ska kunna dras om de begravda.

De gravlagda i det undersökta området var tre vuxna män, en vuxen kvinna, sex barn och en vuxen vars kön inte gick att bestämma (bilaga 7). Eftersom en så liten del av kyrkogården totalundersökts är det givetvis inte nog med material för att utgöra ett statistiskt underlag. Skeletten kan bara studeras som individer.

Tidigare har en analys gjorts av 14 av de 27 individer vars gravar undersöktes och togs bort i samband med arbeten i parken 1994 (Prata 1997, Feldt 2001). Flera av individerna visade sig ha belastningsrelaterade förändringar i skeletten. I flera fall hade dessa förändringar uppkommit redan i unga år. De visade också tecken på näringsbrist (Prata 1997). Liknande bristsjukdomar fanns hos vissa av de nu undersökta individerna (bilaga 3). Mannen i grav 711 var den som uppvisade flest tecken på sjukdom. Han var också äldst. Hans bröstben uppvisade en medfödd missbildning, så kallat kölbröst, som ger bröstkorget en framskjutande karaktär (fig 41). Dessutom visade hans skelett tecken på en bakteriell sjukdom som kallas undulantfeber eller brucellos och som sprids från djur till människa. Man kan också få bakterien genom opastöriserad mjölk (bilaga 3).

Figur 41. Bröstbenet från mannen i grav 711 med en medfödd missbildning, så kallat kölbröst. Skala 1:1.

Undulantfeber upptäcktes på 1850-talet men senare års utveckling av dna-teknik har kunnat påvisa att sjukdomen förekommit bland annat i Sibirien så tidigt som 360–170 f. Kr (Pinhasi & Mays 2008). Sjukdomen är mycket ovanlig i Sverige idag, ungefär 5–10 personer per år smittas, de flesta utomlands. Symtomen är långdragna, återkommande feberperioder samt huvudvärk, muskelsvärk och trötthet. Om sjukdomen inte behandlas kan den pågå under många månader och kompliceras av bland annat led- och skelettinfektioner, hjärtmuskelinflammation samt hjärnhinneinflammation. Dödligheten hos obehandlade fall är cirka två procent (Folkhälsoinstitutet). Sjukdomen bör rimligtvis ha varit ganska vanlig innan man började pastörisera livsmedel och då man hade mer samröre med husdjur som kor, får och grisar än vi har idag.

Den vuxna kvinnan i grav 707 hade mycket dålig tandstatus. Samtliga kindtänder i underkäken saknades och övriga tänder var kraftigt angripna av karies (Bilaga 3). Under 1700-talet ökade sockerkonsumtionen i Sverige och därmed kariesangrepen. Genom att man lärde sig att utvinna socker ur sockerbetan, som till skillnad från sockerrör kunde odlas i Europa, spreds bruket av socker snabbt. I England steg konsumtionen av socker med 1500% mellan år 1700 och 1800. Andra länder där sockret varit lika populärt har dock inte drabbats av karies på samma sätt som de europeiska. Detta beror sannolikt på att man här inte haft för vana att rengöra tänderna. I den arabiska kulturen används till exempel kvistar från arraksträdet som en slags tandborste. Längre ansågs hål i tänderna orsakas av maskar och man försökte röka ut dessa genom att inhalera rök från bolmört. Andra kurer som ansågs bota tandröta var sköljning med salt, honung eller den egna urinen. Man kunde också sätta avföring från möss eller korpar mot tanden. Under 1700-talet kommer de första tandborstarna men inte förrän de första plasttandborstarna kommer under 1940-talet blir de var mans egendom (Englund 2003).

Ett av barnen (706) låg i samma kista som en av männen. Detta var ett mycket litet barn, sannolikt för tidigt fött. Placeringen längst ned i kistan ger ett intryck av att det smugits dit. I äldre tid ansågs att odöpta barn saknade själ och att denna infann sig först efter dopet. Det finns belägg för att lådor med barnlik stoppats in under golvet i kyrkan eller i kyrkmuren eller att man passat på att stoppa ned barnet

i kistan hos en person som dött vid samma tid. Även ofullgångna foster smusslades in på olika platser i kyrkan. Vid Svarttorps gamla kyrka i Lekeryd i Småland hittade man cigarrlådor och tygbylten med små skelettdelar i då man undersökte ett gravkor på kyrkogården 1902. Dessa hade kastats in genom byggnadens luftglugg (Hagberg 1939).

Samma företeelse upptäcktes vid undersökningar av biskop Peder Winstrups grav i Lunds domkyrka 2015. Röntgenbilder visade att ett foster placerats i kistans fotända. Även här är det möjligt att barnet smugits ned i kistan för att försäkras om en plats i himlen. Projektet kring biskopsgraven var inte avslutat då denna text skrevs. DNA-analys planerades för att avgöra ett eventuellt släktskap mellan de två individerna i kistan (E-post, Per Karsten 2015-04-27).

Kistorna

Samtliga gravlagda hade begravts i kistor. Dessa var dåligt bevarade och syntes endast som tunna mörka stråk i marken (fig 42). Vid undersökningen föll träet samman och inga delar av kistorna kunde tillvaratas. Två av kistorna var sexsidiga med mycket smal fotända. Endast i ett fall gick det att avgöra hur locket varit utformat. Mitt på kroppen i grav 702 låg resterna av en plank som har utgjort listen överst på kistans lock. Plankan var dåligt bevarad men dess

Figur 42. Kistorna avtecknade sig som tunna mörka streck i jorden.

bredd uppskattades till omkring 0,12 meter och tjockleken 0,02 meter. Kistorna i grav 708 och 709 var firsidiga och smalnade av mot fotänden. Båda var barngravar.

Två av kistorna hade handtag av järn. Kistan i grav 711 hade ett fyrkantigt beslag i axelhöjd på kistans vänstra sida och i detta fäste ett ovalt handtag med vulster (Fnr 711:416:1). Liknande handtag, med vulster men utan beslag, fanns även på kistan i grav 704 (Fnr 704:256:1; fig 43). Dessa var placerade i fotänden samt på ömse sidor om smalbenen. Kistor med liknande handtag påträffades bland annat vid undersökningar i Sankta Klara kyrka i Stockholm (Bergman 2003), Bälunge kyrka i Uppland (Kjellberg 2013) och Uppsala domkyrka (Kjellberg 2012). Handtagen verkar förekomma under hela 1700-talet.

Figur 43. Ovalt kisthandtag med vulster från grav 704 (Fnr 704:256:1). Skala 1:2.

På tre av kistorna förekom stjärnformiga beslag fästa med kopparspikar (704, 708, 709). Barngrav 709 var täckt med ett 70-tal beslag på både lock, sidor och gavlar (fig 44). Liknande kistor för barn med sådana beslag har hittats i Klara kyrka (Bergman 2003) och det Hackerska gravkoret i Sankta Ragnhilds kyrka i Södertälje (Berger 2015). Dessa

Figur 44. Stjärnformigt beslag från grav 709 (Fnr 709:319:1). Foto: Studio Västsvensk konservering. Skala 1:1.

Figur 45. Röd-orange färg på kistkanten i grav 173.

kistor har varit svartmålade vilket verkar ha varit det vanligaste under den aktuella tiden. Det finns dock exempel på att just barnkistor färgats vita. Från 1800-talets Bohuslän finns exempel på att en kista för ett barn målats brun med vita stjärnor på locket (Hagberg 1937).

Flera av kistorna hade fläckar av en rödorange substans på kanterna (fig 45). Detta kan eventuellt vara rester av det vax som ofta användes för att försegla kistorna med för att minska lukten (Nyberg 2010). En bedömning av materialet gjordes för att om möjligt ta reda på innehållet (bilaga 4). Den röda färgen är sannolikt från rödockra eller cinnober men bindemedlet kunde inte bestämmas närmare. För detta krävs en grundlig, kemisk analys. En sådan kunde dock inte göras inom detta projekt.

Föremål i gravarna

Vid undersökningarna i Domkyrkoparken i Linköping kunde konstateras att en stor förändring inträdde i gravskicket i slutet av 1600-talet. Den döde började i allt högre utsträckning att begravas i sina gångkläder och det blev allt vanligare att föremål skickades med i kistan (Arcini & Tagesson 2005). I Hörsalsparken har de få gravar som undersökts varit förhållandevis fattiga på föremål. De dåliga bevaringsförhållandena har gjort att textil och annat organiskt material försvunnit och endast bevarats där det haft kontakt med metall i form av till exempel kistbeslag eller liknande. Inga klädrester så som knappar, hakar eller hyskor påträffades.

I tre av gravarna förekom begravningsbuketter av koppartråd och tyg (704, 705 och 709). Dubbla

Figur 46. Rester av en begravningsbukett av koppartråd och tyg vid vänster knä i grav 709 (Fnr 709:355:1).

Figur 47. Begravningsblommor av koppartråd och tyg från grav 705 (Fnr 705:234:1). Skala 1:1.

koppartrådar hade lindats ihop med tunn tråd av organiskt material (bilaga 3). Alla tre hade buketter i eller invid vänster hand eller utmed vänster sida av kroppen (fig 46). I grav 709 fanns också vad som tolkats som blomgirlander av koppartråd och tyg strödda över kroppen. På många platser finns exempel på att just blommor spelade en viktig roll vid gravläggningen. De flesta verkar dock ha tillverkats av papper eller tunt metallbleck. Om äkta blommor fanns att tillgå använde man även dessa (Hagberg 1937). I grav 705 syntes fortfarande de små tygbladen i buketten (fig 47).

Tre av de gravlagda hade rester av en begravningskrona på och invid kraniet. I grav 709 låg flera dubbelvikta koppartrådar lindade med textiltråd i anslutning till kraniet (fig 48). Vid höger tinning påträffades också ett par mycket tunna kopparspiraler. Liknande kopparspiraler hittades tillsammans med växtrester i en grav i Domkyrkoparken i Linköping (Arcini & Tagesson 2005). Ytterligare en paral-

Figur 48. Kopparspiraler och koppartrådar med textil från begravningskronan i grav 709. Skala 2:1.

lell är den krona av metall och textil som hittades i en kvinnograv vid Stadshuset i Sundsvall. Där hade spiralerna fungerat som en slags ram där tunna silke-trådar lindats kors och tvärs för att forma blomblad. Blombladen hade sedan satts samman till blommor med stjälkar (Arnarsson m.fl. 2013). Möjligen kan den textillindade koppartråden med öglor i grav 709 utgöra en sådan stjälk. Vid undersökningar vid S:t Olai kyrka påträffades en begravningskrona av knypplad spets i en av gravarna. Genom ett mynt kunde graven dateras till 1573 (Konsmar 2007).

Begravningskronor verkar ha varit vanligt under 1700- och 1800-talet. Det finns även äldre belägg, till exempel från Tyskland redan under 1500-talet men i Sverige verkar företeelsen eskalera under 1700-talet. Ogifta kvinnor och unga flickor utrustades med full brudutstyrsel kompletterat med krona. Den som inte fått någon brudkrona i livet får i stället med sig kronan i graven som tecken på att hon är Kristi brud, ibland användes också ordet "likbrud".

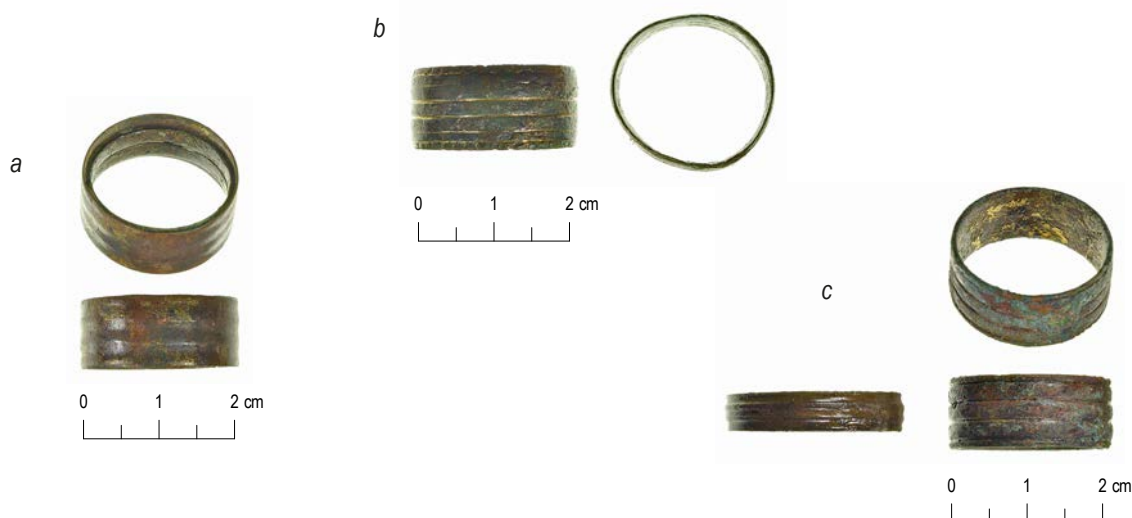
Figur 49. Begravningskrona från Hornska graven i Jakobs kyrka, Stockholm. Foto: Mona-Lisa Djerf, © Nordiska museet

Kronan tillverkades av kulört papper, tunn mässsingsplåt och tyg (fig 49). Ibland förekom kransar av myrten eller annat växtmaterial (Hagberg 1939). Även undersökningarna i Domkyrkoparken i Linköping bekräftar bilden av likbrudar under främst 1700-tal.

Barnet i grav 703 hade en oval facettslipad glaspärkla vid halsen (fig 50). Pärlan hade hål i ändarna och har sannolikt varit fastsydd på ett klädesplagg eller ett band. I beskrivningarna av hur man klädde en "likbrud" nämns att man ibland lade pärlband över bröstet (Hagberg 1939).

Figur 50. En facetterad glaspärkla vid halsen på individen i grav 703 (Fnr 703:255:1). Pärlan har varit fastsydd på kläderna eller ett band. Skala 2:1.

Figur 51. Ringar av koppar med guldliknande slagmetall och parallella förhöjda band från grav 702 (a; Fnr 702:253:1), grav 105 (b; Fnr 105:669:1) och grav 165 (c; Fnr 165:668:1). Skala 1:1.

I några av gravarna fanns fingerringar (105, 165, 702). Här ingår också två av gravarna i parkens södra del. I grav 702 visade sig ringen bestå av två ringar, den ena inuti den andra (Fnr 702:253:1). Båda var av koppar och den yttre var behandlad med en guldliknande metall medan den inre saknade ytbehandling. Den yttre ringen var mycket sliten. Även i grav 105 fanns en ring av liknande typ, dock aningen bredare (Fnr 105:669:1). I grav 165 fanns två ringar, en smal ring av silver med mycket hög kopparhalt och en bredare av koppar med ytskikt av guldliknande metall (bilaga 5). Ringarna satt ihop innan konservering och har registrerats som en (Fnr 165:668:1).

Samtliga påträffade ringar var av samma typ med tre till sju parallella, förhöjda band som följer ringens form. Silverringen var smalast och enklast medan kopparringen i grav 105 var bredast och var prydd med ciseleringar i rät vinkel utmed kanterna (fig 51). Alla ringar var placerade på vänster hand.

I sju av gravarna fanns ett flertal knappnålar av mässing. Dessa låg framför allt utmed kistornas sidor men på några platser låg de flera tillsammans inne i kistan. Vanligtvis använde man nålar för att fästa ett slags täcke eller liknande över den döde. Exempel på detta finns bl.a. i Amiralitetskyrkan i Karlskrona. I vissa fall veks tyget i vackra former och fästes ihop med nålar. (Nyberg 2010). De koncentrationer av nålar som hittades inne i kistorna kan komma från sådana.

Gravarnas datering

Flera företeelser bidrar till gravarnas datering. Där armställningen kunde fastställas låg armarna utmed kroppens sidor med händerna vilande på höfterna. Denna armställning visade sig vid undersökningarna vid Domkyrkoparken i Linköping vara vanligast under 1700- och 1800-talet. Där konstaterades också att seden med begravningskronor tar fart under 1700-talet (Arcini & Tagesson 2005).

Två av kistorna var sexsidiga med mycket smal fotända och en av dem hade en plank som list överst på locket. Dessa kistor var vanliga under 1700-talets första hälft. Två av barnkistorna var fyrsidiga och smalnade av mot fotänden. Denna kisttyp har daterats till 1600-talet (Kjellberg 2014). I det här fallet kan man dock fråga sig om kistornas enkla form har med deras ringa storlek att göra snarare än deras datering.

Enligt planen över gravkvarteren från 1734 har kyrkogården fått sin fyrkantiga form vid denna tid. Några gravkvarter finns inte utmärkta i kyrkogårdens nordvästra hörn och området beskrivs som "...*wallen utom grafvarna*". Detta visar på att de undersökta gravarna sannolikt anlagts först efter planens tillkomst.

En av gravarna (712) ¹⁴C-daterades till 1680–1940 (bilaga 2). Eftersom vi via skriftliga källor vet att den sista personen begravdes på kyrkogården år 1813 kan vi snäva in dateringen ytterligare. Det mesta pekar alltså på att gravarna anlagts under 1700-talet.

Inom kyrkogården borde det rimligtvis även finnas medeltida gravar. Samtliga gravar som framkom i samband med undersökningarna i parken kunde dock bestämmas till efterreformatorisk tid. Sammanlagt togs 105 gravar fram i samband med detta projekt, men bara 11 av dessa undersöktes i sin helhet och togs bort. Resten ligger kvar på plats. Den del som totalundersöktes togs inte i bruk förr än under 1700-talet och inga medeltida lämningar hittades därför. Många av de medeltida gravarna har sannolikt förstörts under senare tid då man fyllt på med ytterligare gravar.

Murar i nordvästra hörnet

I det nordvästra hörnet påträffades flera tidigare okända murar (fig 52). Redan vid förundersökningen i augusti 2012 schaktades delar av flera konstruktioner fram. Dessa dokumenterades och undersöktes närmare i samband med rivningen av stödmuren mot G:a Rådstugugatan då även ytterligare konstruktioner hittades. En murverksdokumentation utfördes av Anna Bergman från Stockholms Stadsmuseum. Uppgifterna från denna har inkorporerats i beskrivningarna nedan.

Mur 501 var närmare 8 meter lång, mellan 0,6 och 1,2 meter bred och bevarad till cirka 0,6 meters höjd och framkom 0,4–1,1 meter under marknivå. Den var uppbyggd av rundade och kluvna naturstenar och murad med ett hårt, ljust bruk med synliga gruskorn i (fig 53). En av stenarna hade en mycket slät yta och var möjligen en återanvänd tröskelsten. I sydöstra delen hade den skadats i samband med fjärrvärmedragningen och endast halva bredden fanns kvar (fig 52). Den fortsatte in i mot Hörsalens vägg i sydöst och inget avslut kunde hittas. I nordväst hade den sannolikt grävts av och ett större löst block låg vid sidan av muren. Mur 501 var inte tänkt att synas ovan mark och dess riktning avviker från dagens gatunät och stämmer inte överens med några andra kända strukturer.

Under mur 501 framkom ett utfyllnadslager bestående av mat- eller odlingsjord blandat med raseringsmaterial som bruk, sand, grus och stenflisor. Lagrets utbredning var svår att fastställa eftersom det var mycket söndergrävt, tydligast syntes det i profilen under mur 501 (fig 54). I lagret fanns flera gravar och detta visar på att lagret påförts då kyrkogården utvidgades, sannolikt under 1600-talets andra hälft.

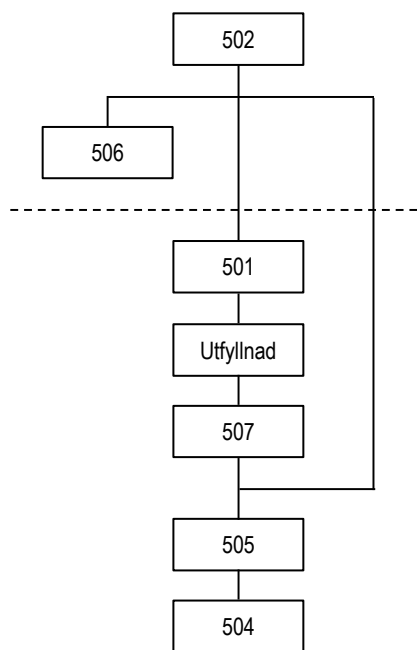
Figur 52. Plan över de framtagna murarna i nordvästra hörnet. Skala 1:200.

Figur 53. Den yngsta muren (501) i kvarterets nordvästra hörn. Foto från norr.

Figur 54. Det påförda lagret under mur 501 i nordvästra hörnet. Den ursprungliga sluttningen ned mot G:a Rådstugugatan syns längst ned. Foto från SV.

Figur 55. Matris över murarna i nordvästra hörnet.

Den ursprungliga slänten ned mot G:a Rådstugugatan var mycket tydlig under lagret. En arkeobotanisk analys utfördes på jordprov från lagrets yta (bilaga 6). I provet fanns frön av mjölke som ofta är den första att etablera sig efter markarbeten eller brand. Dessutom fanns frön från ogräs som svinmålla och nässla och parkväxter som krollilja och akleja och träd som oxel, lind och hägg. Kanske avspeglas olika stadier i platsens omdaning i frömaterialet. När kyrkogården byggts ut och fyllnadsmassorna påförts trivdes mjölken som sedan ersätts av en ogräsflora. Så småningom övergår platsen till att vara en parkmiljö med planterade växter och träd.

Under utfyllnadslagret påträffades en kallmurad **naturstensmur 505**, cirka 0,6 meter bred, 3,8 meter lång och 0,5 meter hög, av rundad och kluven sten. Stenarna var som minst knytnävsstora och som mest cirka 0,6 x 0,3 m stora. En sten hade spår av slamning och en annan hade rester av murbruk. Sannolikt har man återanvänt stenar från äldre konstruktioner. Muren har en avvikande riktning från dagens gatunät. Mur 505 låg i den ursprungliga sluttningen ned mot G:a Rådstugugatan och var byggd direkt på resterna av mur 504 (fig 55) och täcktes av utfyll-

nadslagret från kyrkogårdens utbyggnadsfas. I väster var den skadad av fjärrvärmeanläggningen. Muren var klen och kan inte ha utgjort grunden till någon byggnad.

Direkt under mur 505 påträffades **mur 504**. Denna var en 17 meter lång naturstensmur av rundade och kluvna stenar, 0,05-1,0 m stora, murade med ett ljust, relativt hårt bruk med synliga, små gruskorn i (fig 56). Muren som löpte i nordnordväst-sydsydöst var riven och endast botten återstod. Konstruktionen fortsatte utanför schaktet i söder och kunde inte avgränsas. I norr var muren bortgrävd sannolikt då en transformatorstation byggdes 1939. Murens bredd kunde endast avgöras längst i norr eftersom mur 501, 505 och schaktkanten låg i vägen i öster. Ställvis var det svårt att avgöra om de stenar som låg in mot schaktkanten i öster satt på plats eller var utrivna. Längst i norr uppmättes murens bredd till 2,3 meter. Stora mängder rivningsmaterial i form av lösa stenar och kalkbruk låg på och omkring muren.

På västra sidan av mur 504 ingick flera kluvna, jämna stenar, ca 0,5 x 1 meter, troligen avsedda att synas ovan mark. Två av stenarna hade rester av en ljus

Figur 56. Samtliga framtagna murar i nordvästra hörnet. Mur 504 och 506 samt stenblocken 507 i förgrunden och mur 505 och 501 i bakgrunden. Foto från söder.

Figur 57. Slät sten med slammad yta i mur 504, till vänster i bild syns den lilla kallmuren 505. Foto från väster.

Figur 58. I rivningsmassorna kring mur 504 hittades två mynt. 1/4 öre från 1634, Drottning Kristina (Fnr 504:417:1 ovan och 504:201:1 nedan). Skala 1:1.

slamning (fig 57). Murens mittparti innehöll mindre stenar och stora mängder kalkbruk. Bruket hade inte den feta karaktär som medeltida bruk ofta har.

Vid rensning kring muren påträffades två mynt (fnr: 201:1,417:1). Båda var 1/4 öre från 1634, slagna i Nyköping (fig 58). Om mynten härrör från byggnations- eller rivningsfasen är oklart. De föreföll inte

medvetet placerade som eventuella grundläggningsmynt borde vara, utan låg löst i fyllningen av sand och bruk närmast muren.

Närmast gatan påträffades **mur 506**. Denna var kallmurad och uppbyggd av både rundade och kluvna stenar, som mest cirka 1,0 x 0,7 m stora. Muren var ca 1,5 meter bred med större stenar på sidorna och

Figur 59. Detalj av mur 506 med fjärrvärmekulverten till vänster. Foto från väster.

mindre stenar i kärnan i mitten, på några stenar syns spår av ljus slamning. Murens övre del var riven och ursprunglig höjd kunde inte avgöras, som mest var murens synliga delar bevarade till drygt 1,3 meters höjd (fig 59). Muren var avsedd att vara synlig ut mot gatan där stenarna bildar ett jämnt murliv, baksidan var inte tänkt att synas ovan mark och var ojämn. Marknivån har höjts sedan muren anlagts, sannolikt i samband med att stödmuren mot gatan uppfördes på 1940-talet. Den ursprungliga markni-

vån mot gatan var inte synlig. Längst i söder går muren in under den höga stödmuren från 1940-talet vilken verkar vara anlagd direkt ovanpå den. Utmed murens västra kant påträffades ett litet parti med kullerstensbeläggning (131).

Mellan mur 504 och 506 fanns en rad med fyra omkring 1,0 meter stora block, **507**. Dessa låg nedgrävda i vad som uppfattades som den ursprungliga markytan utanför mur 504 och täcktes av fyllnads-

Figur 60. Samtliga framtagna murar i nordvästra hörnet. Översiktsbild från Hörsalens andra våning.

lagret från kyrkogårdens utvidgning (fig 60). Antagligen har stenarna fungerat som ett slags armering för att hålla jordmassor på plats.

Efter det att dokumentationen slutförts revs mur 501 eftersom den var något instabil. Cirka 2 meter av mur 504 togs bort längst i norr för att underlätta för byggnationen av fjärrvärme och teknikhus längst ut mot Repslagargatan. Övriga murar lämnades kvar under den nyuppförda trappan.

Murarnas datering

Ingen av murarna uppvisade några arkitektoniska drag som kunde bidra till dateringen. Den datering som gjorts är därför relativ och murarnas tillkomstdatum och användningstid diskuteras i förhållande till andra kända uppgifter.

Mur 504 är den äldsta. Detta är sannolikt en äldre bogårdsmur. Muren uppvisar inga typiska medeltida drag vad gäller till exempel murbruket, det är inte heller självklart att den medeltida kyrkan omgavs av en mur. Den enda regel som fanns under medeltid var att kyrkogården skulle vara inhägnad så att lösdrivande djur hindrades från att ta sig in. I Västgötalagens kyrkobalk uppges att den skulle vara i brukligt skick året om vilket bör innebära att den var byggd av ett någorlunda väderbeständigt och stadigt material. Det kan dock lika gärna ha rört sig om en trädgårdsgård som en mur (Johansson 1993:12ff). Eftersom kartan från 1640 visat sig vara svår att rektifiera ger inte denna någon ledning och varken vid S:t Johannes eller vid S:t Olai har områdena kring kyrkorna markerats annorlunda än något annat kvarter. På kartan från 1719 anas en mur kring kyrkogården.

Uppgifter i kyrkböckerna gör gällande att en ”ringmur” byggts under 1649 och 1650. Vi vet att Drottninggatans nya sträckning började stakas ut 1645 och stod klar 1648 och i samband med detta bör kyrkogårdens östra del ha omdanats. Hösten 1648 påbörjades utstakningen av en parallellgata väster om Drottninggatan, det som sedan kom att bli G:a Rådstugugatan, och då bör även kyrkogårdens västra del ha förändrats. På kartan från 1719 har kyrkogården en ny fyrsidig form som i princip överensstämmer med dagens utsträckning men den sträckte sig omkring 10 meter längre mot väster. Det lager som visade sig vara påfört i nordvästra hörnet innehöll

gravar vars sammansättning talar för en datering till 1700-talet vilket innebär att mur 504 måste vara äldre än så. I kyrkböckerna uppges att båtsmän rivit en stenmur 1653. De mynt från 1634 som påträffades i anslutning till mur 504 kan härröra från uppbyggnadsfasen likaväl som rivningsfasen. De är dock tydligt knutna till muren. Sannolikt kan alltså mur 504 dateras till 1600-talets första hälft.

Mur 505 är den näst äldsta. Den ligger direkt på den rivna muren 504, följer den ursprungliga sluttningen mot väster och täcks av det påförda lagret med gravar. 505 bör vara samtida med rivningen av mur 504 vilket enligt ovanstående resonemang innebär 1650-tal.

Ovanpå mur 504 och 505 samt de stora stenblocken 507 fanns ett påfört lager med tegelkross, kalkbruk, enstaka ben och spikar. Detta lager har tillkommit då kyrkogården utökats i samband med gaturegleringen i mitten av 1600-talet. Vilken utbredning detta lager haft var omöjligt att avgöra då schaktningarna skedde i omgångar och det dessutom var stört och skadat på flera ställen. Raden av stora stenblock, 507, har sannolikt tillkommit då utfyllnadsmassorna lades på för att hålla dem på plats. Detta bör ha skett i slutet av 1600-talet och innan 1719 då vi för första gången ser kyrkogårdens nya utbredning på kartan.

Mur 502 ligger ovanpå det påförda lagret som antas härröra från kyrkogårdens utvidgning i slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet. Muren var bitvis skadad av fjärrvärmeledningen men föreföll skäras av Hörsalens västra gavel. Denna del av Hörsalen med vaktmästarbostad, byggdes till 1913 (Malmberg 1913) så mur 502 måste alltså vara äldre än så men den har inte kunnat dateras närmare. Dess funktion är oklar. Inget kartmaterial har kunnat ge någon information om någon byggnad på platsen.

Muren närmast gatan, 506, uppfattades först som den ursprungliga kyrkogårdsmuren. Vid studier av diverse kartor och planer visade det sig dock att kyrkogården fram till 1943, då G:a Rådstugugatan breddades, sträckt sig ca 10 meter längre åt sydväst. Kvarteret Landskyrkan var efter gaturegleringen och fram till breddningen av Rådstugugatan på 1940-talet lika brett som kvarteret Gripen i norr. Muren vid gatan kan tidigast ha tillkommit då en ”salubod” byggdes i denna del av kvarteret på 1790-talet men

antagligen hör den samman med det hus som byggdes på 1860-talet och som hade en innergård som vätte in mot kyrkogården (fig 61). På kartan från 1879 syns huset och innergården (fig 62). Den stenläggning (131) som påträffades vid de första schaktningarna härrör sannolikt från denna innergård. År 1943 revs huset i hörnet då G:a Rådstugugatan breddades. På den situationsplan som upprättades inför breddningen har den planerade muren utmed gatan samma sträckning som mur 506 (fig 62).

Figur 61. Foto på huset i kvarteret Landskyrkans nordvästra hörn, taget från korsningen Drottninggatan/Repslagargatan ned mot G:a Torget och G:a Rådstugugatan. Huset revs då G:a Rådstugugatan breddades 1945. Foto Norrköpings museum.

Figur 62. Rektifiering av 1879 års karta och situationsplan från 1943 med mur 506 och stenläggning 131 inlagd. Skala 1:300.

FÖRSAMLINGSMEDLEMMARNA I KYRKBÖCKERNA

För att få en bild av vilka människor som befolkade S:t Johannes församling har en översiktlig studie av död- och begravningsböckerna utförts. Två nedslag har gjorts, ett i början av 1690-talet och ett i början av 1810-talet. Dessutom har åren kring 1711, då staden drabbades av pesten, undersökts lite närmare.

I början av 1690-talet är församlingen en brokig skara av herremän, bönder och olika industriarbetare och hantverkare. S:t Johannes kyrka låg i staden men församlingen omfattade också landsbygd. Detta ser man i död- och begravningsböckerna där människors sysselsättning och hemvist anges. Här framträder torpare, pigor, drängar och vallflickor från de olika gårdarna i socknen så som Händelö, Hageby, Lindö, Ljura, Lida och Navestad med underliggande torp. För de boende i staden uppges sällan motsvarande uppgifter om var de hör hemma. Norrköping var vid denna tid indelad i fyra delar benämnda Dalskvarteret, Strandkvarteret, Nordankvarteret och Bergskvarteret som i sin tur var indelade i mindre kvarter, eller kvadrater. Vid enstaka tillfällen anges en gata eller ett område så som "*vid Butegatan*" eller "*i Dalen*" i död- och begravningsboken.

Den 24 augusti 1694 begravdes 83-åriga Christina Larsdotter, "*högvälborna fru Jacobiana Liljehöks på Händelö, gamla amma*". Hon begravdes i Händelö-graven, det gravvalv under S:t Johannes kyrka som tillhörde gården. Hon är en av få kvinnor vars yrke uppges, förutom enstaka pigor och tjänarinnor. De flesta kvinnorna i dödboken beskrivs som hustrur eller änkor och kopplas alltid samman med sin make.

De yrkeskategorier som förekommer i böckerna är många. Det är hantverkare som skomakare, skräddare, pistolmakare och bildhuggare, och industriarbetare som tråddragare, krutsjudare och mässingslagare. Vissa uppges vara soldater och det förekommer flera adelsryttare vilka ingick i den ryttarkår som satts upp av adeln.

Andra yrkesmän bidrog till Norrköpingsbornas mat-hållning så som mjölnare och laxfiskare. På Händelö krog arbetade också en kock vid namn Ebert Rhode som kom från "*Cassuben*", det vill säga en del av his-

toriska Pommern, nu i norra Polen. Han avled den 12 februari 1694, 53 år gammal. I dödboken har antecknats att han var "*wälbevandrad på sin konst*".

En yrkeskategori som verkar förekomma ofta är brännarmästare och brännardräng. Det är oklart om denna titel endast syftar på personal i brännvinsbrännerier eller om det också kan röra sig om andra eldrelaterade verksamheter som till exempel tegelbrännerier och liknande. Om de arbetade med att bränna brännvin måste det innebära att det var gott om brännerier i Norrköping vid denna tid.

En tillsynes udda titel är "apologist" vilket helt enkelt innebär att man är lärare vid den så kallade tri-vialskolans som inrättades genom 1649 års skolordning (SAOB). I dödböckerna förekommer också en apologistänka.

I materialet finns också de som inte haft något arbete, fattiga kringvandrande kvinnor, män och barn och tiggare. De begravs som så många andra på de fattigas gravställe. Den 28 augusti 1693 begravdes till exempel en fattig, kringvandrande kvinnas oäkta son. Han fick en liten själaringning och det ringaste bårklädet utan kostnad vilket annars var belagt med avgift. Själaringningen ansågs viktig för att den döde skulle få ro. Den skulle ske så snart inpå dödsfallet som möjligt, helst dagen efter. Ursprungligen var klockringningen till för att uppmana församlingen att be för den döde men så småningom blev själva ringandet det som skulle hjälpa den döde ur skärselden. För ett barn varade ringningen bara några minuter medan den för en vuxen kunde pågå upp till en timme (Hagberg 1937). I fallet med det fattiga barnet ansåg man alltså själaringningen som så viktig att man utförde den utan kostnad.

Ofta finns också uppgifter om var personen begravts. Många uppges ha begravts "*på de fattigas lägerställe*" medan andra sägs ha lagts "*i sin egen grav på kyrkogården*" eller "*i sin faders grav*". Ibland anges att man köpt grav på kyrkogården och vad den kostade. I vissa fall är gravens plats utpekad, till exempel "*vid västra kyrkodörren*", "*framför östra kyrkogaveln*" eller "*vid klockstapeln*".

Man kunde alltså köpa sig en grav på kyrkogården. Detta visar sig också i den förteckning över gravkvarteren och dess ägare som finns från 1734 (fig 8). De som hade råd kunde till och med köpa sig plats inne i kyrkan. Detta reglerades i slutet av 1700-talet i en kunglig förordning som fastslog att man endast fick begrava i ordentligt murade gravvalv under kyrkornas golv. Detta efter att klagomål på "osund lukt" framförts av prästerna. Det finns till och med källor som uppger att man hade problem med kyrkobesökare som kräktes på grund av den dåliga lukten (Nyberg 2010). År 1783 förbjöds försäljning av gravrum i kyrkan. Gravar som redan var köpta skulle dock få fortsätta användas. Efter detta beslut minskade antalet begravingar inne i kyrkan succesivt. Under 1800-talet rekommenderades alla svenska församlingar att anlägga kyrkogårdar utanför städerna (Lindahl 1969).

I dödboken antecknades också om någon hade en avvikande tro. Benämningen "*calvinist*" eller "*calvin*" förekommer, liksom "*reformerad*" vilket innebär samma sak. En liten grupp valloner som bekände sig till kalvinismen kom till Norrköping under 1620-talet och några flyttade sedan vidare till flera uppländska bruk. Från 1628 hade valloner i Norrköping en egen lärare för sina barn. Vid Uppsala möte 1593 hade beslutats att eventuella avvikande trosbekännelser skulle tolereras hos dem som flyttat till landet för att arbeta, förutsatt att de inte gjorde något väsen av sig. De fick inte anordna möten eller andra aktiviteter som kunde "förföra" svenskarna. År 1668 sattes regler för hur personer med avvikande tro skulle begravas i svenska kyrkan. De skulle få begravas men utan större ceremonier (Hållander 1999). Calvinisterna i S:t Johannes uppges mycket riktigt ha begravts på kvällen och i vissa fall utan präst men trots detta inne i kyrkan. Förmodligen hade man inga invändningar mot vem som köpte en gravplats så länge personen betalade.

Om döden inträffat på något ovanligt sätt kunde detta också antecknas. Exempel på detta är en dräng som uppges ha varit frisk om middagen. Efter att han ätit sin mat lade han sig på marken för att sova en stund och när han sedan vände på sig så dog han! Detta avvek från det normala och ansågs värt att anteckna i dödboken. En annan anteckning berättar om Johan Classon som arbetade som tråddragare på Holmen. Han var på väg till kyrkan en söndag men blev tillbakakallad av en arbetskamrat som behövde

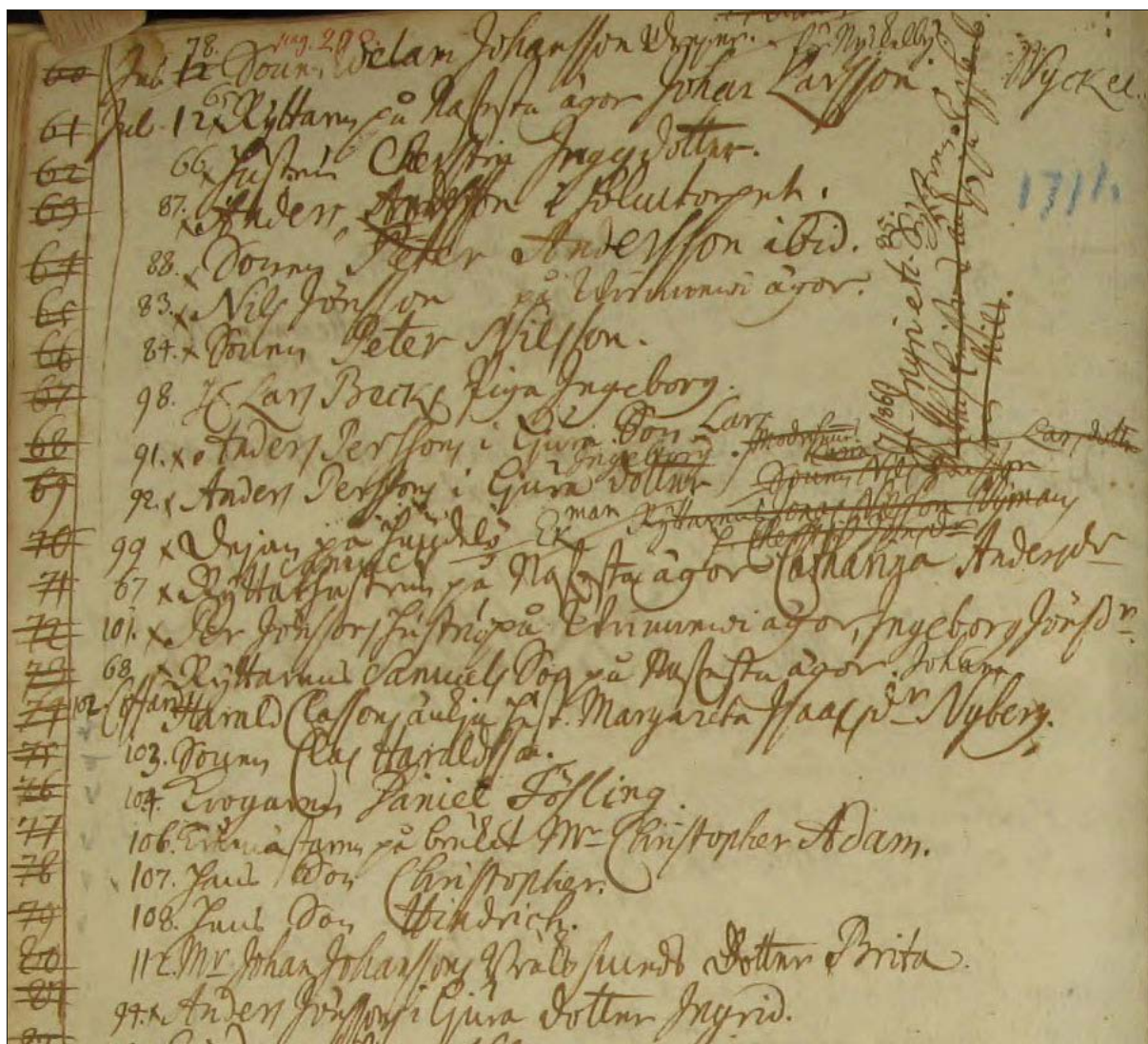
hjälp med en båt nere vid Strömmen. Båten de satt i drogs in under gamla bron och där omkom Johan medan hans kamrat klarade sig. Kanske har denna historia en sedelärande vinkel eftersom han låtit bli att gå i kyrkan vilket då straffade sig. Även andra företeelser som ansågs avvikande noterades, till exempel om man hade något funktionshinder. Flera uppges vara "*ofärdiga*" och om en kvinna står det att hon inte kunnat gå fram till altaret vid nattvarden "*utan andras fördragelse*". En del uppges ha dött i "*stor fattigdom och elände*" och många av de döda är barn.

År 1711 kom pesten till Norrköping. Man ser tydligt i dödböckerna att detta är en katastrof. Anteckningarna är i en enda röra och uppgifterna är mycket knapphändiga. Sannolikt hann prästen inte med att hålla ordning på alla de döda. I början av året ser det ganska normalt ut men framåt sommaren ökar mängden avlidna och man kan inte längre hålla ordning på vilket datum personerna dött och begravts utan skriver bara vilken månad dödsfallet inträffade (fig 63). Senare har man renskrivit anteckningarna och lagt till detaljer som begravningsställe.

För att förstå hur pesten drabbade staden kan man jämföra dödstalen med åren närmast innan. 1709 begravdes 74 personer på S:t Johannes kyrkogård, år 1710 95 stycken. Under 1711 avlider 323 personer i församlingen!

Alla dessa människor kunde inte begravas vid kyrkan. Dessutom var man rädd för att ta in de döda i staden och därför upprättades pestkyrkogårdar ute på landsbygden. Endast ett tjugotal begravs inne vid S:t Johannes. I dödboken för 1711 uppges församlingsborna ha begravts på inte mindre än åtta olika ställen utöver själva kyrkogården, bland annat vid Dragsgärdet, Vrinnevi och Händelö. Platserna anges mycket noga och bör kunna hittas vid studier av äldre kartor. Skräddaren på Brånsta ägor, Botvid Person och hans hustru Brita Arvidsdotter, begravdes "*på en liten grön plats i Brånsta skogh, utmedh vägen på vänstra handen*" medan torparen Simon Person och hans hustru Anna "*ligger i hagen strax vid torpet...*".

Pesten år 1711 påverkade Norrköping kraftigt, sammanlagt dog drygt 2000 personer. Beräkningar har visat på att staden hade en befolkning på kring 5000 personer i slutet av 1600-talet (Helmfrid 1971b). Pesten var alltså ett mycket hårt slag för Norrköping. Att antalet invånare sjönk kraftigt syns också i be-

Figur 63. Utdrag ur dödboken för S:t Johannes församling i juli under peståret 1711. Dödssiffran har stigit över 100. Arkiv Digital.

gravningsböckerna. År 1712 har endast 21 personer begravts i S:t Johannes församling och 1713 endast 8 stycken.

I början av 1810-talet är anteckningarna mycket stramare och mer standardiserade. I tabellform uppges om den döde bott på landet eller i staden, döds- och begravningsdatum, titel (om en är någons änka eller barn), dödsorsak, ålder och civilstånd. I begravningsboken som förs för sig, anges förutom namn och titel också vad som betalats för klockringningar, bårkläde och gravöppning samt hur mycket den döde testamenterat till kyrkan respektive de fattiga.

Även här finns torpare, pigor och drängar och hantverkare av olika slag som skräddare, sko- och sadelmakare och smeder. Sockerbruksarbetare och sillpackare

finns bland de begravda medan vissa bara uppges vara fabriksarbetare. Flera beskrivs som daglönare, vilket innebar att man inte hade någon anställning utan försörjde sig genom kroppsarbete dag för dag. I Norrköping skulle detta kunna gälla arbete med att lasta båtar i hamnen eller liknande. Lite mer udda yrken som orgeltrampare förekommer också. Nya titlar som gymnasist och informator har tillkommit.

Vid denna tid har man börjat ange dödsorsaken mer i detalj. Från 1749 ålades prästerna att föra dödsorsaksstatistik. Det fanns inget krav på att detta skulle skrivas in i kyrkboken men prästerna har ändå gjort det, sannolikt för att få stöd för minnet. Från 1831 befriades prästerna från att bokföra dödsorsaker och från 1860 ska dödsorsaken anges av examinerade läkare, åtminstone i städerna (Nilsdotter Jeub 1993).

Under rubriken *sjukdom* i dödboken från 1810 antecknas prästens tolkning av orsaken till att personen avlidit. De sjukdomar som förekommer mest är *slag* och *frossan*. Slag kan beteckna hjärnblödning eller hjärtattack men har sannolikt också använts för att beskriva plötslig död. Frossan anses beteckna malaria. Idag är denna sjukdom mest förekommande i tropiska och subtropiska delar av världen men fram till och med 1800-talet var den även vanligt förekommande i Sverige. Sveriges kuster var särskilt drabbade. År 1810 dog över 2000 personer av malaria i hela landet (Bergman 1877). *Kikhosta* och *mässling* uppges som dödsorsak hos flera barn medan äldre helt enkelt avlidit av *ålderdom*. Olyckor, så som *drunkning* och *skällning* förekommer också. En man i 30-årsåldern har dött av *venerisk* vilket betecknar syfilis.

Begravningarna vid kyrkan upphörde år 1813. Den förste som jordfästes på den nya begravningsplatsen i stadens utkant var 71-åriga Olof Jacobson som dött av bröstfeber. Han dog den 22 maj och begravdes fem dagar senare. Ingen motsvarande anteckning finns om vem som begravdes sist på kyrkogården vid S:t Johannes.

Genom död- och begravningsböckerna får vi en inblick i Norrköpingsbornas liv. Vi vet hur de försörjde sig, vilka sjukdomar de led av och ibland får vi en liten glimt av deras livsvillkor.

REFERENSER

- ARCINI, C & TAGESSON, G. 2005. Kroppen som materiell kultur – Gravar och människor i Linköping under 700 år. I: Kaliff, A & Tagesson, G. *Linköping. Kaupinga. Kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden*. Skrifter 60. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Linköping.
- ARNARSSON, Ó.L., HÄGERMAN, B-M. & LINDEBERG, M. 2013. *Arkeologisk förundersökning samt särskild undersökning av del av Raä 21 och 44:3 inom fastigheten Stadshuset 2 i Sundsvalls stad, Sundsvalls kommun*. Murberget, Länsmuseum Västernorrland, Avdelningen för dokumentation, rapport 2013:7.
- BERGMAN, A. 2003. *Klara kyrka. Gravkorslänga 103. Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 2001*. Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöavdelningen. Arkeologisk rapport 2003:9. Stockholm.
- BERGMAN, F.A. 1877. *Om Sveriges folksjukdomar*. Uppsala.
- BROBERG, B. 1984. *Norrköping*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer Rapport: Medeltidsstaden 50.
- ENGLUND, P. 2003. *Tystnadens historia och andra essäer*. Stockholm.
- FELDT, A-C. 2001. *Arkeologisk förundersökning, kv Landskyrkan, Hörsalsparken Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län*. Rapport 84:2006. Östergötlands läns museum.
- FELDT, A-C, 2006. *Tilltäppt stuprör vid Hörsalen, kvarteret Landskyrkan 4. RAÄ 96 och 103, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län*. Rapport 2006:60 Östergötlands läns museum.
- HAGBERG, L. 1937. *När döden gästar. Svenska folksejder och svensk folketro i samband med död och begravning*. Stockholm.
- HELMFRID, B. 1965A. *Norrköpings historia 5. 1568–1655*. Stockholm.
- HELMFRID, B. 1965B. *Norrköpings historia 6. Tiden 1655–1719*. Stockholm.
- HELMFRID, B. 1984. *Norrköping brinner. Skildring av några svåra brandkatastrofer i Norrköpings historia*.
- HÅLLANDER, T. 1999. *Vägen in i sockenkyrka. De uppländska vallonernas religiösa assimilation 1636–1693*. Uppsala Universitet.
- HÖRFORS, O. & ULLGREN, K. 1993. *Kv Landskyrkan. Arkeologisk utredning Kvarteret Landskyrkan, Norrköpings stad, Fornlämning 96. Östergötland*. Rapport Östergötlands läns museum.
- JOHANSSON, J. 1993. *Kyrkogårdens hägn i det medeltida Sverige. Om bogård, balk och stiglucka*. Antikvariskt arkiv 76. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- JONSSON, K. & ALEXANDER D. 2014. *Gravar och kulturlager vid S:t Olai kyrka. 1600- och 1700-talslämningar i Norrköping. Arkeologisk utredning etapp 1 och förundersökning. Fornlämning Norrköpings stad 96:1, Gamla Staden 1:2, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län*. Stiftelsen Kulturmiljövård, Rapport 2014:23.
- Kjellén, U. 1996. *1500- och 1600-talslämningar i kvarteret Gripen. Östergötland, Norrköping, Gripen 2*. UV Stockholm rapport 1996:61.
- KJELLBERG, J. 2012. *Uppsala domkyrka – arkeologi i det norra transeptet*. Upplandsmuseets rapport 2011:04. Uppsala.
- KJELLBERG, J. 2013. *Bälinge kyrka – från romansk absidkyrka till nyklassiskt tempel*. Upplandsmuseets skriftserie nummer 10. Solna.
- KJELLBERG, J. 2014. *To organize the dead – the stratigraphy of post-reformation graves from Uppsala Cathedral*. META 2015.

KONSMAR, A. 2007. *S:t Olai kyrkogård, Fjärrkyla genom centrala Norrköping. RAÄ 96, stadslager, Skolgatan – Östra Promenaden. S:t Johannes socken, Norrköpings kommun, Östergötland*. UV Öst Rapport 2007:86. Riksantikvarieämbetet.

KONSMAR, A. & MENANDER H. 2009. *S:t Olofs konvent. RAÄ 20 Skänninge 2:1, 3:1 Skänninge stad, Mjölby kommun, Östergötland*. Skänningeprojektet, Uv Öst rapport 2009:5. Riksantikvarieämbetet.

LINDAHL, G. 1969. *Grav och rum. Svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets akademien handlingar. Antikvariska serien 21. Stockholm.

LJUNG, S. 1965. Norrköpings historia intill 1568. I: *Norrköpings historia 1. Från forntid till vasatid*. Stockholm

MALMBERG, G. 1913. Om S:t Johannis gamla kyrka. Anteckningar i samband med dess ändring till "Norrköpings hörsal". I: Malmberg, G. & Nordén, A. *Vårt gamla Norrköping. Bidrag till dess kulturhistoria*. Norrköping.

NILSDOTTER JEUB, U. 1993. *Parish records : 19th century ecclesiastical registers*. Demografiska databasen, Umeå universitet. Umeå.

NYBERG, J. 2010. A peaceful sleep and a heavenly celebration for the pure and innocent. The sensory experience of death during the long eighteenth century. I: Falander, F. och Kjellström A.: *Making sense of things. Archaeologies of sensory perception*. PAG. Stockholm Studies in archaeology 53. 2010.

PINHASI, R. & MAYS, S. 2008. *Advances in Human Palaeopathology*. Chichester.

PRATA, S. 1997. *En arkeoosteologisk analys av ett post-medeltida skelettmateriel från S:t Johannes kyrkogård, kv Landskyrkan i Norrköping*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeoosteologi ht-97. Stockholms universitet.

Otryckta källor

Död- och begravningsböcker från S:t Johannes församling 1690–95, 1709–11 samt 1810–13.

Räkenskaper för S:t Johannes församling 1639–1655, Landsarkivet Vadstena

Grundritning och Beskrifning öfver Landskiörkan St Johannes kallat med Kiörkegården och alla der Befintlige Grafwar. Landsarkivet Vadstena.

<http://www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/statistik-och-undersokningar/sjukdomsstatistik/brucellos/?t=com>

KARSTEN, PER. E-post 2015-04-27.

Kartmaterial

NORRKÖPING 1640
Norrköpings stad, Östergötlands län.
Stadsplan före branden 1655.
LMS D75-1:4.

NORRKÖPING 1729
Norrköpings stad, Östergötlands län.
Grundritning över Johannesborgs slott mm efter ryssbranden 1719.
LMS D75-1:9.

NORRKÖPING 1741
Norrköpings stad, Östergötlands län.
Stadsplan.
LMS D75-1:2.

NORRKÖPING 1783
Norrköpings stad, Östergötlands län.
Dals- strand- bergs- o nordankvarterens kvadrat- o tomtdeln.
LMS D75-1:28.

NORRKÖPING 1848
Norrköpings stad, Östergötlands län.
Stadsplan.
LMS D75-1:3.

NORRKÖPINGS STAD 1879
Norrköpings stadsarkiv.

NORRKÖPING 1720
Norrköpings stad,
"ur minnet avritad" i juli 1720, Joseph Jönberg.
Norrköpings stadsarkivs kartsamling J 3 a.

NORRKÖPING 1939
Situationsplan över Kvarteret Landskyrkan inför breddningen av G:a Rådstugugatan 1939,
Norrköpings stadsarkiv.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Arkeologikonsults projektnummer:	2610
Länsstyrelsens dnr:	431-2945-12
Uppdragsgivare:	Norrköpings kommun
Typ av undersökning:	Förundersökning och schaktkontroll
Utförandetid, fältarbete:	I omgångar mellan augusti 2012 och augusti 2013
Län:	Östergötland
Landskap:	Östergötland
Kommun:	Norrköping
Socken:	Norrköpings stad
Fastighet:	Landskyrkan 4
Fornlämningsnummer:	S:t Johannes 96:1 och 103:1
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM
Höjdsystem:	RH 00
Projektledare:	Åsa Berger, Michél Carlsson
Fältpersonal:	Åsa Berger, Michél Carlsson, Leif Jonsson och Stefan Gustafsson.
Rapportansvarig:	Åsa Berger
Kvalitetssäkring:	Kenneth Svensson
Planer och kartor:	Åsa Berger, Medea Nyström Huuva
Bildbearbetning:	Maria Irving
Layout:	Medea Nyström Huuva
Murverksdokumentation:	Anna Bergman, Stockholms Stadsmuseum
¹⁴ C-dateringar:	Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet
Konservering:	Studio Västsvensk Konservering
Färganalys:	Färgarkeologen, Kerstin Lyckman Gevert
Makrofossilanalys:	Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Osteologisk analys:	Leif Jonsson och Tove Björk, Arkeologikonsult
Fynd:	Fynden förvaras hos Arkeologikonsult i väntan på fyndfördelning

BILAGOR

Bilaga 1.	Efterkontroll av schakt i Gamla Rådstugugatan
Bilaga 2.	¹⁴ C-analys
Bilaga 3.	Ostologisk analys
Bilaga 4.	Inledande materialundersökning
Bilaga 5.	Konserveringsrapport
Bilaga 6.	Makrofossilanalys
Bilaga 7.	Undersökta gravar
Bilaga 8.	Kvarliggande gravar
Bilaga 9.	Kontextlista
Bilaga 10.	Fyndlista

EFTERKONTROLL AV SCHAKT I GAMLA RÅDSTUGUGATAN

DEL AV FASTIGHET GAMLA STADEN 1:2,
NORRKÖPINGS STAD OCH KOMMUN, RAÄ 96 (STADSLAGER)

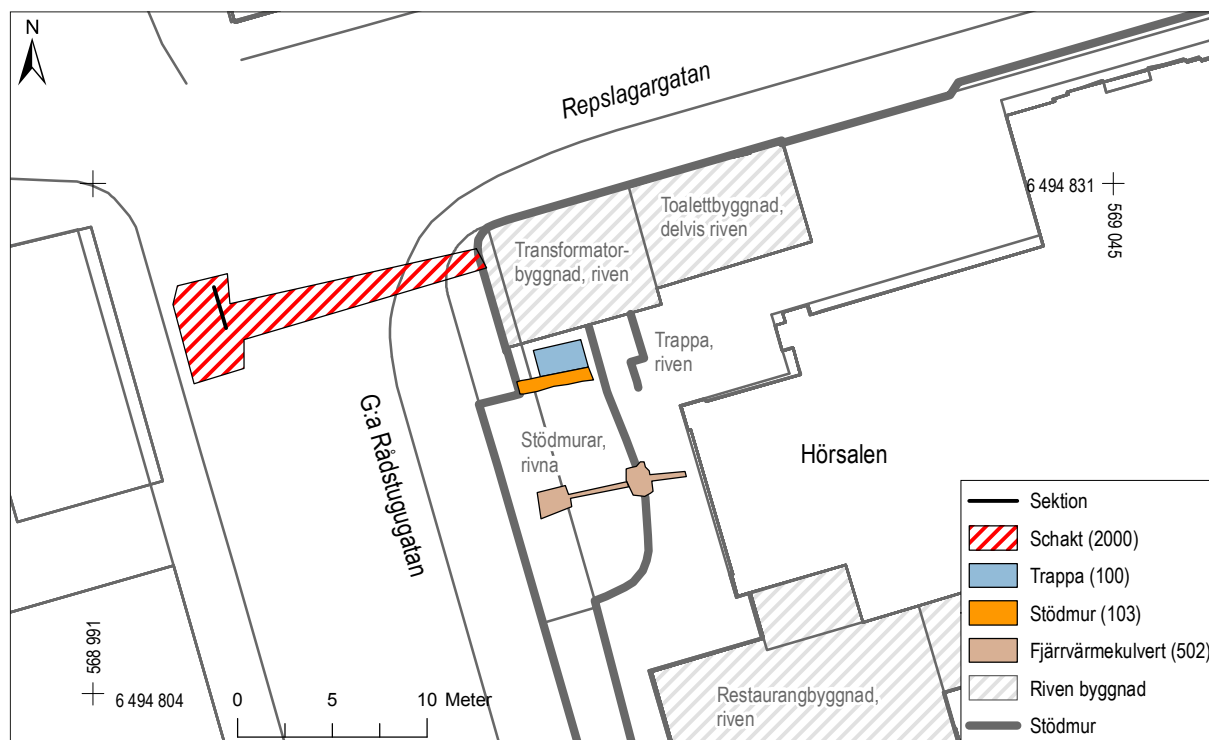
MICHEL CARLSSON

Inledning

Med anledning av att E. ON Värme Sverige AB schaktat för fjärrvärmeledning i Gamla Rådstugugatan utan tillstånd från länsstyrelsen utförde Arkeologikonsult en efterkontroll av schaktet den 20 och 24 juni 2013. Beslutsfattande i ärendet var Länsstyrelsen i Östergötland (dnr:431-6605-13).

Utförande och resultat

Det aktuella schaktet togs upp i Gamla Rådstugugatan direkt söder om korsningen till Repslagargatan. Schaktet var 5,0x3,0 meter stort med ett schaktdjup av 0,5–2,15 meter och orienterat i öst–västlig riktning, mot öster sträckte det sig i ett 13,0x1,5 meter stort stråk fram till den nordvästra delen av Hörsalsparken. Till övervägande del berörde schaktet äldre rör- och ledningsschakt. Endast en mindre yta

Figur 1. Karta med schaktet för fjärrvärmeledning i G:a Rådstugugatan. Skala 1:400.

i schaktets västra del grävdes ner under befintliga rör- och ledningsschakt. Inom denna yta kunde en sektion upprättas som visar att äldre kulturlager med en bevarad tjocklek av upp till 0,5–0,6 meter finns bevarade i denna del. På en nivå av + 8,6–8,7 m ö h fanns tre brandlager (KL 3–5) som föreföll häröra från samma brandtillfälle. Ovanför brandlagren fanns en 0,03–0,05 m tjock lins (KL 6) av rödbrunt bränt organiskt material som tolkades som bränd grästorv, möjligen från en takkonstruktion.

Makrofossilanalys gjordes på prover från KL 2, KL 6, KL 7, KL 8 (sid 60 ff) Proverna innehöll både förkolnat och subfossilt växtmaterial i form av sädeskorn, åkerogräs, ängsväxter och bär. De provtagna lagren bestod av odlingsjord, hushållsavfall och gödsel. ¹⁴C-prov togs från brandlager KL 3 och KL 4 (sid 2). KL 3 daterades till tiden 1470–1640 medan KL 4 daterades till 1240–1420.

Under G:a Rådstugugatan finns alltså spår av bebyggelse, odling och möjlig djurhållning från medeltid. Det lilla titthålet i gatan har kunnat bidra till att stärka antagandet att det medeltida Norrköping legat i anslutning till S:t Johannes kyrka.

ARKEOBOTANISK RAPPORT

Analys av förkolnade och subfossila växtrester från Gamla Rådstugugatan, Norrköping

STEFAN GUSTAFSSON

Sammanfattning

Analysen omfattar 4 jordprover tagna i samband med en arkeologisk schaktövervakning i Gamla Rådstugugatan, Norrköping. Proverna togs ur olika lager i en profilvägg av arkeologer i fält. Proverna processades i laboratorie där de vattensållades i ett såll med en maskstorlek av 0,2 mm. Det sållade materialet bestämdes under mikroskop med en förstoring av 4 till 100 gånger.

Proverna innehöll både förkolnat och subfossilt växtmaterial i form av sädeskorn, åkerogräs, ängsväxter och bär. De provtagna lagren bestod av odlingsjord, hushållsavfall och gödsel.

Resultat

KL 2

I provet fanns några förkolnade kärnor av skalkorn samt subfossila frö av svinmålla, blåklint, hallon och starr. Övriga fynd var flugpuppor. Antalet frö av respektive art var litet men sammantaget tyder fynden på att det är fråga om odlingsjord eller avfallsjord. Starrnötterna kommer från en fuktig växtplats i öppen ängsmark. Starr ingår inte sällan som foder till kreatur och kan hamna i odlingsjord i samband med gödsling. Svinmålla var en vanligt ogräs på gödslade åkrar. Blåklint dyker upp som åkerogräs i system med vår och höstsådd men kan även förekomma på andra näringsrika växtplatser under vissa omständigheter. Hallonfrö och flugpuppor tyder på att lagret även innehåller en del latrin.

KL 7

Provet bestod av klumpar av lerbladad sand som påminner om ett hårt trampat lager. I provet hittades en hel del frö av tåg och starr som tyder på fuktig öppen mark men de förekommer också där foder förvarats. Ängsväxter kan även förekomma i gödslad odlingsjord. Utöver dessa arter hittades kärnor av slån (förkolnade) och frö av bolmört. Slånbär kan vara hushållsavfall medan övriga arter kan höra samman med odling, avfall eller foder.

Figur 1. Förkolnad kärna av slånbär.

KL 8

Tolkat som lager med taktörv. I provet fanns nästan inga frön men däremot gott om små näverfragment. Det går inte avgöra om lagret utgörs av en gammal takbeläggning men det var vanligt att man la näver under olika takbeläggningar för att göra det tätt.

Diskussion

Växtmaterialet var välbevarat och visar på goda bevaringsförhållanden. Analysen visar att lagren innehåller gödslad och näringsberikad odlingsjord. Ängsväxterna tyder på att foder till djuren hämtades från fuktiga ängsmarker och gödseln sedan användes till odling av olika slag. Även hushållsavfall och latrin kan ha använts för att öka jordens näringsstatus. Sädeskorn och bär ger en liten inblick i kosthållet. Det gick inte avgöra om KL 8 var rester efter ett torvtak men små näverfragment skulle kunna vara rester efter en takbeläggning.

Artlista

KL/Art	Skalkorn	Slån	Svinmålla	Blåklint	Bolmört	Hallon	Starr	Tåg	Flugpuppor	Näverfragment
2	3		9	2		12	19		++	
7		5			2		31	23		
8			2							+++

RESULTAT AV ^{14}C -DATERING

från Gamla Rådstugugatan, Norrköping, Östergötland

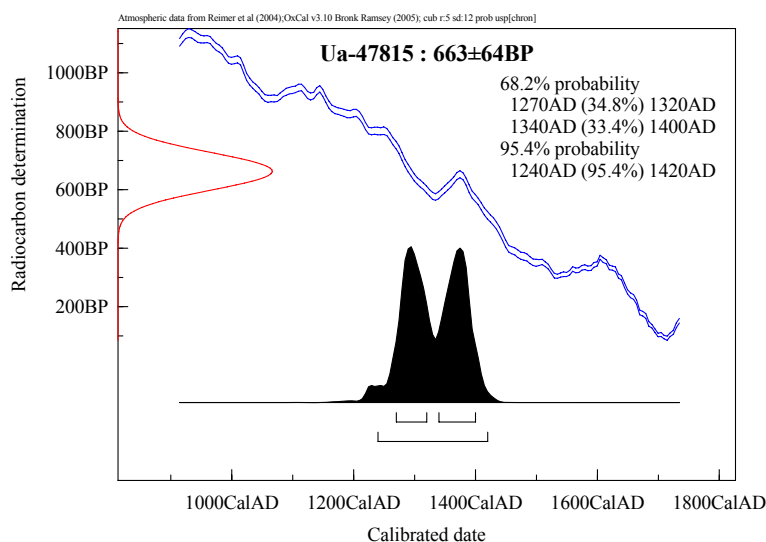
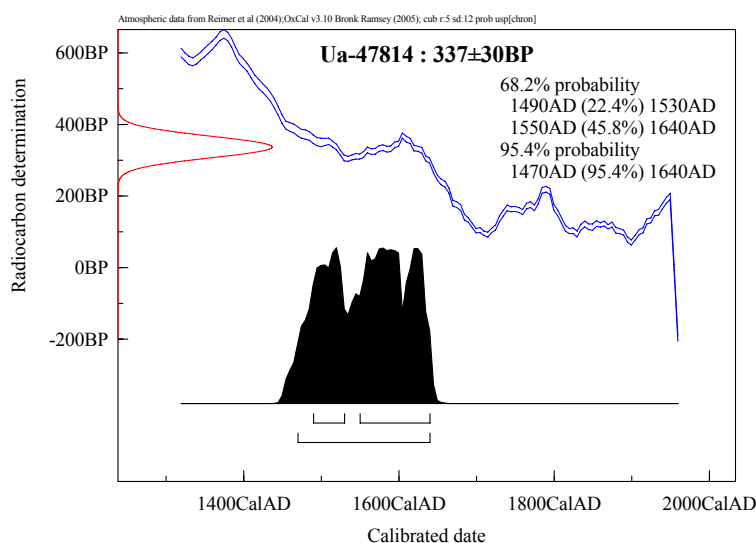
Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8–10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8–10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO_2 -gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ VPDB}$	^{14}C age BP
Ua-47814	PK KL3	-25,8	337±30
Ua-47815	PK KL4	-27,3	663±64

BILAGA 2

^{14}C -ANALYS

ÅNGSTRÖMLABORATORIET
UPPSALA UNIVERSITET

Resultat av ^{14}C datering av obränt ben från Hörsalsparken, Norrköping, Östergötland

Förbehandling av benmaterial (HCl-metoden):

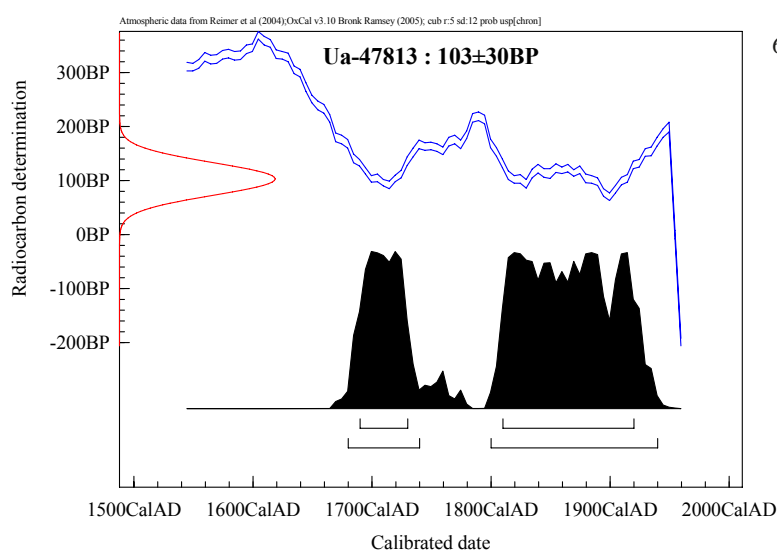
1. Mekanisk rengöring av ytan (skrapning, ev. sandblästring).
2. Ultraljudstvätt i avjoniserat, urkokt vatten pH=3.
3. Krossning i mortel.
4. 0.8M HCl tillsätts, omrörning (cirka 10 °C, 30 min, karbonat bort). Löslig fraktion benämns fraktion A.
5. Olöslig fraktion tillsätts vatten, pH 3, och värms under omrörning (90 °C, 6–8 timmar). Olöslig del benämns fraktion C och löslig del benämns fraktion D. Fraktion D bör ge den mest relevanta

aldern eftersom det mesta av benmaterialets organiska del ("kollagenet") återfinns här. Övriga fraktioner kan emellertid ge information om föroreningsinverkan och bör i kritiska fall dateras. Det kemiska utbytet i de olika stegen kan också ge en vägledning om dateringsresultatets pålitlighet genom att benmaterialets kemiska kvalitet därigenom kan bedömmas.

Den fraktion som ^{14}C -bestäms förbränns till CO_2 -gas som i sin tur Fe-katalytiskt grafiteras före acceleratorbestämningen. I den aktuella undersökningen har fraktion D daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ VPDB}$	^{14}C age BP
Ua-47813	Grav 712	-20,5	103±30

68.2% probability
1690AD (19.0%) 1730AD
1810AD (49.2%) 1920AD
95.4% probability
1680AD (27.4%) 1740AD
1800AD (68.0%) 1940AD

OSTEOLOGISK ANALYS

TOVE BJÖRK

Grav 702

Könsbedömning: Individen i grav 702 har utifrån utseendet på *Glabella*, margo supraorbitalis samt pannans lutning/sluttning bedömts till att vara mer kvinnlig än manlig till utseende.

Åldersbedömning: Adult. Individens skelett var relativt dåligt bevarat och inte många ben var intakta att utföra en åldersbedömning på. Kalott var relativt intakt med slutna, men fortfarande synliga suturer. För att utföra korrekt åldersbedömning av sutur slutning krävs minst tre suturer (Aufderheide et al. 1998: 36) vilket det inte fanns hos individen i grav 702.

Kroppslängdsberäkning: Inte möjlig.

Patologisk förändringar: En lös (sannolik premolar) tand fanns med i materialet som hade emaljhyoplasier grad 1 i enligt (Schults 1988).

Icke metrisk särdrag: Individen hade *sutura metopica* (suture i pannbenet) samt *sagittalben* (extra ben i sagittalsuturen).

Allmänt: Individen i grav 702 var dåligt bevarad. Benen föll sönder i mindre delar i samband med hantering. En lös tand (premolar) fanns med i materialet som är osäkert om den tillhör individen i grav 702. Tandens var rejält nednött och hade emaljhyoplasier.

Grav 703

Könsbedömning: Inte möjlig.

Åldersbedömning: Individen var omkring 7 år +-24 månader enligt tändernas utveckling (Aufderheide et al. 1998:51).

Kroppslängdsberäkning: Inte möjlig.

Patologiska förändringar: I ögonhålorna skymtas mindre *cribra orbitalia*. Några tänder hade mindre tandsten grad 1 (Brothwell 1981) på tänderna 13, 24, 26 och 32.

Anmärkningar: Rester av individens hår samt möjliga hudrester fanns kvar på individens kranium. Färg på håret var mörkt brunt. Individen har också en roterad tand, tand 15 vilket är mest vanligt förekommande hos just den tanden (Bass 1987: 278).

Allmänt: Individen i grav 703 var förhållandevis bra bevarad. Flera benelement saknades emellertid vilket emellanåt sker när barnskelett påträffas. I gravfyllningen framkom fragment av en överkäke med ett litet mjölkmandsfragment tillhörande ett betydligt yngre barn än individen i grav 703. Sannolikt är det ben som från en tidigare gravläggning som hamnat i grav 703 när denne gravlades.

Grav 704

Könsbedömning: Utifrån okulär besiktning av individen i grav 704 har denne bedömts vara man då samtliga närvarande ben var tämligen kraftiga och robusta. Inget kranium och endast en fragmenterad bäckenhalva från höger sida fanns med i materialet,

dock utan några könskaraktärer bevarade. Lårbenet är det ben som främst och i den mån det är möjligt helst används i syftet att genomföra könsbedömningar av om kranium och bäcken saknas. Utifrån mått utförda på individens båda trasiga lårben har resultatet indikerat att det var en man som låg begravd i grav 704.

Åldersbedömning: För åldersbedömning har *facies auricularis* kunnat användas. Utifrån utseende på denna yta har individen bedömts ligga mellan fas 1–2 och hamnar därmed i åldersintervallet 20–29 år (Buikstra et al. 1994:25–27).

Kroppslängd: Individen var mellan 174,36–175,46 cm lång enligt Trotter & Glesers (1952, 1958) formel för män och mellan 174,29–175,66 cm enligt Sjøvold (1990).

Patologiska förändringar: Inga tydliga patologiska förändringar har påträffats.

Allmänt: Individen i grav 704 har störts av senare nedgrävningar och saknade bl.a. kranium, men också flera andra betydelsefulla ben för fullständig analys. Båda lårbenen var trasiga liksom ledändarna på både strålben och armbågsben och pga. detta har kroppslängdsberäkning utförts på skenbenen. I gravfyllningen fanns några extra ben som tillhört någon annan/andra individ(er). Bl.a. en ledkula från ett lårben samt ett extra mellanhandsben. Även en condyl från en underkäke påträffades i materialet. Osäkert om denna tillhört individen i grav 704. Condylen hade en liten grop ca 3x3 mm. i diameter på ovansidan och föreföll se lite klen ut.

Grav 705

Könsbedömning: Inte möjlig.

Åldersbedömning: Utifrån individens tandruption bedömds den ha varit mellan 2–3 år när den avled. Individens mjölkkindtänder 54, 55, 64, 65, 74, 75, 84 och 85 är samtliga frambrutna, men rötterna är ännu inte slutna och första permanenta kindtand ligger i respektive alveol.

Kroppslängdsberäkning: Inte möjlig.

Patologiska förändringar: Individen har symmetriskt *porotic hyporostosis* på pannben, hjässben, tinningbenen och nackben. Orsaken tros vara järnbrist (Auferheide et al. 1998: 349).

Allmänt: Trots att fler benelement saknades är bevaringsgraden relativt god. I gravfyllningen fanns ett fingerben *phalang III* från en hand samt en ledyta från en kota från en vuxen individ.

Grav 706

Könsbedömning: Inte möjlig.

Åldersbedömning: 0–9 månaders foster=Fetus

Kroppslängdsberäkning: Inte möjlig då inga ben var färdigfusionerade.

Patologiska förändringar: Inga synliga.

Allmänt:

Grav 707

Könsbedömning: Utifrån studiet av kranium har fler typiskt könskaraktäristiska punkter möjliggjort en säker bedömning av individen. *Processus mastoideus*, *processus occipitalis*, glabella, *margo supraorbitalis*, och underkåkens form samt muskelfästen indikerar samtliga kvinna.

Åldersbedömning: *Facies sternalis* på nyckelbenen har studerats och utseende på dessa indikerar stadium 3 vilket gav åldersintervallet 26–30 år dvs. Adultus enligt Bass 1987.

Kroppslängdsberäkning: Individen var mellan 158,74–161,34 cm enligt Trotter & Glesers (1952, 1958) formel för kvinnor och mellan 157,46–160,43 cm enligt Sjøvold (1990).

Patologiska förändringar: Individen hade förhållandevis dålig tandstatus och saknade flera tänder. I underkåken saknas på båda sidor samtliga kindtänder. På vänster sida är käkbenet inte helt hopläkt efter att tänderna tappats eller dragits ut. På höger sida är käkbenet i stort sett helt hopläkt. Överkåken är relativt dåligt bevarad och exakt hur tandstatusen

såg ut där är svårt att avgöra. I materialet påträffades fyra rotstumpar, varav två är väldigt illa åtgångna och svåra att bedöma var de suttit. Tre av dessa stumpar bör emellertid ha varit rötter tillhörande kindtänder. Kariesangreppen är på flera tänder långt framskriden. I överkäken har tand 11 och 12 karies mesialt och labialt (mot mittlinje och framsida) även om tand 12 har långt mer framskriden karies. Tand 13 har karies labialt uppe vid tandhalsen och tand 14 labialt och mesialt även detta vid tandhalsarna. På vänster sida i överkäken har tand 22 och 23 karies mesialt och distalt (mot mittlinje och från mittlinje) och tänderna 24 och 25 har buccalt (tuggytan) ett stort hål som nästan gröpt ur båda kronor. I underkäken är kariesangreppen inte lika långt gångna. Tand 31 har karies distalt och 41 distalt, mesialt samt labialt. Tänderna 43, 44 och 45 har angrepp labialt. Ett par tänder, 33 och 34 i underkäke har också tandsten grad 1 enligt (Brothwell 1981).

Emaljhypoplasier är spår på tändernas emalj efter en felaktig utveckling av dess struktur till följd av stress som inträffat under tandens utveckling (During 1996:79). Detta sker under barnaår och orsakas av ex. sjukdom eller brist på näring. Emaljhypoplasier påträffades på tänderna 31, 32, 33, 41, 42, 44 i underkäken och på 11, 13 och 14 i överkäken, samtliga grad 1 enligt (Schultz 1988).

Individen hade också *Cribra orbitalia* (perforeringar av ögonhålans tak) som är en följd av järnbrist (Kelley 1989:194, Stuart-Macadam 1989:218).

Bröstkota 3–11 har lindrig *flava ligamenta* liksom ländkota 1. Bröstkota 12 saknas. Bröstkota 1 har på kotkroppens vänstra sida en grop ca 1 x 1 cm som inte finns på höger sida.

Vänster överarmsben har ett hål i distal led, ett s.k. *supratrochlea foramen*. Detta hål i distal led är mer vanligt förekommande hos kvinnor än hos män och oftare i vänster arm

Icke metrisk särdrag: Individen har på pannbenets vänstra sida ovanför ögonhålan ett *supraorbital foramen* och på vänster sida endast ett halvt.

Allmänt: Bortsett från att individen saknade flera benelement så var bevaringsgraden mycket god.

Grav 708

Könsbedömning: Inte möjlig.

Åldersbedömning: Infant. Utifrån storlek samt fusioneringsgrad på tinningben med *ring tympanica* var barnet omkring 6 månader gammalt när det avled (Scheuer & Black 2000:78).

Kroppslängdsberäkning: Inte möjlig då inga ben var färdigfusionerade.

Patologiska förändringar: Inga synliga.

Allmänt: Individen var väldigt bra bevarad. Många gånger är skelett från mindre barn tunnare, sprödare och har små ben som lätt försvinner. Skelettet från individ 708 var näst intill komplett.

Grav 709

Åldersbedömning: Individen bedöms ha varit mellan 5–6 år vid dödstillfället. Kranialt: *Occipitale* (nackbenet) har färdigbildade *hypoglossa kanaler* vilket sker i åldern 2–4 år. Emellertid har ännu inte *Pars basilaris* växt samman med övriga nackbenet, vilket sker i åldern 5–7 år. Postkranialt: Kotcentrum på *Axis* (andra halskotan) har inte fusionerat med övriga kottor vilket sker mellan 4–6 års ålder (Scheuer & Black).

Könsbedömning: Inte möjlig.

Kroppslängd: Kroppslängdsberäkningar för icke färdigväxta individer är förenat med stora felmarginaler och har inte utförts på denna individ.

Patologiska förändringar: Kariesangrepp på samtliga fyra främre mjölkttänder (51 52 61 och 62) i överkäke. Angreppen är lokaliserade mesialt (mot mittlinje). Inget av angreppen är särskilt stora utan är mellan 2–3 mm, men har i sina angrepp nått dentinet hos samtliga angripna tänder.

Anmärkningar: Rester av individens hår samt möjliga hudrester fanns kvar på individens kranium. Färg på hår förefaller ha varit mot det blonda.

Allmänt: Trots att grav 709 inte var störd av senare tidars nedgrävningar saknades delar av skelettet pga.

sämlre bevaring. Över-, samt underarmar, händer, skulderblad och stora delar av kotpelaren har brutits ner, vilket ofta sker hos barnskelett då dessa har tunnare och mindre skelett.

Grav 710

Könsbedömning: Inte möjlig.

Åldersbedömning: Utifrån storleken på språngben från vänster sida bedöms individen ha varit mellan 1–3 år när den avled (Scheuer & Black).

Kroppslängsberäkning: Inte möjlig.

Patologiska förändringar: Inget synligt.

Allmänt: Endast långa rörben från individens nedre regioner samt ett språngben återstod. Benen var mycket dåligt bevarade och fragmenterades alltmer vid hantering.

Grav 711

Könsbedömning: Av denna individ i grav 711 fanns inget kranium kvar och endast vänster sida av bäckengördeln kunde brukas i syfte att göra en könsbedömning. Tarmbenets vinkel *insicura ischiadica major* liksom muskelfästet *sulcus preauricularis* indikerar man, vilket även utskottet *spina ischiadica* gör.

Åldersbedömning: Vänster bäckenhalva med *facies auricularis* har studerats och dess utseende överensstämmer bäst med fas 4 och indikerar en ålder på mellan 35–39 år (Buikstra et al. 1994:25,28). Revben från individen har också studerats där ledytorna överensstämmer med tidigare studier gjorda på revben. Utseende på denna individs revben förefaller bäst stämma överens med fas 3–5 och där individen hamnar inom åldrarna 40–55 år (Bass 1987:136). Ledytorna är mineraliserade, har relativt djup U-form, täta väggar och har alltså ännu inte fått vassa väggar med spetsigt utseende

Kroppslängd: Överarmsben från vänster sida, armbågsben från höger samt vänster sida och strålben från höger sida har använts för att beräkna individens kroppslängd. Utifrån att individen bestämts

till en vit man beräknas kroppslängden vara mellan 165,04–167,37 cm lång enligt Trotter & Glesers (1952, 1958) formel för män och mellan 158,63–161,68 enligt Sjøvold (1990).

Patologiska förändringar: De två lösa tänderna uppvisade emaljhypoplasier grad 2 enligt (Schultz 1988) samt hade minimalt med tandsten på tandhalsarna. Nack/hals kota 6 och 7 har på ovansidan samt undersidan av kotkroppskanten förbening med osteofytbildning, men kota 7 har mest förbening med lipping (överhängande utseende) som resultat. Dorsalt (mot ryggen) har båda kotor också taggiga benutskott eller benpiggar, *ligamenta flava* uppåt mot ledytorna *facies articularis superior*. Dessa uppstår normalt vid överansträngning och/eller pga. ålderdom. Bröstkota 1 har också på ovan- samt undersida av kotkropparna förbeningar med lipping och bröstkota 2 och 3 är sammanväxta i kotkropparna versalt (mot mage). Bröstkota 5–10 har också sneda lätt utdragna kotkroppar, vilket får dem att se ut som om de halkat åt sidan. Individens sammanväxta samt sneda kotkroppar kan vara ett tidigt tecken på Brucellosis – en idag relativt ovanlig sjukdom som möjligen främst drabbar människor som arbetar med djur, ex. veterinärer. Sjukdomen orsakas av tre besläktade Brucellabakterier och överförs via ex. sjuka djur, opastöriserad mjölk eller smittat kött. Sjukdomen är vanligare hos män än hos kvinnor, förhållandet är 3:1 och drabbar oftare män i åldern 20–40 år (Stjernberg 1987:117). Bakterierna kan efter smittotillfället sätta spår i skelettet och framförallt i ryggkotorna och då ge upphov till spondylit (inflammation i en eller flera kotor eller i diskarna) (ibid). Utseendet på kotkropparna om en individ drabbats kan vara sammanväxta, nedsjunkna och sneda kotkroppar ofta i kombination med ett porigt utseende och benpålagring. Bröstkota 4–11 har alla mindre benpålagring än bröstkota 1–3. Samtliga bröstkotor har fortsatt *ligamenta flava*. Ländkota 1–5 har samtliga *ligamenta flava*, men den minskar nedåt i ryggraden. Ländkota 4 har lite benpålagring på kotkroppens nederkant och versalt (mot mage). Vänster bäckenhalva har på båda sidor om tarmbenet ett skrovligt och porigt utseende där benet dessutom förefaller vara särskilt tunt. Höftbenskammen har benpålagringar. Slutligen har individen i grav 711 ett säregnet utseende av bröstbenet. Kölbröst *Pectus carinatum* är en inte alltför vanlig medfödd missbildning av bröst-

benet som istället för att vara mer rakt/utsträckt, fått en ås eller upphöjning mitt på benet. Missbildningen är mer vanligt förekommande hos män än hos kvinnor (<http://www.cincinnatichildrens.org/health/p/pectus-carinatum/>).

Trauma: Andra revbenet på vänster sida har sannolikt någon gång fått en smäll och brutits eller fått en spricka då den hade tjockare benpålagring och skrovligare utseende.

Allmänt: Individen i grav 711 har störts av senare nedgrävningar och saknar därmed bl.a. kranium. I övrigt var närvarande ben mycket bra bevarade.

Grav 712

Könsbedömning: Individen har bedömts till en man. Käkbenets maskulina utseende med markant muskelfäste samt övriga ben från individen indikerar mer man än kvinna.

Åldersbedömning: Individen i grav 712 hade endast en kindtand kvar som var möjlig att utföra slitagemönstret på, vilket gav 17–25 års ålder enligt tandmönsterslitage schema utveckling (Aufderheide et al. 1998:51). En korrekt och fullständig åldersbedömning med utgångspunkt från tänder slitagemönster skall göras tillsammans med andra kindtänder från samma sida. Men då individen inte fått sin visdomstand på höger sida skulle denna åldersindikation ändå kunna indikera åldersgruppen Juvenilis (10–24 år) för denna individ.

Kroppslängdsberäkning: Inte möjlig.

Patologiska förändringar: Mannen saknade några tänder som tappats eller dragits ut premortem. Käkbenet var på vänster sida i ihopläkningsfas efter att visdomstanden, ramlat eller dragits ut. Tänderna 34 och 35 har lossnat tidigare och där var ihopläkningen komplett. På höger sida var ihopläkningsfasen något längre gången än på vänster sida efter tand 45. Tand 46 förfaller inte ha brutit fram alls. Tand 42 och 43 har tandsten grad 2 enligt (Brothwell 1981). Tand 44 har karies distalt. På nyckelbenet har individen ett benutskott dorsalt.

Allmänt: Inte hela skelettet från grav 712 fanns att analysera. Endast en del av kranium samt övre delen

av det postkraniala fanns att tillgå. Bevaringen av benen var mycket god.

Referenser

AUFTERHEIDE C. A. & CONRADO R. M. 1998. *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University press.

BASS, W. M. 1987. *Human Osteology. A Laboratory and Field Manual*. Fourth edition. Columbia.

BROTHWELL D.R. 1981. *Digging up bones: The Excavation, Treatment and Study of Human Skeletal Remains*. Cornell University Press.

BUICKSTRA J.E. & UBELAKER D. H. *Standards. For Data Collection From Human Skeletal Remains*. Arkansas Archaeological Survey Research Series No. 44. 1994.

DURING E. 1996. *Osteologi. Benens vittnesbörd*. Gamleby.

KELLEY, M. A, 1989. Infectious disease. S 191-200. I: *Reconstruction of Life from the Skeleton*. Red: Iscan, Mehmet Yasar & Kennedy, Kenneth A. R. New York.

KENNEDY, KENNETH A. R. 1989. Skeletal Markers of Occupational Stress. S129-160. I: *Reconstruction of Life from the Skeleton*. Red: Iscan, mehmet Yasar & Kennedy, Kenneth A. R. New York.

SCHEUER L., BLACK S. 2000. *Developmental Juvenile Osteology*. Academic press.

SCHULTZ M. 1988. Paläopathologische Diagnostik. In: R. Knußman (ed.), *Anthropologie: Handbuch der Vergleichenden Biologie des Menschen*. Gustav Fisher Verlag, Stuttgart.

SJØVOLD, TORSTEIN 1990. Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. S.431-447. I: *Human Evolution*. Vol 5, no 5.1990. Firenze.

STJERNBERG, MAGDALENA 1987. *Farsoter under förhistorisk tid*. Del 1. Bakterier och rickettsier. Thesis and papers in North-European archaeology 19. Fagersta.

TROTTER, M & GLEESER G.C. 1952. Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes. S.463-514. I: *American Journal of Physical Anthropology* 10.

TROTTER, M & GLEESER G.C. 1958. A reevaluation of estimation based on measurements of stature taken during life and of long bones after death. S. 79-123. I: *American Journal of Physical Anthropology* 16.

Otryckta källor:

<http://www.cincinnatichildrens.org/health/p/pectus-carinatum/>

INLEDANDE MATERIALUNDERSÖKNING

KERSTIN LYCKMAN GEVERT
FÄRGARKEOLOGEN

UPPDRAG

Färgarkeologen har fått i uppdrag av Arkeologikonsult att undersöka och bedöma insänt material. I uppdraget ingår även att undersöka möjligheter till vidare analyser med kostnadsförslag.

Materialet har hittats på kanterna av kistor från gravar vilka dateras till sent 1600- tal och 1700-talet. Man har tolkat materialet som att det skulle kunna vara fråga om någon sorts försegling och är därför även intresserad av om det går att dra slutsatser om materialets ursprungliga konsistens.

METOD

Proverna har rensats och karaktäriserats genom okulär undersökning samt fotograferats i mikroskop i förstoring upp till 50 X.

RESULTAT

Provmaterialet är sprött och kritande till sin karaktär och förekommer som spröda och oregelbundna klumpar upp till 3 mm.

Den röda färgen skulle kunna bestå av pigment som rödockra (järnoxid-föreningar), men påminner till sin kulör även om cinnober (kvikksilversulfid) eller möjligen blymönja.

Materialets karaktär är mycket poröst, som om bindemedlet bestod av något limämne, men skulle även kunna bestå av hartser eller torkande oljor som blivit kraftigt nedbrutna.

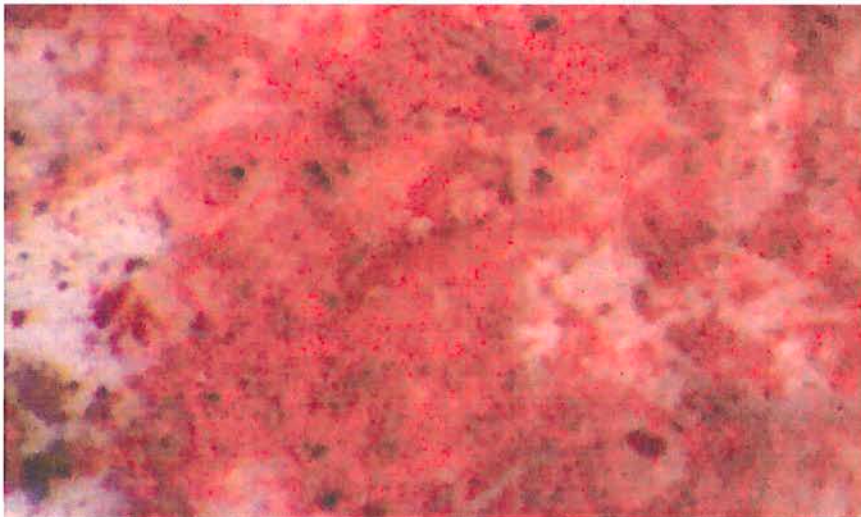

Bild 1 (vänster):

Provmaterial fotograferat i 12 x förstoring. De bruna partiklarna är åtminstone delvis medföljande jord. Den röda färgen påminner mycket om cinnober (kvikksilversulfid).

Bild 2 (nedan):

Det röda provmaterialet separerat, söndersmulat och fotograferat i 50 x förstoring.

KOMPLETTERANDE ANALYSER

För kemisk analys av bindemedlet rekommenderas FTIR-analys. Om bindemedlet är kraftigt nedbrutet kan det dock vara svårt att entydigt identifiera det.

För identifikation av pigment rekommenderas analys med SEM - EDX, vilket ger grundämnen, och som därefter kan ligga till grund för bestämning, samt särskiljning av ovanstående möjliga pigment.

Kostnad för bindemedelsanalys och pigmentanalys ligger på 3 000:- vardera exkl moms. Vid frågor kring denna rapport, vänligen kontakta gärna mig.

KONSERVERINGSRAPPORT

STUDIO VÄSTSVENSK KONSERVERING

Konserveringsarbetet pågick under år 2014 och har utförts med utgångspunkt i internationell forskning och praxis gällande utrustning, kemikalier och material som anpassats för konserveringsområdets behov.

Konsivering av 7 fyndnummer genomfördes, samtliga i metall. Fynden består av ringar, kistbeslag, delar av bukett osv., funna i eller i anslutning till grav.

Konsiveringsdokumentationen består av en rapport kompletterat med digitala bilder.

Syfte

Konsivering syftar generellt till att föremålen skall kunna förstås, studeras, hanteras och bevaras på bästa sätt.

Det första steget i konserveringsprocessen, innebär framtagning av fynden för att bättre förstå dessa, och är i princip en fortsättning av den arkeologiska undersökningen, om än i laboratoriemiljö och under mikroskop. Det andra steget omfattar olika åtgärder med avsikt att stabilisera fynden för att möjliggöra och underlätta framtida bevaring.

Rengöring och frampreparering av fynd gör att dess former och originaltytor framträder. Ibland finns den faktiska originalytan bevarad, ibland är den omvandlad och finns kvar som ett korrosionsskikt, som kan tas fram. Vid andra tillfällen är ytorna helt eller delvis borta och då eftersträvas att komma så nära dessa som möjligt.

Att ta fram fyndens dolda ytor betyder inte bara att man kan se och mäta fynden mer korrekt utan också att man får bättre möjlighet att se eventuella spår av

tillverkning, slitage, lagningar och medveten åverkan. Föremålen kan också visa sig bestå av mer än ett materialslag, metallfynd kan ha inläggningar och ytbeläggningar av annat slag och fragment av textil och läder kan finnas gömt mellan t.ex. beslagsplattor.

Tillstånd/kondition

Samtliga fynd i kopparlegering är i gott skick men i behov av rengöring. Ringarna är täckta av ett tjockt lager organiskt material (likfetter) som döljer originalytorna. De organiska resterna är blandade med kopparkorrosion och har format hård sittande mineraliserade krustor.

Enligt uppgift från uppdragsgivaren utgör fyndnumren 234 och 271 resterna efter en begravningskrona, resp. en blomsterbukett. Fyndnr. 234 består av koppartråd blandade med organiskt material i form av lindat tråd och tygrester. Fyndnr. 271 består av inlindat koppartråd. Båda fyndnumren består av flertalet mindre fragment och är mycket sköra. Fragmenten har tagit skada av transporten till konservatorsateljén pga undermålig packning.

Fynd nr 702:253:1, Fingerring i kopparlegering

Föremålet är täckt med ett tjockt lager av mineraliserat organiskt material blandat med grön kopparkorrosion. Annars i gott skick.

Fynd nr 709:319:1, Stjärnformat beslag i järn med mässingsspik

Järnet är genomkorroderat och i dåligt skick. Cementerade korrosionslager med inblandning av sand och grus, gropfrätning och blåsbildning. Spiken i mässing är i gott skick.

Fynd nr 165:668:1, Fingerring i kopparlegering (2 st)

Fyndet består av två stycken kopparringar som är fästa i varandra.

Innan rengöring är det svårt att avgöra huruvida ringarna är två separata ringar eller om en av dem möjligen haft funktionen som insats för att minska storleken på den andra. Ringarna är täckta av mycket tjocka krustor med korrosionsblandat mineraliserat organiskt material.

Figur 1. F165:668:1 innan konservering.

Fynd nr 105:669:1, Fingerring i kopparlegering. Förgyllt mönster

Kopparringen har blandade kopparkorrosionsprodukter som är ojämnt fördelade över föremålets yta. I och över det gröna malakitlagret ligger mycket organiskt material.

Fynd nr 6:401:5, Fingerborg i kopparlegering

Delvis täckt med grön korrosion. Missfärgningar med svag mörkare oxidbeläggning. Diameter i nedre kant är ca 1,5cm. Två parallella band som följer den nedre ytans kant. Översta delen är dekorerad med gropar.

Fynd nr 705:34:1, Begravningskrona (?)**– fyra fragment av koppartråd blandade med textil och tråd**

Fragmentens metalleder har en korroderat grön yta. På tråden och nålen syns mindre textilfragment. Textilfragmenten är spröda, instabila och lösa. Koppartråden är även den instabil och korrosionskrustor lossnar vid hantering.

Figur 2. F705:34:1 Detaljbild av större textilfragment.

Fynd nr 709:271:1, Blombukett (?)**– fragment av koppartråd med lindat tråd**

Fragmentens metalleder har en korroderat grön yta och består av dubbel koppartråd ihoplindade med en tråd i organiskt material som till stor del är mineraliserad och blivit inkorporerat i kopparkorrosionen. Inga rester efter tyg syns på fragmenten.

Genomförda åtgärder

Samtliga fynd i kopparlegering rengörs mekaniskt från korrosionsprodukter med hjälp av skalpell och träverktyg. Vid behov utförs behandling med komplexbildare. Ringarna och fingerborgen testas på bronssjuka i fuktkammare under 4 dagars tid med ett negativt resultat. Torkning i Aceton, följd av en ytbehandling med Paraloid B72, påford under tryck.

Fyndet i järn blåstras med glaspärlor och lakas ur på skadliga salter. Efter dehydrering i Etanol påförs en skyddande behandling med rostskyddsmedlet Dinitrol, följd av vakuumimpregnering med mikrokristallint vax.

Fynden med inslag av organiskt material behandlas med Klucel och Paraloid B72 i avseende att säkra sköra fragment.

Fynd nr 702:253:1, Fingerring i kopparlegering

Efter mekanisk rengöring med skalpell behandlas ringen med komplexbildaren Triammoniumcitrat¹ (3%). Framförallt på insidan är korrosionen hård fäst mot originalytan.

¹ Triammoniumcitrat: komplexbildare med neutralt pH.

Det gröna patinaskiktet är mycket tunt och behandlingen i komplexbildaren avlägsnar det mesta utav detta men avslöjar rester efter en ytbehandling med en guldliknande slagmetall. Ytbehandlingen är endast fragmentariskt bevarad.

På insidan av ringen finns en (eller möjligen två) annan ring inkilad. Den är mindre i såväl bredden som omfång och har möjligen haft funktionen att minska storleken så att den skulle passa bäraren. Insatsen verkar inte vara fastlödd mot den större yttre ringen.

Figur 3. F702:253:1 Fingerring efter konservering.

Fynd nr 709:319:1, Stjärnformat beslag i järn med mässingsspik

Järndelen blåstras rent med mikrobläster och efter bearbetas med roterande borst-och sliptrissor samt. Som blästermedel användes glaspärlor (50 µm). Tryck och mängd blästermedel varierades efter behov². Mässingsspiken rengjordes manuellt med skalpell samt med hjälp av roterande sliptrissor.

För att bromsa fortsatt korrosion avlägsnades skadliga och vattenlösliga salterna som trängt in i föremålet under årens lopp genom urlakning. Urlakningen skedde i alkaliska bad med natriumhydroxidlösning³ (NaOH). Vid författandet av denna rapport (mars 2015) hade urlakningen pågått i över ett år och fortfarande fanns klorider kvar. Den basiska miljön, med ett pH på ca 12, gör att föremålen inte korroderar under själva urlakningen. Processens fortgång övervakas med hjälp av regel-

bundna kvantitativa mätningar. Halten klorider i urlakningslösningen mäts⁴ och urlakningsbaden byts efter behov. Urlakningen avslutas då halten klorider stabiliserats på en nivå under 5 ppm (5 mg/l).

Fynd nr 165:668:1, kopparingar (2 stk)

Efter en första (grov)rengöring behandlas ringarna kemisk med Triammoniumcitrat (3%) varefter de neutraliseras i avjoniserat vatten. Den kemiska behandlingen medför att fettlagret sväller och blir enklare att avlägsna. Ringarna separeras vid rengöringen.

Den smala ringen behandlas med ultraljud i 4 minuter för att avlägsna ytterligare smuts. Ringen faller i fyra delar vid hanteringen och delarna limmas ihop med cyanoakrylat⁵. För att förskaffa extra styrka förbehandlas ringen i mikrokristallint vax som värms in.

Båda ringarna vakuumimpregneras i Paraloid B72⁶.

Fynd nr 105:669:1, Ring i kopparlegering. Förgyllt mönster

Fyndet behandlas med ultraljud (4 min.) för att avlägsna löst sittande smuts. Därefter sker en kemisk rengöring med komplexbildare (triammoniumcitrat 3 %). Kemikalierna neutraliseras med avjoniserat vatten. Avslutande ytbehandling med Paraloid B72.

Fynd nr 6:401:5, Fingerborg i kopparlegering

Mekanisk rengöring med skalpell och träpinnar, följd av en ytbehandling under vakuum i Paraloid B72.

Fynd nr 705:234:1, Begravningskrona (?) – fyra fragment av koppartråd blandade med textil och tråd

Mekanisk rengöring sker under arbetsmikroskop. Icke mineraliserade organiska rester säkras med Klucel. Friliggande koppartråd penslas med Paraloid B72.

4 Klorider mättes med Sherwood MK11 Chloride analyser 9265.

5 Cyanoakrylat: Ett snabblim som finns i olika viskositet 100, 150 och 200. Produkten heter Sekundlim och säljs av Hobbyborgen.

6 Paraloid B72: ett akrylatharts som löser sig i t.ex. etanol, acetone och toluen. Består av etylmetaakrylat:metylakrylat, 70:30 (tillverkare/försäljare Rohm & Haas).

2 tryck 2-6 bar, blästermedelsflöde 2-5 på skala av 10).

3 Lösningens koncentration var 0,1 M.

Fynd nr 709:271:1, Blombukett (?)

– fragment av koppartråd med lindat tråd

Mekanisk rengöring sker under arbetsmikroskop. Icke mineraliserade organiska rester säkras med Klucel. Friliggande koppartråd penslas med Paraloid B72.

Särskilda iakttagelser

Fingerringarna är av samma typ. Flera av ringarna är helt eller delvis förgyllda eller har behandlats med slagmetall.

Fynd nr 702:253:1, Fingerring i kopparlegering

Kopparring med fyra parallella band som följer ringens form. Ringen är behandlad med en guldliknande slagmetall både utanpå och inuti. Inre 'insatsring' av koppar i två delar – saknar ytbehandling.

Fynd nr 165:668:1, Fingerring i kopparlegering (2 st)

Både ringarna är utsmyckade med parallella 'band' som följer ringarnas form.

Den smala ringen som har en inre diameter på 20mm har tre förhöjda band. Det mittersta bandet är bredare än de som ligger an mot ringens kanter. Ringen är antingen försilvrad eller tillverkad av silver med en mycket hög kopparhalt.

Figur 4. 165:668:1 Den smala fingerringen i silver eller med försilvring och den breda i kopparlegering med guldliknande slagmetall mellan banden.

Den breda ringen som har en inre diameter på 19mm har fem förhöjda band – de tre i mitten är bredare än de som ligger an mot ringens kanter. Fördjupningarna mellan banden samt insidan är behandlade med en guldliknande slagmetall.

Fynd nr 105:669:1, Fingerring i kopparlegering. Förgyllt mönster

Kopparring med sju parallella band som följer ringens form. Grova spår efter lödningen på ringens insida.

Ringen som har en inre diameter på ca 18-19mm har sju förhöjda band – de fem i mitten är bredare än de som ligger an mot ringens kanter. De två yttersta band är prydda med mindre ciseleringar i rät vinkel. Fördjupningarna mellan banden, ciseleringen samt insidan är förgyllda eller behandlade med en guldliknande slagmetall.

Figur 5. F105:669:1 Efter konservering.

Analyser

Fynd nr 234:1, Begravningskrona – fyra fragment av koppartråd blandade med textil och tråd

Textilfragmenten består av ett vävt material i tuskaft, en-trådigt garn. På grund av nedbrytningsgraden är det inte möjligt att identifiera spinnriktning.

Råd och anvisningar om förvaring och hantering

Konservering bromsar den naturliga nedbrytningen men kan aldrig avstanna den helt. Var därför noga med att kontrollera föremålets kondition med jämna mellanrum och kontakta en konservator för konsultation eller konservering om föremålen ändrar utseende eller behöver vård.

Hantering av arkeologiska föremål bör alltid ske med handskar för att undvika att skadlig handsveit och smuts hamnar på föremålen, vilket påskyndar nedbrytningen. Handskar fungerar även som skydd mot eventuella hälsoskadliga kemikalier i eller på föremålen. Var försiktig så att inte bomullshandskar fastnar i utstickande delar.

Metaller

Metallföremål förvaras i en så torr miljö som möjligt. Arkeologiskt järn förvaras så torrt som möjligt dock helst vid en relativ luftfuktighet under 20 % och en konstant temperatur på cirka 18°C. Kopparlegeringar är i regel något stabilare än järnföremål. Förvaring vid en relativ luftfuktighet runt 20 % som inte fluktuerar över dygnet rekommenderas.

Organiskt material

Arkeologiskt läder, trä och textil förvaras vid en konstant temperatur på cirka 18 grader och vid en relativ luftfuktighet (RF) runt 50 %. Sköra föremål bör hanteras minimalt och förvaras i en så stabil miljö som möjligt

Referenser

DREW, M.J. 2004, VIVIÉS DE, P., GONZÁLEZ, N.G., MARDIKIAN, P. A study of the analysis and removal of chloride in iron samples from the Hunley. *Metal 2004: Proceedings of the international conference on metals Conservation*. Canberra Australia, 2004.

HENDERSON J. 2000. The science and archaeology of materials. An investigation of inorganic materials. Routledge.

SELWYN, L. 2004. *Metals and Corrosion. A Handbook for the Conservation Profession*. Canadian Conservation Institute, Ottawa, Canada.

Tidens tand. Förebyggande konservering. 1999. M. Fjaestad (red.). Riksantikvarieämbetet. www.raa.se/publicerat/9172091355.pdf

Bilddokumentation

F401:5:6

F709:271:1

F702:253:1

F705:234:1

F165:668:1

709:319:1

F105:669:1

MAKROFOSSILANALYS

AV JORDPROV FRÅN HÖRSALSPARKEN, NORRKÖPING, ÖSTERGÖTLAND

STEFAN GUSTAFSSON

Bakgrund och syfte

De arkeologiska undersökningarna i samband med förnyelsen av Hörsalsparken i Norrköping innefattade en mindre arkeobotanisk analys av ett äldre marklager som framkom mellan mur 501 och mur 504. Lagret uppkommer eller anläggs i samband med rivandet av en stor mur under 1600-talets första hälft. Syftet med analysen var att erhålla information om eventuell växtlighet och markanvändning.

Metod

Proverna togs ur en sektion och processades i laboratorie. Provmaterialet vattensållades där det använda sållet hade en maskstorlek av 0,2 mm. Artbestämningen gjordes under mikroskop med en förstoring av 4–100 gånger.

Resultat

Lagret består mat- eller odlingsjord blandat med raseringsmaterial som bruk, sand, grus och stenflisor. Det arkeobotaniska materialet består till stora delar av åkerogräs. Dessa näringskrävande arter visar att jorden var näringsrik och innehöll förmodligen avfall eller gödsel. Det fanns en del frö av mjölke som kanske representerar den första växtligheten på markytan. Mjölke är en vanlig art som snabbt växer upp på öppna ytor och bränd mark där den har liten konkurrens med andra växter. När konkurrensen ökar från andra arter försvinner den snabbt. I det här fallet kan man tänka sig att rivningsarbeten och markarbeten gjort det möjligt för mjölken att ta delar av marken i besittning. Efter mjölken kan ogräsen ha tagit över och området har kanske karak-

tären av arbetsplats där man planerar om kyrkogården med en sluttning ner mot Gamla Rådstugugatan. Förutom mjölke och ogräs hittades en del fröer av växter som kan förekomma i parkmiljö: krollilja, akleja och vitfryle. Av buskar och träd hittades fröer av hägg, oxel och lind.

Kanske är det platsens olika stadier av förändring som vi ser i frömaterialet. Först en rivningsfas där bland annat rivningsmaterial blandas upp med odlingsjord och jorden ligger öppen med gles växtlighet. Här trivs mjölken som sedan ersätts av en ogräsflora för att sedan övergå i parkmiljö.

Artlista

Art	Mjölke	Svinmålla	Nässla	Trampört	Penningört	Groblad	Jordrök	Malva	Akleja	Krollilja	Vitfryle	Hägg	Oxel	Lind
Antal fröer	44	62	21	8	3	6	2	1	2	3	1	4	1	3

UNDERSÖKTA GRAVAR

Gravnr	Längd/bredd (m)	Ålder, kön och kroppslängd	Beskrivning	Skelettets tillstånd	Fynd
301	0,40x0,45	Vuxen?	Endast v axel och över och underarm bevarad. Höger sida mycket skadad. Översta ryggbotten avgrävd. Tre ryggkotor (någon annans?) vid v underarm. Kraniet saknas, båda skulderbladen in situ. Rest av kista under v axel. Ingen tydlig nedgrävning. Under h axel låg ett låben av en annan individ. (Ev in situ, knäskålen i läge.) Skadad i väster av nedgrävning för mur och i öster av rörlighet. Endast mittpartiet bevarat.	Välbevarat, skadat	
302	0,25x0,33	Vuxen	Huvudända av kista. Kranie, med krossade ansiktsben, nyckelben 4 rader revben och ryggkotor. Endast delvis undersökt, försvann in i israktkant. Tydlig kistkant och spikar vid huvudändan. Ärg på ena nyckelbenet.	Välbevarat, skadat	Järnbeslag på kistans kortsida (Fnr 253:1).
303	0,25x0,70	Vuxna	Tre kranier, 1: Hel skalle, mycket kraftigt muskelfäste i nacke, snett näsben, skada? 2: Ansiktsbenen krossade. 3: Ansiktsbenen krossade. Sannolikt nedlagda i samband med att grav 302 grävts.	Välbevarat, flyttat	
702	2,3x0,25-0,6	Vuxen. Ej möjlig att bestämma närmare.	Trapetsoidformad tråkista orienterad i västnordväst-östsydostlig riktning. Följande 0,25 m brett, mittparti 0,6 m och huvudända 0,4 m. Delar av kistlocket och sidorna bevarade. Armarna var placerade utmed kroppens sidor. Fyllningen ovan kistan bestod av brun silt innehållande en hel del rase- ringsmassor i form av krossat tegel och kalkbruk.	Dåligt bevarat, delvis uppluckrat	Ring av kopparlegering på vä ringfinger (Fnr 253:1). 18 nålar av mässing (Fnr 237:1)
703	1,62x0,23-0,45	Barn, 7 år. Ej möjlig att bestämma närmare.	Trapetsoidformad tråkista orienterad i västnordväst-östsydostlig riktning med en längd av 1,62 m. Följande 0,23 m, 0,45 m mitt på och 0,35 m i huvudändan. Delar av kistlocket och sidorna var bevarade. Armarna var placerade utmed kroppen med händerna lagda på höfterna. Kraniet var delvis intyckt och hade färgningar från koppartråd som troligen härrör från en gravkrona. Rester av mörkbrunt hår samt möjliga hudrester fanns kvar på kraniet. I gravfyllningen framkom fragment av en överkäke från ett betydligt yngre barn än individen i grav 703.	Förhållandevis välbevarat. Flera benelement saknades dock vilket ofta är fallet när barnskelett påträffas.	Facetterad glaspärla med genomgående hål vid halsen (Fnr 255:1). Mässingsnålar (Fnr 248:1)
704	1,15x0,30-0,34	Man, 20-29 år, kring 175 cm lång.	Kistgrav orienterad i västnordväst-östsydostlig riktning. Graven var delvis skadad och bara bevarad från bäckenregionen och ned. Delar av höger underarm fanns också kvar. Kistans form kunde inte avgöras men trärester fanns kvar ovanpå höger arm. Händerna var placerade över höfterna. Röd-orange färg på kistans kant. Den gravlagde var en man i 20-29 årsåldern.	Delvis söndergrävt, bara bevarat från bäckenet och ner. Välbevarat	Stjärnformiga järnbeslag med kopparspik på locket (249:1, 250:1, 251:1). Ett total mässingsnålar (Fnr 258:1). Begravningsbukett vä hand (Fnr 252:1). Kistspikar (Fnr 256:1), Järnbeslag med handtag (Fnr 257:1), kisthandtag (Fnr 256:1).
705	0,72x0,15	Barn, 2-3 år	Tråkista orienterad i västnordväst-östsydostlig riktning. Kistans form kunde inte bestämmas. Kistkanten var tydlig i huvudändan men ej bevarad från bäckenregionen och ned. Skelettet var bara ställvis bevarat. Västanter arm låg ut med kroppen medan höger arm låg på höger höft. På kistans kant fanns röd-orange färg. Kraniet grönfärgat av begravningskrona i koppartråd.	Bara ställvis bevarat	22 mässingsnålar (Fnr 232:1), kistspik (Fnr 253:1), begravningsbukett vid vä hand (Fnr 236:1), begravningskrona (Fnr 234:1).

Gravnr	Längd/bredd (m)	Ålder, kön och kroppslängd	Beskrivning	Skelettets tillstånd	Fynd
706	0,13x0,10	Barn 0-9 månader, för tidigt född?	Placerad längst ned vid höger fot inne i kistan på grav 704.	Fragmenterat	
707	0,63x0,43	Kvinna, 26-30 år, kring 160 cm lång.	Endast en del av graven kunde undersökas eftersom den sträckte sig in i schaktkanten i öster. Kistan var orienterad i västnordväst-ostsydostlig riktning. Rester av trä fanns på huvudet och vänster arm. Armarna var placerade utmed kroppens sidor.	Välbevarat, endast delundersökt.	12 mässingsnålar (Fnr 343:1).
708	0,60x0,10-0,18	Barn, 6 månader	Fyrsidig träkista, avsmalnande mot fotländen, orienterad i västnordväst-ostsydostlig riktning.	Förhållandevis välbevarat. Kraniet krossat.	Stjärnformiga järnbeslag (Fnr 327:1, 329:1), 26 mässingsnålar (272:2)
709	1,0x0,12-0,25	Barn, 5-6 år	Fyrsidig träkista i västnordväst-ostsydostlig riktning, avsmalnande mot fotländen. Tätt sittande stjärnformiga järnbeslag fästa med kopparspik.	Dåligt bevarat, delvis uppluckrat.	Minst 58 st stjärnformiga järnbeslag med kopparspikar (Fnr X) 14 kopparspikar, tyglindade koppartrådar, begravningsbuketter (Fnr: 305:2, 307:2, 355:1, 358:1, 359:1), koppartråd omlindad med tråd (Fnr 259:1), kopparspiraler (Fnr 358:3), 49 mässingsnålar (Fnr: 275:1, 358:2, 361:1).
710	0,5x0,15-0,22	Barn 1-3 år	Träkista med oklar form, graven var delvis bortgrävd, avsmalnande mot fotländen. Riktningen avvek lite från de övriga och den låg snarare i rakt öst-västlig riktning. På träet vid kistans fotländen fanns en röd-orange färgning.	Dåligt bevarat, delvis uppluckrat. Skadad, bevarad från övre delen av lårbenet och nedåt.	Inga fynd
711	0,50x0,35-0,47	Man? 40-55 år, mellan 160 och 167 cm lång.	Graven var skadad och saknade kranium. Den kunde bara undersökas ned till och med bäckenet eftersom den fortsatte utanför schaktets begränsning i öster. Riktningen verkade avvika något från de övriga och graven låg i rakt öst-västlig riktning. Höger överarm saknades helt och benen i höger underarm låg omförda. Skelettet har skadats då den överliggande graven 710 grävdes.	Mycket välbevarat. Blankare och vitare än övriga. Skadad och endast delvis undersökt.	Järnbeslag med handtag (Fnr 416:1).
712	0,13x0,4	Man? Ca 20 år	Graven var endast fragmentariskt bevarad. Den skars av muren närmast gatan (anl. 506). En tand från underkäken gav en datering till 1680-1940 e. Kr. Graven låg drygt 2,0 meter lägre än övriga gravar (702-711).	Skadad, söndergrävd, dock välbevarad.	Inga fynd

BILAGA 8

KVARLIGGANDE GRAVAR

Gravnr:	Schakt	Storlek m (bredd/längd)	Beskrivning
104	6	0,64 x 1,56	Vuxen
105	6	0,41 x 1,12	Vuxen. Kritpipa i fyllning ovan kistan (FY 105:669).
106	6,13	0,36 x 1,71	Vuxen
107	6,13	0,51 x 1,89	Vuxen. Norr om grav 107 en vuxen man, ej inmätt.
108	6	0,48 x 0,61	Vuxen, höft + lårben. Norr om grav 108 en ungdom, ej inmätt.
109	6	0,61 x 0,99	Vuxen
110	6	0,44 x 0,88	Vuxen. Väster om grav 110 en vuxen (fötter), 1,4 m under markytan. Överlagrade KK 206.
111	6	0,37 x 0,81	Vuxen. Överlagrade KK 206.
112	6	0,4 x 0,75	Vuxen
113	6	0,4 x 0,49	Vuxen
114	6	0,23 x 0,85	Barn
116	11	0,33 x 0,96	Vuxen, nedre delen.
117	11	0,38 x 0,88	Barn. Hel kista.
118	11	0,3 x 0,49	
119	11	0,32 x 1,02	Barn.
120	11	0,34 x 0,69	
121	11	0,52 x 1,39	
122	9	0,51 x 0,96	Vuxen, huvud-bröstkorg.
124	10	0,35 x 0,56	Vuxen, knä>fot.
125	10	0,33 x 0,69	Vuxen, lår>fot.
129	12	0,35 x 0,38	Graven framkom i schaktkanten i den östra delen av schakt 12.
132	7	0,42 x 1,85	Vuxen.
133	7	0,59 x 1,78	Vuxen man.
134	7	0,3 x 0,77	Vuxen, höger lår-skenben.
135	7	0,31 x 0,9	Vuxen, vänster lår-skenben-vadben-hälben.
136	7	0,54 x 1,36	Vuxen, bröstkorg>höft. Mellan 136 och 156 fanns en barngrav i schaktets västra sida samt 2-3 gravar som inte rensades fram.
137	7	0,4 x 1,37	Vuxen man, huvud>knä. Röd färg på kistkanten vid höger lår.
138	7	0,19 x 0,78	Barn.
139	7	0,2 x 0,7	Barn.
140	7	0,5 x 1,12	Barn. Grön kopparärg på kraniet.
141	7	0,43 x 1,07	Vuxen man, huvud>höft.
142	7	0,27 x 0,54	Fotända av kista.
143	7	0,23 x 0,24	Fotända av kista.
144	7	0,57 x 1,21	Vuxen man, huvud>knä.
145	7	0,44 x 0,78	Ungdom, höft-lår-knä.
146	7	0,57 x 1,1	Vuxen man, huvud>knä.
147	7	0,6 x 0,88	Kista, huvudända, kisthandtag.
148	7	0,27 x 0,4	Fotskelett.
149	7	0,47 x 0,57	Man? Huvud + armar, skär grav 148.
150	7	0,31 x 0,98	Vuxen kvinna, huvud>knä. Fingerring (FY 150:496).
151	7	0,33 x 1,03	Vuxen man? Huvud>knä. Skär grav 149.

KVARLIGGANDE GRAVAR, FORTS.

Gravn:	Schakt	Storlek m (bredd/längd)	Beskrivning
152	13	0,4 x 1,7	
153	13	0,36 x 1,62	
154	13	0,2 x 0,74	2 knappnålar från svepning? (FY 154:524).
155	13	0,41 x 1,76	
156	7	0,51 x 1,25	
157	6,13	0,54 x 1,65	
158	6	0,56 x 1,65	Vuxen man.
159	6	0,37 x 1,64	Vuxen.
160	10	0,42 x 1,03	Vuxen, höft>fot.
161	10	0,18 x 0,51	Barn.
162	10	0,27 x 0,38	Vuxen, lår>vrist.
163	10	0,37 x 1	Vuxen kvinna, höft>fot
164	10	0,34 x 0,57	Vuxen kvinna, länd>lår. Fingerring på vänster ringfinger (FY 164:668)
165	10	0,38 x 1,12	Vuxen, kvinna höft>fot. Under grav 165 fanns en vuxen individ (höft>fot), ej inmätt. (FY 668:1)
166	10	0,28 x 0,76	Vuxen. Framkom i norra schaktkanten.
167	7	0,25 x 0,63	Ungdom, höft-lår-knä.
168	7	0,31 x 0,13	Vuxen, fötter.
169	7	0,36 x 0,79	Vuxen man? Ländrygg>lår.
170	7	0,43 x 0,61	Vuxen man? Höft-lår, händer. Skuren av Grav 173.
171	7	0,32 x 1,18	Vuxen kvinna, huvud>knä.
172	7	0,35 x 1,25	Vuxen kvinna, huvud>knä.
173	7	0,31 x 0,96	Barn.
174	7	0,19 x 0,37	Kista spädbarn?. Låg på grav 175.
175	7	0,33 x 0,45	Kista, fotända. Skuren av grav 176.
176	7	0,39 x 0,59	Fotända.
177	7	0,3 x 0,54	Fotända.
178	7	0,43 x 1,32	Kista.
179	7	0,16 x 0,87	Barn, lindat. Silverknappnålar, blå pärla, koppartrådar vid vänster hand (FY 179:651).
181	7	0,34 x 1,21	Barn, röd färg på kistkanten.
182	7	0,35 x 1,06	Vuxen man, huvud>höft.
183	6	0,16 x 0,66	Barn, kopparfärgning på kraniet.
184	6	0,33 x 0,82	Vuxen huvudändan. Skuren av grav 183.
185	6	0,38 x 0,44	
186	6	0,36 x 0,35	Vuxen man, kranium.
187	6	0,48 x 0,63	
188	6	0,34 x 1,07	
189	6	0,35 x 0,84	Överlagrade KK 191
190	6	0,29 x 1,14	Överlagrade KK 191
192	6	0,64 x 0,51	
193	6	0,56 x 0,41	
194	6	0,62 x 0,58	
195	6	0,43 x 0,5	
196	6	0,49 x 0,65	
197	6	0,5 x 0,15	

KVARLIGGANDE GRAVAR, FORTS.

Gravn:	Schakt	Storlek m (bredd/längd)	Beskrivning
198	6	0,51 x 0,31	
199	6	0,59 x 1,48	
200	6	0,49 x 0,45	
201	6	0,68 x 0,6	
202	6	0,62 x 0,71	
207	6	0,52 x 0,66	

KONTEXTLISTA

Kontext nr:	Typ	Schakt	Storlek m (bredd/längd)	Djup/höjd m	Beskrivning	Tolkning
100	Trappa	1	1,6 x 3		Trappen framkom i schakt 1 på ett djup av 0,4 - 0,7 meters djup. Konstruktionen var anlagd i en slänt mot väster och har ursprungligen förbundit Hörsalsparken med Gamla Rådstugugatan. Den bevarade delen av trappen var ca 3 meter lång och 1,6 meter bred. Den södra delen av trappen var störd av ett sentida ledningsschakt och den västra delen var avgrävd i samband med att en stödmur uppförts utmed Gamla Rådstugugatan. Trappen var konstruerad av huggen sten och cement.	Trappen är densamma som finns på ritningar från Norrköpings stads Byggnadskontor 1944 och uppfördes inför ombyggnadsarbeten i Hörsalsparken.
102	Mur	12			Utgår se KK 126	
103	Mur	1	0,6 x 6,2		Muren var lagd parallellt med trappen KK 100 södra kant. Muren som var 0,6 meter bred och 6,2 meter lång var upbyggd av huggen sten och cement. Dess västra ände anslöt till en stödmur som löpte längs med den östra delen av Gamla Rådstugugatan.	Muren utgör en stödmur till trappen KK 100 och är anlagd samtidigt som denna på 1940-talet.
115	Kulturlager	6	0,75 x 1,17	0,4-0,5	Kulturlagret framkom under gravläggningsnivå. En provruta grävdes för att klargöra lagrets maktighet, sammansättning och om möjligt datering. Lagret utgjordes av grå siltig sand med strimor av ljus ren sand. Det innehöll ett fåtal skärvar yngre rödgods, spik och andra odefinierade järnföremål samt en fingerborg. I lagret påträffades även ben från nöt och får. Lagret har inte grävts i botten men är minst 0,4-0,5 m djupt.	Lagersammansättningen med mörka fyndbärande siltiga lager varvat med rena sandlinser indikerar att lagret härrör från den gata som skär genom kvarteret i NV-SÖ riktning på 1640-talskartan.
123	Konstruktion	9	1,16 x 1,45		Konstruktionen framkom 0,3 m under markytan i den södra delen av schakt 9 och var orienterad i NV-SÖ riktning. Den utgjordes av 0,2-0,45 m stora kantiga stenar och var närmare 1,3 m bred. Konstruktionen fortsatte utanför schaktbegränsningen åt NV och SÖ.	Möjlig syn eller annan konstruktion som kan knytas till bebyggelsen i området före 1650-talet.
131	Kullerstenbeläggning	12	0,4 x 1,2		Kullerstenen framkom längs utsidan på muren KK 506. Kullerstenen låg ca 1,4 m under marknivå och ca 1 m under murkron. Stenläggningen var mycket fragmentarisk och bestod av 0,1-0,18 m stora rundade stenar som låg inom en yta av 0,4-1,2 m.	Sannolikt gårdsplan vid hus som legat i hörnet, 1800-tal?
191	Grund/Mur	6	1,4 x 1,8	0,6	Konstruktionen framkom ca 0,9 m under befintlig markyta och var orienterad i öst-västlig riktning. Den var avgrävd i väster, sannolikt i samband med anläggandet av en stödmur på 1940-talet. Den östra delen överlades av två gravar (GY 189-190). Konstruktionen var upbyggd av 0,3-0,6 m stora kantiga stenar varav en del var hopfogade med kalkbruk. Jordmassorna norr om konstruktionen innehöll rikligt med raseringsmaterial i form av krossat tegel och kalkbruk. Vid rensning av muren påträffades ett mynt slaget för drothning Christina 1635-1636 (FY 191:829).	Del av äldre bogårdsmuren?

Kontext nr:	Typ	Schakt	Storlek m (bredd/längd)	Djup/höjd m	Beskrivning	Tolkning
203	Stenläggning		8 x 10		Konstruktionen framkom 0,1-0,3 m under befintlig markyta och utgjordes av 0,05-0,2 m stora, företrädesvis rundade, stenar. Stenläggningen täckte en yta av ca 8 x 10 m men har varit större då den var skadad åt samtliga väderstreck. Centralt i stenläggningen fanns två rännstenar. Den en var orienterad i NV-SÖ riktning och kunde följas 4,77 m. Den andra rännstenen slöt an till den första i den norra änden och var 4,23 m lång och orienterad i NÖ-SV riktning. Troligen har rännorna varit anlagda som en pentagon i stenläggningen. Partier av den norra delen av stenläggningen täcktes av ett tunt skikt med rödbränd sand, sot och kol. I denna del var stenläggningen även lätt skörbränd. Intill den nordöstra delen av stenläggningen framkom delvis förkolnade delar av en träkonstruktion. Den västra delen av stenläggningen var störd av KK 204.	Grund till kolockstapel, före 1719?
204	Stencirkel		4,34 m i diam		Konstruktionen framkom ca 0,3 m under befintlig marknivå och utgjordes av en drygt 4 m stor stencirkel. Cirkeln bestod av ett närmare 0,6 m brett bräm av 0,1-0,3 m stora kullerstenar. Konstruktionen skar genom den västra delen av KK 203. Stencirkeln var avgrävd i ett 1,6-1,95 m brett stråk i VNV-ÖSÖ riktning. Skadan härrör från den förundersökning som gjordes 1993.	
205	Grund/Mur	6	0,86 x 0,77		Konstruktionen framkom i den västra schaktkanten av schakt 6 och var orienterad i VNV-ÖSÖ riktning. Stenmaterialet i den kallmurade konstruktionen utgjordes av 0,2-0,5 m stora, företrädesvis kantiga, stenar. Den östra delen överlagrades av gravarna GY 110-111.	
206	Vägbank?	6	2,9 x 2,22	ca 0,5	Konstruktionen framkom söder om KK 205 och hade en sträckning som överensstämde med denna (VNV-ÖSÖ). Utgjordes av ljus sand/mjåla med tunna skikt av mörk humus. En provruta om 0,73 x 1,16 m grävdes genom sanden (KL 115).	Lagret är påfört och skulle kunna utgöra en del av den väg som låg utanför den äldre bogårdsmuren i den västra delen av kvarteret fram till 1700-talet.
304	Nedgrävning		0,6x0,45	0,3	Nedgrävning med blyplåt i botten.	Åskledare
501	Mur	12	7,95x1,32	0,6	Konstruktionen utgjordes av en grund som framkom i överkanten av en slänt mot väster i den nordöstra delen av schakt 12. Grunden framkom 0,4-1,1 m under marknivå och utgjordes av tre skift med rundade och kluvna 0,5-0,6 m stora stenar som var hopfogade med ett hårt ljust bruk med synliga gruskor. En av stenarna har en mycket slät yta, möjligen en återanvänd tröskelsten. De bevarade delarna var inte avsedda att synas över mark. Muren är anlagd på jordlager som överlagrar murarna 504, 505 och 506.	Oklar funktion, relativt sen
502	Fjärrvärme-kulvert	12			Konstruktionen som är anlagd på 1960-talet skar genom mur 501 i Ö-V riktning.	1970-tal?
503	Utgår					

Kontext nr:	Typ	Schakt	Storlek m (bredd/längd)	Djup/höjd m	Beskrivning	Tolkning
504	Mur		1,6-2,8x17,3	0,5-0,7	Byggt av rundade och kluvna stenar, 0,5-1,0 meter stora, murade med ett just, relativt hårt bruk med synliga, små grusorn i. Muren krägar ut till en bredd upp till 2,8 meter i botten och den översta delen som lagts i bruk är ca 1,6 meter bred. Det har inte den feta karaktär som medeltida bruk ofta har (och som fanns på en tegelsten av medeltida dimensioner som påträffats i fylnadsmassorna), men ändå något fetare bruk än i mur 3. På sydvästra sidan ingår flera kluvna, jämna stenar, ca 0,5 x 1 m, troligen avsedda att synas ovan mark. Två av stenarna har rester av en ljus slänning. Murens mitt innehåller mindre stenar. På den nordöstra sidan krägar muren ut minst 0,3 m. Möjligen anger detta den äldre marknivån, men det kan också ha funnits flera nivåer av utkräningar och marknivån kan ha legat högre. Muren låg ca 2,5 meter under dagens marknivå. Den följer en sluttning ned mot Replagargatan och är avgrävd i N, sannolikt då toaletbyggnaden tillkom. Vid rensning kring muren framkom två mynt från 1634 (fr 201:1, 417:1).	Äldre bogårdsmur
505	Kallmur		0,6x3,95	0,5	Kallmurad naturstensmur, ca 0,6 m bred, av rundad och kluvna sten. Stenarna är som mest ca 0,6 x 0,3 m stora. Muren är synlig till ca 0,5 m höjd. En sten har spår av slänning, en annan rester av bruk. Sannolikt har man återanvänt stenar från äldre konstruktioner. Muren är äldre än mur 501 och är anlagd direkt ovanpå resterna av mur 504. Muren har en avvikande riktning från det nuvarande gatunätet.	Oklar funktion. Byggt efter 1653.
506	Mur		1,5x13,2	1,3	Kallmurad naturstensmur av både rundade och kluvna stenar, som mest ca 1,0 x 0,7 m stora. Uppbyggt av större stenar på sidorna och mindre stenar i käman i mitten. Muren är avsedd att vara synlig mot gatan där stenarna bildar ett jämnt murliv. På några stenar syns spår av ljus slänning. Marknivån har höjts sedan muren anlagts. Den ursprungliga marknivån mot gatan är inte synlig. Murens ovansida är riven och ursprunglig höjd kan inte avgöras. De delar av baksidan som finns kvar till ca 0,9 m höjd var inte tänkt att synas ovan mark. Den centrala delen var dock genombruten av en fjärrvärmekulvert (KK 130) på en sträcka av 1,8 m. I den södra änden fortsatte muren in under en yngre stödmur och i norr är den avgrävd på 1940-talet i samband med anläggandet av en stödmur för en trappa (KK 100).	Stödmur. Tidigast 1790-tal, sannolikt senare.
507	Stenar		1,0x5,5	0,5	Fyra stora stenblock liggande på linje. Stenarna är ca 0,9 x 1,1 x 0,5 m stora och inte bearbetade. De bör inte ha varit avsedda att synas ovan mark.	Terrasering för att hålla jordmassor på plats i slänten.

FYNDLISTA

Fyndnr	Objekt	Del	Subklass	Definition	Antal	Vikt	Material	Datering	Beskrivning	Antal fragment	Medel-X	Medel-Y	Medel-Z
6:401:1	Kärl	Fragment	Rödgoods	Obeständ	1	8,94	Keramik			2	1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:2	Pipa	Huvud Skaft	Kritpipa		1	9,06	Lera	1700-tal?			1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:3	Pipa	Huvud	Kritpipa		1	10,85	Lera	1720-1751	Pipa för Fredrik I		1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:4	Obeständ				1	50,07	Kopparlegering			2	1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:5	Fingerborg				1	4,10			Kopparlegering		1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:6	Ring				1	0,90	Kopparlegering				1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:7	Fönsterglas				1	4,00	Glas				1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:8	Spik				2	15,13	Jäm				1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:9	Beslag				1	12,19	Jäm				1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
6:401:10	Beslag				1	40,22	Järn				1 522 228,38	6 496 198,82	14,74
7:400:1	Pipa	Skaft	Kritpipa		3	19,07	Lera				1 522 275,84	6 496 204,79	14,67
7:400:2	Sax				1	41,96	Järn				1 522 275,84	6 496 204,79	14,67
7:400:3	Pipa	Huvud	Kritpipa		1	16,20	Lera	1757-1790	Pipbruket Sjörnan, Norrköping		1 522 275,84	6 496 204,79	14,67
7:400:4	Kärl	Fot	Rödgoods		1	91,21	Keramik		Fot till trefotgryta		1 522 275,84	6 496 204,79	14,67
7:400:5	Kärl	Mynning	Rödgoods	Kruka	1	9,50	Keramik				1 522 275,84	6 496 204,79	14,67
12:389:1	Handlag				1	98,53	Metall		Kisthandlag		1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
12:389:2	Kärl	Buk	Rödgoods	Fat	1	242,46	Keramik				1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
12:389:3	Obeständ	Fragment			1	117,73	Bergart, odef.		Bearbetad kalksten		1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
12:389:4	Kärl	Mynning		Flaska	1	34,89	Glas				1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
12:389:5	Kärl	Buk	Stengods		1	15,23	Keramik				1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
12:389:6	Kärl	Botten	Rödgoods		1	25,43	Keramik				1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
12:389:7	Kärl	Buk	Stengods	Kruka?	1	32,41	Keramik				1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
12:389:8	Kärl	Buk?	Stengods		1	10,74	Keramik				1 522 217,57	6 496 236,58	14,33
105:669:1	Ring				1	4,18	Kopparlegering				1 522 230,03	6 496 195,97	14,65
150:496:1	Pipa	Huvud	Kritpipa		1	16,16	Lera				1 522 277,35	6 496 201,13	14,33
154:524:1	Nål				2	0,14	Kopparlegering				1 522 232,20	6 496 197,54	15,04
165:668:1	Ring				2	6,63	Kopparlegering				1 522 262,58	6 496 193,90	14,64
179:651:1	Nål				1	0,09	Silver				1 522 277,88	6 496 197,36	14,43
179:651:2	Pärla				1	0,04	Glas				1 522 277,88	6 496 197,36	14,43
179:651:3	Tråd				3	0,19	Koppar				1 522 277,88	6 496 197,36	14,43

Fyndnr	Objekt	Del	Subklass	Definition	Antal	Vikt	Material	Datering	Beskrivning	Antal fragment	Medel-X	Medel-Y	Medel-Z
191:829:1	Mynt				1	10,80	Koppar	1635-1636	1/4 Öre Drothing Christina		1 522 226,22	6 496 205,29	14,28
504:417:1	Mynt				1	9,80	Koppar		1/4 öre, Drothing Christina 1634		1 522 222,09	6 496 225,96	12,75
602:201:1	Mynt				1	11,20	Koppar		1/4 öre, Drothing Christina 1634		1 522 216,89	6 496 242,19	11,67
702:237:1	Nål				5		Kopparlegering				1 522 221,98	6 496 226,12	13,72
702:253:1	Ring				1	3,06	Kopparlegering				1 522 222,44	6 496 226,01	13,73
703:248:1	Nål				7		Kopparlegering				1 522 222,47	6 496 226,55	13,72
703:248:2	Tråd				1		Koppar		Del av gravbukett		1 522 222,47	6 496 226,55	13,72
703:255:1	Pärila				1	2,20	Glas		Facetterad		1 522 221,97	6 496 226,64	13,66
704:249:1	Beslag				1	1,10	Järn		Stjärnformat		1 522 222,47	6 496 227,14	13,71
704:250:1	Beslag				1	1,90	Järn, kopparlegering				1 522 222,64	6 496 227,10	13,69
704:251:1	Beslag				1	1,00	Järn, kopparlegering				1 522 222,86	6 496 226,90	13,73
704:252:1	Tråd				1		Koppar		Begravningsbukett		1 522 222,46	6 496 227,21	13,67
704:254:1	Spik				2	16,00	Järn				1 522 222,57	6 496 226,98	13,69
704:256:1	Beslag				1	105,40	Järn		Kisthandtag		1 522 223,30	6 496 226,80	13,73
704:257:1	Beslag				1	251,30	Järn		Kisthandtag med plåt	4	1 522 222,79	6 496 226,80	13,74
704:259:1	Fynd				1						1 522 222,59	6 496 226,97	13,69
704:259:2	Nål				12		Kopparlegering				1 522 222,59	6 496 226,97	13,69
705:232:2	Nål				32	2,70	Kopparlegering				1 522 223,81	6 496 226,16	14,58
705:234:1	Huvudbonad				1	1,00	Textil, koppar		Begravningskrona	6	1 522 223,93	6 496 226,44	14,25
705:235:1	Spik				1	2,30	Järn				1 522 224,15	6 496 226,36	14,20
705:236:1	Tråd				1	0,10	Koppar		Bukett vid vänster hand	5	1 522 224,46	6 496 226,33	14,18
707:343:1	Nål				12	1,20	Kopparlegering				1 522 224,50	6 496 226,00	14,05
708:272:1	Obestämd				2	0,10	Järn				1 522 223,00	6 496 225,50	13,95
708:272:2	Nål				26	3,00	Kopparlegering				1 522 223,00	6 496 225,50	13,95
708:327:1	Beslag				1	1,60	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 223,25	6 496 225,00	13,91
708:328:1	Beslag				1	2,20	Järn, kopparlegering				1 522 222,90	6 496 225,21	13,84
708:329:1	Beslag				1	2,20	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 223,13	6 496 225,00	13,84
709:268:1	Beslag				1	0,20	Järn		Stjärnformat		1 522 222,03	6 496 225,55	13,72
709:269:1	Beslag				1	1,50	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,29	6 496 225,40	13,73

Fyndnr	Objekt	Del	Subklass	Definition	Antal	Vikt	Material	Datering	Beskrivning	Antal fragment	Medel-X	Medel-Y	Medel-Z
709:271:1	Träd				1		Kopparlegering			11	1 522 222,40	6 496 225,33	13,72
709:273:1	Spik				1	0,10	Koppar				1 522 221,83	6 496 225,60	13,77
709:274:1	Beslag				1	5,30	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 221,82	6 496 225,66	13,80
709:275:1	Nål				12		Kopparlegering				1 522 222,26	6 496 225,44	13,79
709:275:2	Spik				3	0,60	Koppar				1 522 222,26	6 496 225,44	13,79
709:276:1	Beslag				1	4,00	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,87	6 496 225,42	13,71
709:277:1	Beslag				1	3,30	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,76	6 496 225,27	13,71
709:278:1	Spik				1	0,10	Koppar				1 522 222,76	6 496 225,17	13,71
709:279:1	Beslag				1	1,00	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,78	6 496 225,47	13,71
709:280:1	Spik				1	0,40	Koppar				1 522 222,45	6 496 225,21	13,73
709:281:1	Beslag				1	1,80	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,11	6 496 225,57	13,70
709:282:1	Beslag				1	0,60	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,18	6 496 225,79	13,73
709:283:1	Beslag				1	0,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,67	6 496 225,57	13,70
709:285:1	Spik				1		Koppar				1 522 222,22	6 496 225,23	13,74
709:286:1	Beslag				1		Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,36	6 496 225,30	13,72
709:288:1	Beslag				1	3,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat	10	1 522 222,27	6 496 225,29	13,70
709:289:1	Spik				1	0,10	Koppar				1 522 222,17	6 496 225,61	13,69
709:290:1	Beslag				1	0,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat	4	1 522 222,39	6 496 225,50	13,69
709:291:1	Beslag				1	0,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat	2	1 522 222,60	6 496 225,42	13,67
709:292:1	Beslag				1	0,70	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,75	6 496 225,34	13,70
709:293:1	Beslag				1	2,90	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,80	6 496 225,38	13,71
709:294:1	Beslag				1	1,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,27	6 496 225,75	13,69
709:295:1	Spik				1	0,10	Koppar				1 522 222,25	6 496 225,35	13,72
709:296:1	Beslag				1	4,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,54	6 496 225,47	13,70
709:297:1	Beslag				1	3,80	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,62	6 496 225,41	13,70
709:298:1	Beslag				1	1,30	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,70	6 496 225,35	13,70
709:299:1	Spik				1	0,10	Koppar				1 522 222,38	6 496 225,34	13,73
709:300:1	Beslag				1	0,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,68	6 496 225,34	13,73
709:301:1	Spik				1	0,10	Koppar				1 522 222,76	6 496 225,28	13,74
709:302:1	Beslag				1	1,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat	2	1 522 222,40	6 496 225,37	13,70
709:304:1	Beslag				1	1,20	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,50	6 496 225,33	13,69
709:305:1	Beslag				1	1,20	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,62	6 496 225,35	13,68

Fyndnr	Objekt	Del	Subklass	Definition	Antal	Vikt	Material	Datering	Beskrivning	Antal fragment	Medel-X	Medel-Y	Medel-Z
709:305:2	Tråd				1	0,10	Koppar				1 522 222,62	6 496 225,35	13,68
709:306:1	Beslag				1	2,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,50	6 496 225,50	13,68
709:307:1	Beslag				1	1,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,35	6 496 225,32	13,66
709:307:2	Tråd				1	0,10	Koppar		Bukett?		1 522 222,35	6 496 225,32	13,66
709:308:1	Beslag				1	3,20	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 221,95	6 496 225,46	13,69
709:309:1	Beslag				1	1,20	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 221,95	6 496 225,48	13,65
709:310:1	Beslag				1	1,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,11	6 496 225,53	13,65
709:311:1	Beslag				1	1,90	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,47	6 496 225,54	13,63
709:312:1	Beslag				1	0,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,43	6 496 225,45	13,63
709:313:1	Beslag				1	1,70	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,62	6 496 225,55	13,62
709:314:1	Beslag				1	1,00	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,46	6 496 225,49	13,64
709:315:1	Beslag				1	0,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,34	6 496 225,50	13,65
709:316:1	Beslag				1	1,20	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,27	6 496 225,53	13,65
709:317:1	Beslag				1	1,60	Järn, kopparlegering		Stjärnformat	3	1 522 222,20	6 496 225,50	13,65
709:319:1	Beslag				1	2,58	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,33	6 496 225,65	13,62
709:320:1	Beslag				1	1,00	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,23	6 496 225,72	13,65
709:321:1	Beslag				1	2,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,20	6 496 225,69	13,64
709:322:1	Beslag				1	2,30	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,18	6 496 225,76	13,66
709:340:1	Beslag				1	1,30	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,87	6 496 225,05	13,78
709:341:1	Beslag				1	1,60	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,79	6 496 225,15	13,77
709:342:1	Beslag				1	1,30	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,75	6 496 225,09	13,75
709:344:1	Beslag				1	2,50	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,81	6 496 225,35	13,72
709:345:1	Beslag				1	0,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,76	6 496 225,26	13,73
709:346:1	Beslag				1	0,60	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,82	6 496 225,20	13,71
709:347:1	Beslag				1	0,50	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,64	6 496 225,17	13,72
709:348:1	Beslag				1	0,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,74	6 496 225,23	13,69
709:349:1	Beslag				1	0,70	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,63	6 496 225,33	13,71
709:350:1	Beslag				1	0,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,71	6 496 225,30	13,73
709:351:1	Beslag				1	1,00	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,76	6 496 225,29	13,72
709:352:1	Beslag				1	0,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat	2	1 522 222,77	6 496 225,33	13,71
709:353:1	Beslag				1	0,50	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,81	6 496 225,32	13,71

FYNDLISTA, FORTS.

Fyndnr	Objekt	Del	Subklass	Definition	Antal	Vikt	Material	Datering	Beskrivning	Antal fragment	Medel-X	Medel-Y	Medel-Z
709:354:1	Beslag				1	1,00	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,75	6 496 225,30	13,69
709:355:1	Tråd				1	0,10	Koppar		Bukett	8	1 522 221,94	6 496 225,62	13,68
709:356:1	Tråd				1	0,10	Koppar		Bukett	13	1 522 222,68	6 496 225,31	13,70
709:357:1	Tråd				1	0,50	Koppar		Bukett, textilfragment	4	1 522 222,31	6 496 225,38	13,66
709:358:1	Tråd				1	0,10	Koppar		Bukett?	6	1 522 222,19	6 496 225,53	13,66
709:358:2	Nål				2	0,10	Kopparlegering			3	1 522 222,19	6 496 225,53	13,66
709:358:3	Tråd				1	0,10	Koppar		Spiraler	5	1 522 222,19	6 496 225,53	13,66
709:359:1	Tråd				1	0,60	Koppar		Lindad med textil, öglor i ändarna		1 522 222,51	6 496 224,83	12,65
709:360:1	Beslag				1	1,60	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,34	6 496 225,42	13,66
709:360:2	Beslag				1	0,70	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,34	6 496 225,42	13,66
709:360:3	Beslag				1	0,10	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,34	6 496 225,42	13,66
709:360:4	Beslag				1	0,40	Järn, kopparlegering		Stjärnformat		1 522 222,34	6 496 225,42	13,66
709:360:5	Spik				3	0,10	Koppar				1 522 222,34	6 496 225,42	13,66
709:361:1	Nål				35	2,50	Kopparlegering				1 522 222,44	6 496 225,34	13,67
711:416:1	Beslag				1	741,00	Järn		Kistbeslag med plåt och handlag vid vä axel	2	1 522 223,81	6 496 226,62	13,86

Mitt i Norrköpings centrum ligger Hörsalsparken med en kyrkobyggnad från 1700-talets slut som idag fungerar som konsertsal. Det anses att en kyrka legat på platsen sedan 1100-talet. Första gången kyrkan omnämndes i skrift var 1417 men då hade den sannolikt redan funnits i flera hundra år. Kring kyrkan har invånarna i S:t Johannes församling begravts genom tiderna. Under marken ligger hundratals, kanske tusentals gravar. Den sista begravningen utfördes år 1813, sedan flyttades begravningsplatsen till stadens utkant.

När Hörsalsparken byggdes om 2012 undersöktes flera gravar och de kunde ge oss ledtrådar om gravskick och traditioner under främst 1700-talet. Gravar från denna tid har tidigare inte betraktats som arkeologiskt intressanta men under senare år har forskningen kring tidsperioden ökat. En stor undersökning i Domkyrkoparken i Linköping har till exempel bidragit med mycket kunskap i ämnet.

Förutom gravarna hittades spår av bebyggelse som berättar om Norrköpings förändring genom tiderna. Det arkeologiska resultatet har tillsammans med äldre kartor, bilder och kyrkböcker bidragit till att ge en fördjupad bild av kvarteret under 1600- och 1700-talen.

